

Torderades i eixuts

Els usos tradicionals de l'aigua al Montseny

Gemma Font

Joaquim Mateu

Sandra Pujadas

Torderades i eixuts

Els usos tradicionals de l'aigua al Montseny

Centre de Promoció de la Cultura Popular
i Tradicional Catalana

Torderades i eixuts

*Els usos tradicionals de l'aigua al
Montserrat*

Gemma Font Valentí
Joaquim Mateu Gasquet
Sandra Pujadas Mitjà

Biblioteca de Catalunya. Dades CIP

Font, Gemma

Torderades i eixuts : els usos tradicionals de l'aigua al Montseny. –
(Temes d'etnologia de Catalunya ; 6)

A la part superior de la portada: Centre de Promoció de la Cultura Popular
i Tradicional Catalana. – Bibliografia. Índex

ISBN 84-393-5543-2

I. Mateu Gasquet, Joaquim II. Pujadas Mitjà, Sandra

III. Catalunya. Departament de Cultura

IV. Centre de Promoció de la Cultura Popular i Tradicional Catalana

V. Títol VI. Col·lecció: Temes d'etnologia de Catalunya ; 6.

1. Aigua – Utilització – Montseny – Història 2. Aigua – Montseny – Folklore

3. Recursos hidràulics – Explotació – Montseny – Història

4. Tordera (Riu) – Història

556.51(467.1:28Tordera)

© 2002 i 2009 : Gemma Font, Joaquim Mateu, Sandra Pujadas

© de les fotografies : els autors

© d'aquesta edició : Generalitat de Catalunya, Departament de Cultura i Mitjans de Comunicació

Primera edició : agost de 2002

Primera reimpressió : desembre de 2009

Direcció de la col·lecció : Joan Prat i Carós

Disseny de la col·lecció : Azúa / Ancochea

Fotografia de la coberta : Takushi Katafuchi

Tiratges: 800 i 500 exemplars

Impressió: Treballs Gràfics

Dipòsit legal: B. 35.773-2002

SUMARI

Pròleg / 7

Introducció / 11

Marc de la recerca / 15

Breu descripció geogràfica del riu / 16

La Tordera com a eix de comunicacions / 21

Els ponts de la Tordera / 25

L'aigua de la Tordera al llarg de la història / 31

Els orígens dels usos de l'aigua a la Tordera / 31

Les primeres disputes per l'aigua, segles XI-XIII / 34

Els molins medievals de la Tordera / 36

La legislació referent a l'aigua a l'edat mitjana / 42

Les disputes per l'aigua en època moderna / 44

Els nous aprofitaments hidràulics del segle XVIII / 49

Les noves indústries a l'entorn de l'aigua / 54

La comunitat de regants de la Tordera / 67

La Comunitat de Regants de Santa Maria de Palautordera.

Infraestructures i mecanismes de reg en l'actualitat / 73

La Comunitat de Regants de Sant Esteve de Palautordera.

Infraestructures i mecanismes de reg en l'actualitat / 76

Els aprofitaments hidràulics al llarg de la història en les rieres de

Gualba i Arbúcies / 79

La riera de Gualba / 80

Els primers aprofitaments hidràulics: els molins fariners medievals / 81

Les manufactures del segle XIX / 82

El segle XX i les centrals de Gualba /	84
La comunitat de regants de la riera de Gualba /	87
La riera d'Arbúcies /	90
Els primers aprofitaments hidràulics de la riera d'Arbúcies en època medieval /	92
Els nous molins d'època baixmedieval /	95
L'ús de l'aigua de la riera d'Arbúcies a l'època moderna /	96
Les fargues de la riera d'Arbúcies /	103
La primerenca industrialització a l'entorn del riu /	107

Recursos, mites i canvi / 113

Aprofitaments del bosc de ribera /	114
La pesca /	116
La caça /	124
La neteja /	126
El lleure /	128
Els mites i les llegendes /	136

Bibliografia /	153
Arxius consultats /	157
Informació oral /	158
Agraïments /	160

Pròleg

Torderades i eixuts, és un complet treball sobre els usos tradicionals de l'aigua en un indret tan emblemàtic del nostre país com el Montseny. Aquest treball és un dels molts possibles fruits que va donar la recerca feta al Montseny, dins de l'Inventari del Patrimoni Etnològic de Catalunya (IPEC), que inicià el Centre de Promoció de la Cultura Popular i Tradicional Catalana del Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya. En els arxivadors de l'IPEC, per a consulta dels investigadors, han quedat interessants estudis sobre els oficis tradicionals, la mobilitat de la població o la festa al Montseny, que probablement no seran editats. Tanmateix, però, un altre estudi nascut d'aquest Inventari, s'està ampliant i és objecte d'una nova fase de l'IPEC. Ens referim a l'estudi dels masos del Montseny, que no dubtem que esdevindrà un referent científic per a ulteriors treballs d'aquesta temàtica.

La present edició ens proporciona un recorregut històric i antropològic pels usos de l'aigua, en un tipus de societats rurals, marcades per una economia de subsistència i que s'han denominat, amb més o menys encert, societats tradicionals. L'estudi arrenca a partir del segle X de la nostra era fins a mitjan segle XX. De fet durant aquest mil·lenni van perviure unes formes de vida i una explotació dels recursos hídrics, dominades per una economia d'autoabastament i una ocupació o colonització del territori, caracteritzada per l'habitatge dispers.

El llibre descriu tots els elements que han conformat una visió, una actitud del que significava l'aigua per a les comunitats tradicionals. L'aigua font de vida per regar els camps, l'aigua recurs

econòmic per obtenir alguns excedents, a través d'explotacions preindustrials (molins paperers, de xocolata, drapers, fargues, serradores, tints, adoberies...), l'aigua lloc d'esbarjo per banyar-se, jugar, rentar la roba i xafardejar, per reunir-se en aplecs i fontades; l'aigua com a escenari d'activitats de pesca i caça i l'aigua com a instigadora de mites, llegendes, dites...

El lector pensarà que això es pot trobar en qualsevol conca hidrogràfica catalana i amb una transcendència més àmplia. Probablement és veritat, però el Montseny i en concret la Tordera, que és l'única conca hidrogràfica genuïnament montsenyenca, perquè és l'únic riu que neix al Montseny i arriba al mar (el Congost és afluent del Besòs i la riera Major de Viladrau ho és del Ter), presenta uns trets genuïns i específics que no es troben en altres indrets de Catalunya. Potser entre totes les característiques singulars dels usos de l'aigua al Montseny, la que més destaca és la conflictivitat. Conflictivitat que neix a l'edat mitjana (no tenim coneixement que hi fos en períodes més reculats), quan Santa Maria i Sant Esteve de Palautordera disputen les aigües de les rieres de Rifer i Pertegàs, subsidiàries de la Tordera, a la vila *hospitalera* de Sant Celoni. Conflictivitat que avança a cop de sentència i de regulació consuetudinària, fins que a l'inici del segle XX es crea les comunitats de Regants de Sant Esteve i Santa Maria de Palautordera, que en les seves ordenances recullen tot el dret consuetudinari que s'havia aplicat des de l'edat mitjana. Però la conflictivitat per l'ús de l'aigua al Montseny, no s'acaba aquí. A finals del segle XX, esclatà una guerra de l'aigua, amb el crit de *l'aigua per la riera, no per la carretera*, que llençaren alguns grups ecologistes davant de la nova indústria envasadora d'aigua. Aquest crit és indubtablement simplista, perquè com bé s'explica en el llibre l'explotació de l'aigua per part de les embotelladores és una de les amenaces del massís contra els seus recursos hídrics, però no l'única, ni la que més aigua consum. També és simplista, perquè cal analitzar sense frivolitat, altres drets, com els dels ciu-

tadans de la conurbació barcelonina a consumir aigua de qualitat, donat que amb el pagament dels seus impostos són els principals contribuents al sosteniment del Parc Natural del Montseny. No obstant això, no podem minimitzar l'impacte lesiu que, efectivament, provoquen aquests nous usos de l'aigua, indubtablement menys sostenibles que els tradicionals. El tema és complex i en aquest sentit l'actual publicació aporta elements que poden ponderar el debat i àdhuc poden aportar elements a l'administració per definir els nous usos de l'aigua en el nou planejament del parc.

Aquesta precisament és una de les altres singularitats del Montseny, el fet de ser parc i no un parc qualsevol, sinó el degà a l'Estat espanyol i la zona protegida més important de Catalunya, propera a la concentració urbana de Barcelona, en la qual s'esmercen uns recursos econòmics considerables.

Aquesta publicació, pel sol fet d'aturar-se a analitzar la conflictivitat de l'ús de l'aigua, contribueix alhora a desmitificar la imatge d'un Montseny, que regalima aigua, un Montseny en el qual l'aigua és un recurs abundant. Precisament aquest missatge sobre l'aigua com a recurs limitat, li dóna actualitat i vigència i és una mostra de com la recerca etnològica pot aportar i aporta elements cabdals als debats més actuals.

A banda de totes aquestes anècdotes, crec que el lector del llibre percebrà amb nitidesa la visió de canvi d'usos de l'aigua. També percebrà les darreres transformacions vers un Montseny fortament industrialitzat en la seva perifèria i altament terciaritzat en el seu nucli. Percebrà com s'han esmunyit silenciosament unes formes de vida, que tenien molt present que l'aigua era font de vida i que alhora que l'explotaven i es barallaven per aquest recurs, l'empraven per jugar i reunir-se. Percebrà i alhora comprendrà, finalment, per què la bellesa i la frondositat d'alguns dels racons fluvials, els feien veure nimfes i dones d'aigua o bé juntes de bruixes malignes, portadores de mals averanys i malaurances.

No volem, però, donar una imatge idíl·lica, d'un passat que no ho fou. Segurament, si una sobreexplotació dels seus aqüífers els hagués estat altament rendible i haguessin tingut els mitjans per dur-la a terme, ho haurien fet, tal com es va fer en l'eliminació de grans extensions de boscos per a conreus, pastures o carbonig. Tanmateix ara que tenim els mitjans per sobreexplotar els recursos hídrics, també tenim els mecanismes democràtics per optar per la sostenibilitat i recuperar el riu com a lloc de lleure, d'esbarjo, de trobada.

Un dels encerts del llibre és aquesta visió diacrònica dels usos de l'aigua i de la seva relació amb la percepció del riu i amb les formes de vida. També és interessant el recull dels elements de canvi que s'han produït a mitjan s. XX en el Montseny, i que han portat gairebé a la desaparició de les formes de vida tradicional.

Josep Manuel Rueda Torres

Coordinador de l'Inventari del Patrimoni Etnològic del Montseny

Introducció

L'aigua és un dels elements bàsics per a l'existència de l'home, per això la seva transcendència al llarg del temps. Aquesta importància s'ha reflectit en la cultura dels diferents pobles: en la seva economia, les seves tradicions, els seus mites, el seu lleure, la seva estètica.

El nostre treball enfoca aquest vast tema des de dues perspectives: la territorial, circumscrita al massís del Montseny (concretament a la part de la conca de la Tordera) i la cronocultural, en tant que ens limitem al marc de les anomenades societats tradicionals d'autoabastament, amb un ventall cronològic ample, que va des de l'alta edat mitjana (vers l'any 1000), fins a inicis de l'era informàtica a mitjan segle XX (1950-1960).

Les característiques físiques del Montseny, que va des dels 300 m sobre el nivell del mar fins als 1712 m, li han donat uns trets climàtics diferencials, que no han estat precisament aliens a la temàtica de què tractem. Efectivament, amb uns 30 km de recorregut lineal una persona pot passar d'un clima mediterrani a un de subalpí. Aquesta distribució climàtica i consegüentment vegetal per pisos altitudinals ha condicionat alguns elements de l'ocupació humana del massís i també, evidentment, alguns usos de l'aigua, com es podrà veure en el treball.

La metodologia emprada ha estat el buidatge documental d'arxius i biblioteques, el recull oral de les vivències dels protagonistes i l'anàlisi i l'observació directa del territori i dels seus testimonis culturals presents i passats.

El mite del Montseny com a verger amb aigua abundant es revelarà discutible. Les disputes per les aigües són ancestrals, cosa que demostra que l'aigua no ha estat mai un element sobrer. La

creació de comunitats de regants, però, es va revelar com un mecanisme eficaç per al control del consum de l'aigua i per a una correcta distribució.

Tanmateix, tal com veurem en la present monografia, la importància de l'aigua és palesa en el fet de la seva introducció en tots els àmbits de la vida quotidiana: les festes (fontades...), les tradicions (mites i llegendes...), el joc (el riu o la riera eren els espais lúdics per excel·lència a l'estiu, en les societats tradicionals), l'esport (caça, pesca...), l'agricultura (regadiu agrícola), la indústria (molins, fargues...).

D'altra banda, si bé el mite d'un Montseny que regalima aigua és discutible, no està mancat de fonament. Efectivament, les aigües del Montseny són abundants i d'alta qualitat, cosa que explica la concentració d'empreses embotelladores d'aigua, sobretot en el sector en contacte amb les Guílleries. Es diu que les embotelladores instal·lades als termes d'Arbúcies i Sant Hilari Sacalm abasten el 50% del consum d'aigua envasada de l'Estat espanyol. Tanmateix, si bé l'aigua al Montseny no era un bé escàs, sí que era i és un bé limitat, del qual cal tenir cura. L'aigua ha estat un element que ha contribuït a entendre una manera de viure i una manera de ser. L'aigua ha contribuït a percebre l'entorn, la natura domesticada per l'home, d'una determinada manera; per tant, l'aigua ha estat un element de la identitat de les comunitats tradicionals del Montseny. Conseqüentment, l'esgotament d'aquest recurs és quelcom més que un problema ecològic, és una alteració dels fonaments de la tradició cultural dels pobles del Montseny.

L'interès d'aquest treball rau, al nostre parer, en el fet que tracta de la dimensió temàtica de l'aigua en les societats tradicionals, però tenint en compte la perspectiva present, per tant percebent i analitzant els elements de canvi respecte a aquest passat tan proper. El canvi, a més a més, ha estat radical. D'un consum ponderat, atès que la societat tradicional no tenia capacitat per accen-

tuar més l'explotació d'aquest recurs, estem passant a un estat límit, de possible trencament de l'equilibri ecològic dels recursos hídrics, de la part montsenyenca de la conca de la Tordera. Aquest esgotament, però, no és degut a una única causa, com volen fer veure, interessadament, alguns sectors o col·lectius. En la modificació dels equilibris hídrics hi juguen indubtablement factors humans, així com factors mediambientals. Entre els primers hem de parlar de l'augment extraordinari del consum d'aigua per a finalitats domèstiques i industrials. Els consums d'aigua familiars són marcadament més elevats, els nuclis urbans han crescut, les urbanitzacions han proliferat; per tant, les captacions d'aigua també. Moltes de les indústries instal·lades al Montseny, sobretot al corredor Montseny-Montnegre per on discorre la Tordera (Sant Feliu de Buixalleu, Sant Celoni, Massanes, Hostalric), necessiten grans quantitats d'aigua que extreuen dels aquífers del riu. Les extraccions d'àrids, abundants en aquesta conca, tampoc són alienes a la problemàtica. Ultra tot això ha nascut una indústria que pot fer-se molt més important a causa del creixement de la demanda; ens referim a les embotelladores d'aigua mineral, ubicades preferentment a Arbúcies, Sant Hilari, Viladrau i properament Espinelves. Pel contrari, els consums agrícoles no són tan extensos com abans; s'han perdut hectàrees de regadius a les valls, perquè el sòl s'ha urbanitzat. Els factors climàtics també hi són presents, com ha demostrat Martí Boada (BOADA, 2001). Som en un període més àrid que el que estudiem en el nostre treball i la massa forestal ha augmentat, la qual cosa comporta, alhora, un augment dels consums d'aigua. Que el canvi climàtic és una realitat que afecta els recursos hídrics ho demostra el fet de l'assecamament de fonts situades en les zones culminals del massís, lluny de tota indústria i lluny de tota captació humana per a consum quotidià o per a regadiu.

El present treball és un estudi d'antropologia històrica, que pretén reflectir l'evolució dels usos de l'aigua en el sector mont-

senyenc de la conca de la Tordera des de l'edat mitjana, de manera que es tinguin en compte no tan sols l'òptica econòmica, sinó la personal i sobretot la cultural. El coneixement dels elements del canvi cultural dels usos de l'aigua ens ajudarà a dimensionar un tema d'extraordinària actualitat en aquest entorn, actualitat punyent que ha portat l'administració a dur a terme una moratòria que restringeix les noves captacions d'aigua (pous....). No obstant això, aquest treball no entrarà en l'estudi dels usos actuals de l'aigua. Les raons són òbvies: la formació de l'equip redactor del present estudi és humanista, no té coneixements suficients d'enginyeria, ni de biologia, ni d'ecologia. Per altra banda, un estudi d'aquestes característiques no es pot dur a terme sense el compromís de les administracions que facilitin l'accés a les fàbriques i empreses, per tal de comptabilitzar els consums d'aigua i la seva reversió al medi, si és que es produeix, i si això és així amb quina qualitat retorna al riu... Tanmateix, l'Agència Catalana de l'Aigua ha encarregat un estudi en la línia dels consums globals d'aigua a la Universitat de Barcelona.

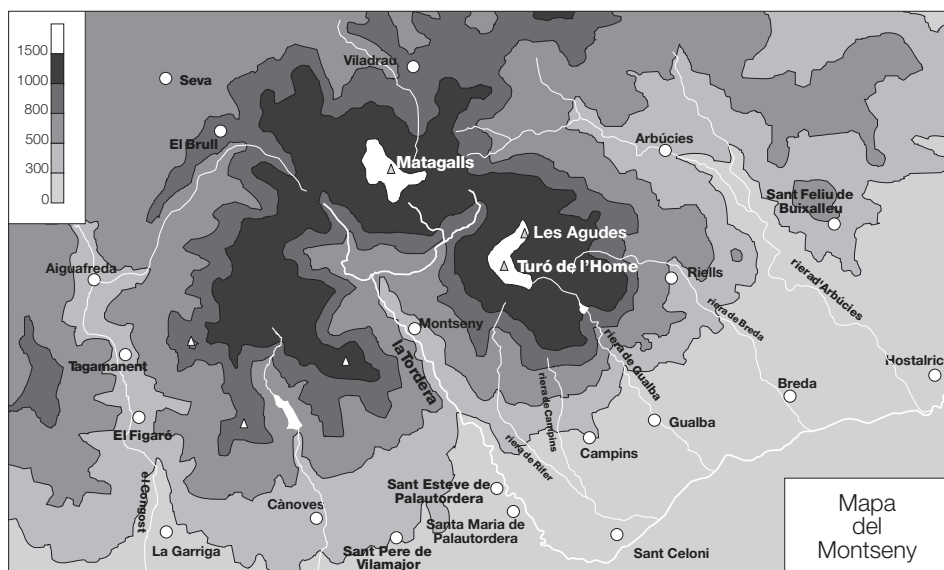
Des de l'anàlisi antropològica estem segurs d'aportar elements de judici a un debat actual, que en aquests moments és punyent al Montseny i les Guílleries, però que indubtablement és d'abast molt més ample.

Marc de la recerca

L'àmbit físic de la recerca s'emmarca en el tram alt i sobretot mitjà de la conca de la Tordera. El curs naixent es troba situat dins el Parc Natural del Montseny i el tram mitjà en la zona denominada Baix Montseny, punt de confluència entre aquest massís i el Corredor, obert per la Tordera. Abasta, per tant, el sector llevanti del massís del Montseny, l'àrea compresa per les poblacions de Montseny, Fogars de Montclús, Sant Esteve i Santa Maria de Palautordera, Sant Celoni, Gualba, Sant Feliu de Buixalleu i Hostalric.

Com a complement de la recerca s'han escollit les rieres de Gualba i Arbúcies, dos dels afluents més importants del riu al seu pas pel Montseny, per tal d'ampliar el coneixement de la relació de la societat montsenyenca amb l'aigua com a motor de l'evolució.

La Tordera i els
seus principals
afluents

BREU DESCRIPCIÓ GEOGRÀFICA DEL RIU

La Tordera neix al massís del Montseny, a uns 1.100 m d'altitud, i després d'un recorregut d'uns 60 km desemboca al mar entre Malgrat i Blanes. El seu curs ofereix una trajectòria particular, amb un recorregut gens uniforme. Neix al coll de Sant Marçal, vall emmarcada pels cims del Matagalls (1.694 m), les Agudes (1.706 m) i el turó de l'Home (1.712 m), es dirigeix cap al sud-oest, i a uns 4,5 km del seu naixement gira bruscament en angle recte per encaixar en la falla de Coll Formic, just en el lloc de Vilaseca (Montseny), on forma un meandre pronunciat. Aigües avall el riu travessa el municipi de Fogars de Montclús i entra al terme de Sant Esteve de Palautordera.

La Font Bona de
Sant Marçal,
indret on neix la
Tordera
(Montseny).
Fotografia cedida
per Josep Camps

Després de deixar la muntanya, com diu la gent del país, el riu inicia el seu tram mitjà en la plana al·luvial de Palautordera, caracteritzat per meandres pronunciats. Aquest és el tram més humanitzat del riu, amb àmplies superfícies dedicades a conreu,

Sector del Turó de l'Home-Les Agudes. Naixement i curs alt de la Tordera

El corredor Montseny-Montnegre. En primer terme la plana de Breda

Les Agudes, cim
imponent del
Massís del
Montseny

indústries i nuclis de població importants. A Sant Celoni, vila situada a uns 150 m d'altitud, torna a girar en angle recte per dirigir-se en direcció nord-est, seguint una de les falles geològiques que ha donat lloc a la Depressió Prelitoral. Segueix fins a Hostalric, on rep la riera d'Arbúcies que baixa per la falla que separa les Guilleries del Montseny.

La Tordera és un riu de cabal d'origen pluvial amb aportacions primaverals del desglaç de neu acumulada a les parts elevades del massís. A la tardor augmenta especialment el seu cabdal mercès a la intensitat pluviomètrica de la zona, mentre que l'estiu es caracteritza per una marcada sequera. La Tordera és, a més, un riu de sobtades crescudes, que han modificat el paisatge de la plana, en el tram mitjà i baix del riu, sobretot. Els desbordaments i *torderades* es documenten des d'antic; són normalment de curta durada i amb una estacionalitat marcada, preferentment a la tardor.¹

1. Aspecte que analitza a fons C. Gutiérrez: *La Tordera perspectiva geograhicohistòrica d'un riu*. Sant Celoni: Ajuntament de Sant Celoni, 1999. (Publicacions de la Rectoria Vella)

En la Tordera, com en la totalitat de rius i rieres que solquen el massís del Montseny, hi conflueixen el patrimoni cultural i el patrimoni natural, atès que el riu ha estat l'artèria viva del massís. En aquest sentit, els nostres avantpassats veien el riu com un element de referència dels límits del seu territori més proper, com un element que proporciona vida, aportant fertilitat al sòl i generant biomassa. Però el riu era també un eix que generava relacions econòmiques, activitat i riquesa, i al llarg dels segles ha aportat a la societat cultura, patrimoni i vida, tal com veurem tot seguit.

La Tordera com a eix de comunicacions

La Tordera esdevé en el Montseny artèria natural de comunicacions. El riu és un eix que traça una via de pas natural des del cor del massís fins al mar, donant accés a indrets i espais arrecerats dins la muntanya. La mateixa fisiologia de la muntanya, que en el punt de naixement de la Tordera, a 1.100 m a la Font Bona de Sant Marçal, es caracteritza per un relleu abrupte i muntanyós on les planes hi són escasses, afavoreix aquest aspecte d'artèria de comunicacions, que a través de camins de bast i corriols, i de camins carreters a la plana, segueixen la naixent vall per endinsar-se en el massís. És, per tant, i podríem dir de manera indissoçiable, una via de penetració i una barrera o obstacle que cal salvar.

L'acusat desnivell de la part alta del curs dóna pas a la plana al·luvial, amb meandres pronunciats i una important força d'arrossegament. Aquest és potser el tram més humanitzat del riu al seu pas pel baix Montseny, amb nombroses torrenteres i rieres que hi aboquen. La part mitjana i baixa es caracteritzava, en temps antics, per un curs variable que feia difícil el seu pas per punts estables. En el capbreu de la parròquia de Gualba² de 1775 s'esmenten els límits físics del terme, i en la limitació amb la Tordera se'ns diu que aquesta s'havia desviat, a causa d'un aiguat o *torderada* recent:

... que la dita parra. y terme de San Vicens de Gualba termena y affronta per la part de orient: part ab la quintana den Vellori, part ab honor del

2. AHFF. Fons Notarial Sant Celoni. Joan Masferrer. XVI-3, 1509, p. 1

Señor Baró de la Vetlloria, part ab lo torrent de las Corts, y part ab lo Riu de la Tordera, a mitgdie part ab la aygua de la Tordera y part ab lo terme de Vilardell, ben entes que vuydie lo dit Riu de la Tordera se ha obsorvit e passa della de las terras e honor que eran de dit terme de Vilardell de manera que ellas quedan en lo alveo y sorray de dita Tordera, y part en un prat que cerca dit riu posseheix Narcís Riera y Lloró de Vilardell, a ponent ab lo terme de Sant Celoni...

Els camins, ja des d'èpoques antigues, vorejaven o bé travessaven el massís del Montseny de cap a cap. La plana al·luvial modelada per la Tordera va permetre també la comunicació nord-sud, per on passava, i encara ara discorre, la primera via de comunicació entre les terres meridionals de Catalunya i la resta d'Europa. La incipient vall de la Tordera era l'enclavament per on traçava camí la Via Augusta d'època romana, i la *strata francisca* en època medieval, el vestigi més interessant del qual és el Pont Trencat, damunt la Tordera, prop de Sant Celoni.

Tanmateix, però, aquestes vies de comunicació no devien ser massa segures, i així l'ambaixador Francés Guicciardini, al seu pas per Catalunya en l'any 1512³ ens diu: *abunden els bandolers per aquells indrets... aproximadament a una llegua d'Hostalric vàrem passar per un lloc anomenat trentapassos: és un bosc molt perillós i ple de saltejadors, en el qual cada pas és més perillós que l'altre...* També la descripció de mitjan segle XVIII que ens fa l'apotecari Torrent de Sant Celoni⁴ del camí ral és prou eloqüent per si sola: *... el camí no real de Francia daría bastante utilidad si estuviese en disposición segura para el paso del gentío, siendo así, que al parecer debería conocerse esta obra de preferencia a la de Marina, por lo mas seguro se cami-*

3. Reglà, J.: *El bandolerisme català del barroc*. Barcelona: Edicions 62, 1966 (Llibres a l'abast, 39), p. 39

4. Arxiu Històric de Sant Celoni: *Relat de l'apotecari Torrent de Sant Celoni*, s. XVIII

5. Madoz, P.: *Diccionario geográfico-estadístico-histórico de España y sus posesiones de ultramar*. Madrid: Madoz ed, 1845. Vol. 11, p. 514

naría...Un segle més tard, a mitjan segle XIX, Pascual Madoz,⁵ en parlar del Montseny i els camins que el travessen, ens diu:

Càrregues de rodells al moll de l'estació de Breda (Riells i Viabrea).
Fons MEMGA

... en toda su extensión, que pasa de 10 horas, no se hallan más que dos caminos principales que la atraviesan. El primero es el de Vich.... El segundo camino viene des de Vich a Viladrau, cortando el que desde Espineltas baja a Arbucias y sigue por el Pla de las Arenas hasta Sta Coloma de Farnés. Desde Viladrau hay un sendero que... passa por san Marsal, en donde se divide en dos: el uno con direccion a Arbucias, y el otro pasando por la mitad de la falda de la principal altura de Montseny acaba en San Celoni... Ninguno de estos caminos admite carruages, y la mayor parte de ellos pueden con facilidad hacerse intransitables pues el terreno es asperisimo, particularmente su parte oriental.

Ja en època contemporània el corredor de la Tordera serví també per al pas del ferrocarril, que l'any 1860 ja tenia enllestit el tram entre Granollers i Maçanet - Massanes. El camí de ferro va permetre l'arribada de la modernitat i la comunicació amb les capitals provincials i comarcals d'una manera més regular i estable. Les conseqüències més immediates foren la implantació de

les primeres indústries, entre les quals destaquen el tèxtil i auxiliars situats sobretot a Sant Celoni, però també un seguit de petites indústries manufactureres relacionades amb l'explotació de la riquesa forestal i l'ús de la força de l'aigua (carracs per a pipes, serradores, derivats forestals, foneries i fargues de coure). Una altra conseqüència fou un canvi en els productes agrícoles dels pobles de la vall, dirigits a la ramaderia estabulada i a la producció de lactis, que mercès al ferrocarril es podien comercialitzar cap a la metròpoli.

Dels nombrosos camins de penetració a l'interior del massís a partir de la vall fluvial de la Tordera destaquem, tant per la seva importància històrica com pel seu recorregut que travessa de cap a cap el massís, el camí que seguint la via oberta pel riu entrava al Montseny pel mas de Sobrevia (Seva) i es dirigia al corral de Terrers i al Matagalls Xic. Evidentment, de camins n'hi havia molts més, secundaris entre masies o nuclis de població i ermites, d'església, de pastures, moliners, ramaders, careners, etc.

Pastors com en Trinquela havien fet el camí des de la Pobla de Lillet, passant per Gombrèn, Coll de Marolla, els Arços, Sant Bartomeu del Grau, Vic i arribant al Montseny per l'esmentat mas de Sobrevia, nom clarament suggerent.

Des del Matagalls Xic el camí menava a Font Pomereta i Collformic, on entrava en direcció al Pla de la Calma, passava per collet Terrús, Roca Roja i el Sui, en direcció a coll de Palestrins, i Sant Elies, punt en el qual es bifurcava per anar o bé a Sant Pere de Vilamajor o bé a Sant Esteve de Palautordera, i arribar d'aquesta manera a la plana vallesana. El camí entrava a la plana de la Tordera pel terme de Sant Esteve, per cal Cerdà, continuava fins al castell de Fluvià i baixava per la conca de la riera Valmanya fins al pont d'en Garballer i seguint aquest camí entrava al carrer Major de Sant Esteve i passava per la casa d'Anton Ferrer entrant al terme de Santa Maria per l'antic camí de Sant Celoni.⁶ En aquesta població se celebrava un important mercat de bestiar i

ahora era punt de partida dels ramats vers les planes de Breda i Gaserans.

Aquesta i altres artèries de comunicació que travessaven el massís foren utilitzades des de temps immemorials com a carreteres transhumants per les quals hi havia un trànsit quasi continu de ramats que creuaven el massís en cerca de pastures. Aquests ramats provenien tant de les valls pirinenques com de les planes vallesanes i penetraven al Montseny per l'accés més fàcil, la petita vall al·luvial de la Tordera.

Els ramats de la Cerdanya baixaven a l'hivern i es quedaven al pla. Alguns pastors tancaven el ramat aquí (*can Auleda, Sant Esteve de Palautordera*) i a la primavera tornaven a marxar. Els ramats pasturaven a l'hivern a bosc, menjant glans, als camps només hi podien entrar quan els hi deixaven (*J. Sabé Masó, Sant Esteve de Palautordera, 01-06-1999*)

L'any 1945 encara en baixaven cada any, de ramats. A l'Olivar (*Sant Esteve de Palautordera*) baixava un pastor de Queralbs, a can Auleda, un de Pardines. S'hi quedaven tot l'hivern fins l'abril. Altres anaven a Sant Pere (*de Vilamajor*) o Campins. El que anava a l'Olivar també anava a can Frederic de la Nata i a una casa a Vallgorguina, i amb les tres cases passava tot l'hivern. Les cases els feien dues o tres regadores (feixes) de past, farratge i civada. El ramat anava el matí a bosc i a la tarda al camp. Les cases els arrendaven el corral i el camp. (*J. Masó i Masnou, Sant Esteve de Palautordera, 09-05-2001*)

ELS PONTS DE LA TORDERA

En tant que el riu és font de vida, els assentament humans i l'estructuració del territori es desenvolupà, en bona part, al seu redós. En l'intent d'obtenir el màxim profit del riu i superar els

El Pont Trencat
(Sant Celoni).
Foto MEMGA

seus límits físics, l'home ha hagut de superar aquestes barreres amb enginy i la construcció de petites estructures peribles, i també d'importantes obres arquitectòniques, que permeten sortejar passos difícils, tot facilitant l'enfortiment de les comunicacions i de les relacions socials i econòmiques.

On hi ha un pont hi ha un camí, neix un nus de comunicacions a l'entorn de l'eix i frontera que és alhora el riu. Els ponts, com a elements de civilització i comunicació, han permès establir una connexió entre les dues ribes del riu, entre poblacions veïnes, o simplement entre masos.

Indubtablement, una de les construccions vertebradores del territori, en el Baix Montseny, fou el Pont Trencat de Sant Celoni, que permetia el pas del vell camí ral per sobre la Tordera, possiblement pel mateix lloc on transcorria l'antiga via romana, o Via Augusta. Un cop superat l'obstacle de la Tordera es creu que el camí continuava vers el Pertegàs, on una altra passera o pont permetia creuar-lo i d'allí tot vorejant la Tordera fins a Hostalric. Tot

i que no s'han trobat restes arqueològiques, sembla que l'antiga Via Augusta tenia aquest mateix traçat entre Hostalric i Vilalba Saserra.⁷ Ja en època medieval el camí és de nou mencionat en un document de l'any 1176, on es parla de la *strada publica que vadit de Barchinone usque ad Sanctum Celidonium*.⁸

Documentalment, la primera referència que ens parla del Pont Trencat és de mitjan segle XV, quan la reina Maria, a petició dels Jurats i Síndics de la vila de Sant Celoni, donà llicència per a reedificar el Pont, que des d'antic estava bastit junt a la vila, en el camí real i públic. Les obres s'havien de subvencionar amb el cobrament del dret de pontatge, és a dir, amb la facultat de cobrar pels vianants i animals que el vulguin creuar, i també pels qui passin pel molí d'en Puigvert i altres molins pròxims. El dret de pontatge fou concedit a causa de les nombroses despeses que suportà la vila pel fet de reparar-lo, però no sense les disputes dels mateixos ciutadans de Barcelona. Finalment, a finals del segle XV, l'any 1471, l'Infant Joan II d'Aragó concedí l'esmentat dret a perpetuïtat a la vila de Sant Celoni.⁹

L'origen del nom actual neix arran de la destrucció del Pont en el decurs de la Guerra del Francès al 1811, ordenada pel general José Obispo per tal d'impedir el pas de l'exèrcit francès.

Menys espectaculars, però igualment vitals, foren la construcció d'alguns ponts que permeteren creuar la Tordera en el seu tram alt. De temps medievals ens ha pervingut el pont de ca n'Illa del Pont, també anomenat el Pont Vell del Rieral, nom que pren la barriada de Sant Roc de Fogars de Montclús, pròxim al qual també s'hi construí un molí, amb el mateix nom. I també el pont

7. Abril, J. M.: *Catàleg. Patrimoni Històric i arquitectònic de Sant Celoni*. Sant Celoni: La Rectoria Vella, 1997

8. Llobet, S.: *El medi i la vida al Montseny*. Granollers: Museu de Granollers, Agrupació Excursionista de Granollers, 1990, p. 336.

9. Vila, LL.; Pastor, I.: "Intervenció arqueològica en el pont Trencat". *Lauro*, Revista del Museu de Granollers, Granollers, 2001, núm. 18, p. 17

Antic pont de n'Illa, una de les vies de comunicació cap a l'interior del massís (Fogars de Montclús). Foto MEMGA

de la Llavinga, en la confluència entre la riera de la Castanya i la riera de Sant Marçal, situat sobre el camí antic de la Castanya, i que en general permetia la comunicació entre tot el sector nord-oest del Montseny i la plana de Palautordera, a través del camí natural que obre el riu i que comunica més enllà amb el pont del Rieral. També trobem el Pont de can Fortià, sobre la riera de Sant Marçal, prop de can Riera Moliner, reconstruït modernament per permetre el pas de la carretera que segueix de ben a prop el vell camí que travessa de nord a sud el massís.

Aquests ponts són els més vistosos, atès que permetien el pas de camins públics o carreters, però molt més nombrosos eren els guals i les passeres o palanques sobre el riu. Els guals apareixien de forma natural en els punts de menys cabal d'aigua, sobretot els mesos de més sequera. Les passeres són construccions senzilles en fusta, de tradició secular, que en molts casos desapareixien engolides per l'aigua després de cada revinguda forta del riu, i que calia tornar a refer per tal de mantenir les comunicacions entre una i altra riba. Així, sobretot en el tram mitjà i baix del riu, allà on l'orografia del terreny ho permet, es construïen passeres que comunicaven una riba amb l'altra. Aquestes construccions tingueren una importància cabdal en el vertebrament del territori a petita escala.

Tenim diferents exemples de passeres, com a can Riera Moliner (Montseny), on hi havia una passera de fusta per a matxos que s'enfilava en direcció al veïnat de Vila-Seca, o a la Casa del Pont (Montseny), que permetia creuar la Tordera connectant les masies del sector oest del terme, com el Molar, amb el nucli de la població. A la zona de Sant Esteve de Palautordera trobem la passera de can Record, construïda vers els volts de 1884 en fusta i que es va haver de refer diverses vegades entre els anys 1911, 1916 i 1919.¹⁰ També es feren passeres a can Cornei i a can Vilatort, per permetre el pas de la gent de la riba esquerra cap als nuclis de població.

Passera o
palanca de fusta
sobre la Tordera
(Sant Esteve de
Palautordera).
Foto MEMGA

De passeres hi havia el pont de fusta, per passar a peu, de can Cornei. Quan hi havia una torderada la gent de baix (*de Sant Esteve*) havia de venir a passar per aquest pont. Havien provat de fer passeres a can Record, a can Vilatort, però quan venia una torderada se'ls emportava. Més endavant van fer el pont de can Guinyau (Santa Maria de Palautordera). (*J. Sabé Masó, Sant Esteve de Palautordera, 04-05-1999*)

En aquell temps que plovia tant hi havia passeres fins i tot pels ramats. A l'Olivar els feien una passera a la riera Valmanya perquè passava aigua

10. Pérez Lara, A.: *ibid.*, p. 86

tot l'any. L'ajuntament va fer una passera fa uns 50 anys a can Cornei amb dues bigues de ferro i portland, també llavors se'n va fer una a can Record, perquè a la Serra (de can Vilatort) hi havia 4 o 5 cases del terme, però va durar fins que va venir un aiguat. Sota el castell dels Moros, a can Giravent, n'hi ha una que la va fer l'amo de cal Pusso, encara hi és feta amb barres. N'hi havia una a can Marc. Eren fetes amb dues barres travesseres, branques i terra per sobre. A can Jan també n'hi ha una feta amb barres i fustes clavades, la tenen lligada d'un cap, així quan baixa un aiguat queda arrambada al marge i després només l'han de tornar a muntar. Al poble n'hi havia una a can Molins, ara hi ha un passallís. Hi havia passeres a tots els torrents i també se'n feien pels recs, perquè tothom anava amb carretó. (*J. Masó Masnou, Sant Esteve de Palautordera, 09-05-2001*)

Per a les persones hi havia passeres de fusta. Recordo una vegada com portàvem dos bous a Sant Celoni amb el meu oncle, un dia que havia fet temporal. Per travessar la Tordera, més avall de Palau, vam deixar anar els bous, que van travessar nedant, mentre que nosaltres vam passar per dalt el pont.

De passeres n'hi havia a can Riera Moliner (*Montseny*), feta de bigues de fusta, per on passaven els matxos de bast. Els anys 1936-37 ja era vell i no s'hi podia passar, i es va deixar perdre. Ara no hi ha ni camí. (*E. Cervera Castañer, Montseny, 18-05-2001*)

L'aigua de la Tordera al llarg de la història

En parlar de l'aprofitament històric del curs mitjà de la Tordera, hem de fer referència a les múltiples activitats econòmiques que s'hi han desenvolupat. Els primers documents ens parlen ja de l'ús de l'aigua per a reg i també ens apareixen els molins hidràulics, lligats a la transformació dels productes agrícoles. Més endavant, ja en època moderna trobem les adoberies, els primers molins paperers..., en època contemporània les filatures, serradores, centrals elèctriques, fàbriques de tints... i en l'actualitat les fàbriques químiques, extraccions d'àrids, embotelladores...

Dins el marc d'una societat d'estructura tradicional, la incipient indústria relacionada amb l'aigua del riu i els recursos naturals de la zona, aparegué com a complement de l'activitat agrícola i forestal. Una primera inflexió es va produir amb l'arribada del ferrocarril, a finals del segle XIX, però no serà fins la dècada dels anys 1960 en què es produirà un abandonament progressiu i definitiu de les formes d'explotació integrades en el medi, fet relacionat amb l'aparició de noves indústries foranes implantades en el territori.

ELS ORÍGENS DELS USOS DE L'AIGUA A LA TORDERA

L'aigua de la Tordera ha estat utilitzada per l'home amb diverses finalitats des de temps remots. Malgrat que històricament només podem recular aquest aprofitament hidràulic a època alt-medieval, moment en què apareixen els primers documents escrits amb referències sobre aquests usos, de ben segur que des

de temps immemorials l'aigua era canalitzada per a usos agrícoles al pla al·luvial que forma la vall natural o corredor de la Tordera.

Entre l'any 785 i el 801 la Tordera va esdevenir frontera per la penetració carolíngia a les terres que més endavant formaran la Catalunya Vella. Amb la presa de Barcelona el 801 la frontera es traslladà al Llobregat. La zona del Corredor, però, continuà sent una zona inestable, a causa de les anades i vingudes d'exèrcits i les ràtzies contínues al llarg dels segles IX i X. La gent es refugià a les muntanyes i es poblaren les valls interiors, i el Montseny i les seves valls arrecerades esdevingueren indrets de refugi.

La primera referència documental del riu Tordera es troba en un precepte del rei franc Carles el Calb de l'any 862, en el qual es concedeixen al comte Sunyer uns béns de propietat reial al *pagus* de Barcelona i una porció de la muntanya del Montseny: *...in pago Barchinonense in villa Bitamenia, nunc autem appellatur Pallatium, super fluvium Tordaria ...*¹¹

Ja al segle X es documenta l'existència de sistemes d'irrigació a les planes del Vallès.¹² La immillorable situació de la zona respecte als recursos hidràulics s'utilitzà per augmentar el rendiment de les terres cultivades amb la canalització d'aigua a través de recs, permetent l'existència d'una quantitat considerable de terra de regadiu a les planes al·luvials.

Seguint un antic costum romà, en època medieval l'aigua dels cursos fluvials era considerada un *res communis*, un bé comú. L'usatge *Stratae* (redactat al segle XII) reconeixia l'aigua com un bé de potestat pública, i el comte, com a delegat reial, era el pos-

11. d'Abadal, R.: *Catalunya Carolíngia* I. Els diplomes carolingis a Catalunya. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 1926-1952, p. 357

12. Vilaginés, J.: "La transició al feudalisme. Un cas original: El Vallès Oriental". *Estudis de Granollers i del Vallès Oriental*, 2. Granollers: Ajuntament de Granollers, 1987, p. 40

seïdor i podia concedir les aigües per a l'ús particular. Ara bé, al segle X, el poder del comte era limitat, a causa dels avantatges que es concediren en les capitulars carolíngies emeses durant el segle IX. Aquestes capitulars donaven un alt grau d'independència a les viles. La capitular de l'any 844 concedeix als habitants del Vallès el dret de disposar lliurement dels béns propis, de gaudir de prats, llenya i de l'aigua "segons antic costum": ... *sed liceat eis ipsas res cum tranquiliate pacis tenere et possidere et secundum antiquam consuetudinem ubique pascua habere ac ligna cedere et aquarum ductus pro suis necessitatibus ubicumque prevenire potuerint, nemine contradicente, juxta priscum morem semper deducere*.¹³

Per a la zona mitjana de la Tordera, tenim constància de l'existència de recs a Sant Celoni a finals del segle X, ja que apareixen en un document de l'any 984 al Cartulari de Sant Cugat.¹⁴ Durant els segles IX-X les comunitats pageses ja disposaven d'una rudimentària xarxa de recs i canalitzacions, tant per al regadiu d'algunes terres com per dotar de força hidràulica un seguit de molins fariners. Els rius s'ompliren de rescloses o preses de fusta, construïdes amb troncs verticals clavats a la roca de la riera, dels quals encara es poden observar marques de forats de pal en alguns trams de la Tordera, com prop del molí de ca n'Illa del Pont. Amb aquest sistema s'aconseguia elevar el nivell de l'aigua i permetia desviar-lo mitjançant recs vers la bassa i el carcavà del molí.

13 ... sinó que els sigui permès de mantenir i posseir els sus béns en la tranquil·litat de la pau i, d'acord amb el costum antic, onsevula que puguin tenir pastures, o tallar llenya o fer venir conduccions d'aigua per a llurs necessitats, que pugin fer-ho sempre segons el costum antic sense contradicció per part de ningú. *Catalunya Romànica*, XVIII: Precepte de Carles el Calb als gots o hispans de Barcelona de 11 de juny de 844. p. 28

14. Rius, J.: *Cartulari de Sant Cugat del Vallès*. Barcelona, 1946. vol. I, núm. 949

LES PRIMERES DISPUTES PER L'AIGUA. SEGLES XI-XIII

El segle XI és un moment de creixement econòmic en què es produeix un augment de la superfície conreada, en especial de la vinya i conreus de regadiu. Aquests dos elements, el creixement econòmic i l'augment de la superfície conreada, es troben en estreta relació, perquè l'augment econòmic és conseqüència directa del canvi que s'està produint en els modes de producció i en les relacions socials¹⁵, que donaran lloc al feudalisme.

Amb la revolta feudal molts drets del comte seran exercits també pels senyors feudals. Entre aquests drets hi havia el de l'aigua. Així, els uns i els altres monopolitzaran l'aprofitament de l'aigua i concediran permisos d'ús mitjançant, normalment, contractes emfitèutics o pagaments per aquests drets. Això passarà tant en les concessions per regar com en la instal·lació de molins hidràulics.

Al segle XII l'aigua de la Tordera continua considerant-se potestat pública posseïda pel comte. En el seu nom serà el senyor jurisdiccional, en aquest cas el senyor dels Castells de les Agudes-Miravalls, qui en disposarà. Així, el 26 de maig de 1151 Guillem Umbert de les Agudes dóna en nom del rei a la vila de Sant Celoni l'aigua de la riera Rifer-Partegàs i de la Tordera i tots els dominis del Montseny. Riembau, germà d'Umbert, endegà un plet en contra d'aquesta cessió a l'ordre de l'Hospital. La sentència arbitral, donada per Ramon comte de Barcelona, arribà el 1157, confirmant el dret del Comanador de Sant Celoni sobre els llocs de Sant Celoni i Partegàs, incloses les aigües, mentre que Riembau obtenia els termes dels castells de les Agudes i Miravalls en feu, amb tots els termes i aigües. Aquesta resolució confirma-

15. Vilaginés, J.: *ibid*, p. 70

16. Vilageliu, J.: *Estampes històriques de Sant Celoni*. Sant Celoni: Imp. Bilbeny, 1969. p 127

va, doncs, el dret del Comanador sobre les aigües per regar les terres de Sant Celoni i fer moure els seus molins.¹⁶

Malgrat aquesta donació i següent ratificació el 1170, l'aigua de les rieres Pertegàs i Rifer, tributàries de la Tordera, serà al llarg de la història motiu de noves discussions, disputes i plets entre els dos termes veïns, segurament per falta d'una delimitació clara del dret de possessió de les aigües. Així, un segle més tard, de nou Raimon de Cabrera, senyor del castell de les Agudes, i el Comanador de l'Hospital, senyor de la vila de Sant Celoni, es disputen el dret sobre les aigües que dels termes de Montseny, Campins i Fogars anaven cap a la vila de Sant Celoni. La sentència arbitral de 1278 declara que les aigües del Rifer i Pertegàs eren pròpies de Sant Celoni i que Raimon de Cabrera només podia servir-se'n per a ús de la casa i castell de Montclús.

Coneixem en aquests segles la concessió per a la instal·lació de diferents molins hidràulics en el curs de la Tordera pel senyor del terme de Montclús, com el cas del molí de la Llavina (Montseny), situat en la confluència de la riera de la Castanya i la riera de Sant Marçal, que conserva documentat el seu origen al segle XI, el 1084. Avui encara podem veure el casal, amb tots els mecanismes del molí hidràulic i els sistemes de canalització de l'aigua.

En l'acta de l'esponsalici de Guilleuma, filla de Ponç Martorell, signada el 21 de desembre de 1237, dóna com a dot per l'esponsalici a Arnau Jaume el seu mas situat al Campfranc, nom que fa referència a la terra posseïda sota domini propi, amb totes les seves possessions i pertinences, els molins i totes les altres coses que pertanyen a aquest mas.¹⁷ Els propietaris del mas Martorell devien ser aloers i per tant tenien el seu mas i molins en plena propietat. Actualment aquest molí del mas Martorell es vincula amb el molí de les Cadires de Sant Esteve de Palautordera.

17. Martori, R.: "El mas Martorell de Sant Esteve de Palautordera". *Monografies del Montseny*, 1987, núm. 2, Amics del Montseny, Viladrau, p. 23

ELS MOLINS MEDIEVALS DE LA TORDERA

Els senyors de les Agudes abandonaran al llarg del segle XIII els seus castells més enlairats per traslladar-se al pla, al castell de Montclús. Així es passen a cognominar senyors de Montclús. L'any 1328 el territori de Montclús s'uní al vescomtat de Cabrera; d'aquesta manera, durant els segles XIV i XV les aigües de la Tordera i dels seus afluents es consideraven, dins el vescomtat de Cabrera, una regalia de la baronia de Montclús. Així, els senyors de Montclús podien fer concessions pel seu aprofitament i també eren els encarregats de resoldre les qüestions que es poguessin plantejar.

D'aquest període tenim coneixement de la concessió a perpetuïtat que féu el vescomte de Cabrera l'any 1322 de l'ús de l'aigua de la Tordera, pel funcionament de 14 molins. La concessió de l'aigua de la Tordera es féu en contrapartida al pagament de 250 sous en diner de tern al vescomte de Cabrera i senyor del castell de Montclús.

Apareixen també en aquests moments, en el tram mitjà de la Tordera, els primers molins drapers o enfortidors de draps. Coneixem el molí draper dels Franquesa de Sant Celoni, que, en aquesta època, tenia el privilegi de posar ploms i segells de cera als teixits fabricats allí per a la lliure circulació per a tot el reialme. També a Hostalric ens apareix un molí draper situat en el lloc dit La Farga, establert l'any 1442 i en funcionament almenys fins a la primera meitat del segle XVIII.¹⁸

A Sant Esteve de Palautordera trobem el molí draper dels Fàbrega, situat en l'antic lloc anomenat la Farga o molí Draper, on més endavant es construï el molí paperer d'en Bonamic. El seu origen es remunta a finals del segle XIII (1290), quan la famí-

18. Arxiu Municipal de Sils: Fons Medinaceli. Capbreu d'Hostalric rebut per Rafael Jalmar Bosom, 1556, p. 25

lia Fàbregues apareix com a propietària d'un mas anomenat Draper. Més endavant, al 1401 Benet de Cellers, espòs de Margarida pubilla del mas Fàbregues, s'autoanomena àlies *drapery*, i el seu fill, 20 anys més tard, continua usant el mateix apel·latiu.¹⁹ Aquest fet ens fa pensar en l'existència d'un molí draper en les proximitats del mas, on es realitzava l'activitat que justifica aquest nom.

En aquest moment, a mitjan segle XIV, tenim, doncs, una xarxa perfectament establerta de molins, controlats pel senyor jurisdiccional, però també una xarxa de recs i rescloses per al regadiu. Aquesta xarxa de canals i recs apareix en les ordinacions de Sant Celoni del 1370, on es donen normes per al regadiu. En aquest document s'esmenten dues sèquies per a aquest propòsit: la *jussana* i la *sobirana*, a partir de les quals s'estructurava una teranyina de petits recs que fertilitzaven les hortes i els camps de regadiu del terme.

Tota aquesta important i ben estructurada xarxa de recs permetia el conreu d'una extensa àrea a l'entorn dels nuclis habitats que es situen a les vores de la Tordera. Les zones de regadiu generaven una intensa activitat agrícola, fet que al seu torn ens explica el perquè de l'existència de tants molins fariners en la Tordera al seu pas per la plana fluvial.

Una altra xarxa de canals i recs regava la zona coneguda com el Temple, situada a la riba esquerra de la Tordera. La sèquia del Temple té la resclosa, anomenada dels Templers, en la riera de Ciuret, que en el seu tram mitjà s'anomena Rifer, tributària de la Tordera, dins els termes de Fogars i Santa Maria de Palautordera. Es creu que el rec l'haurien construït els monjos de Sant Marçal quan baixaren a fundar un nou cenobi a Santa Magdalena de Mosqueroles, entre finals del segle XI i principis dels segle XII, amb la voluntat de traslladar-s'hi, però el bisbe de Girona els féu

19. AHFF: Fons Notarial Montclús, Pere Angelats, 1, 334

tornar als cimals del Montseny. L'existència d'aquest rec, que regava cases de Fogars i Palau amb aigua del Rifer, propietat de Sant Celoni, serà motiu de contínues disputes al llarg de l'època medieval i moderna, en part a causa de la confusa sentència arbitral de mitjan segle XII, on es concediren les aigües del Rifer a Sant Celoni però el senyor de Monclús mantenia el dret d'aigua, de la mateixa riera, en feu en els seus termes de Fogars, Campins i Palau.

La concessió dels molins de la Tordera de l'any 1322

Aquest document esmentat anteriorment és de gran importància, ja que demostra la rellevància del poblament humà a redós de la Tordera. En el document apareixen molins situats en les parròquies de Sant Esteve de la Costa (Fogars de Montclús), Sant Esteve de Palautordera i Santa Maria de Palautordera. La donació es fa als possessors dels molins i als seus successors a perpetuïtat, per part del vescomte de Cabrera, i de fet el document ha arribat fins a nosaltres en ser usat com a prova en un judici de faltes de l'any 1895.²⁰

Els beneficiats per a la concessió d'aigües, a Sant Esteve de la Costa, dins el terme municipal de Fogars de Montclús, són: els possessors del molí d'en *Pere Perxa* o de l'*Alemanya* i d'en *Pere Viladecans*, els del molí d'en *Cabrerons* i d'en *Vallmanya* amb una mola, els posseïdors del molí de *Ritones* i els del molí d'en *Pere Ynsula*, de dues moles. El document, per tant, ens parla dels possessors dels molins, i en alguns casos ens aporta el nom d'unes quantes persones referint-se a un sol molí; probablement es tractava de molins comunitaris, en possessió entre diverses cases que

20. Arxiu Municipal de Santa Maria de Palautordera: Fons Jutjat Municipal. Judicis de Faltes 1892-1908. Caixa 435

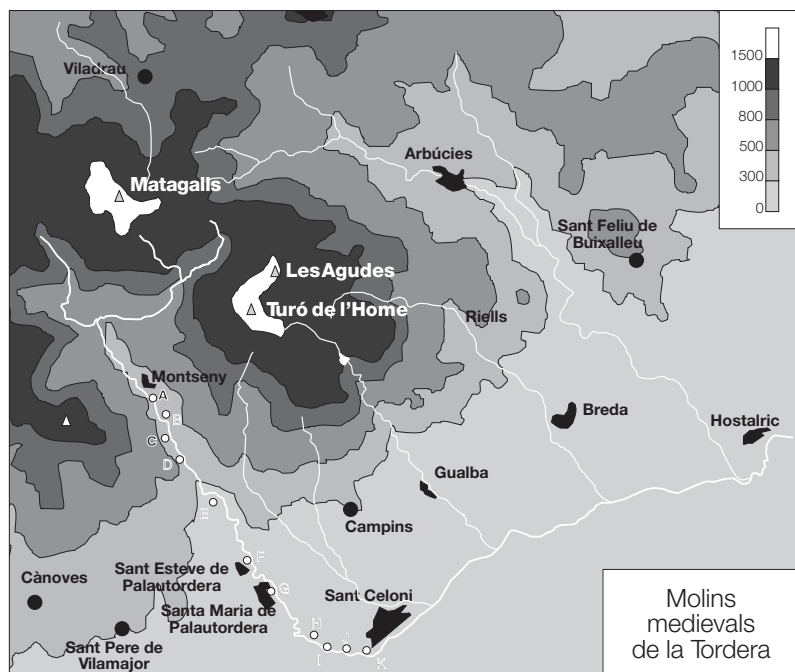
es cuidaven de mantenir-los i servir-se'n per a propi ús.

Tenint en compte la toponímia del lloc podem relacionar aquests antics molins medievals amb la geografia de la zona. Així, encara trobem les runes del mas Perxacs, situat a la serra del mateix nom i sot homònim, prop de can Viladecans. En el document aquests dos personatges s'esmenten com a posseïdors d'un sol molí, possiblement relacionat amb el molí del mas Viladecans situat en el lloc on actualment hi ha les restes de la fàbrica Metilena. Pel que fa al molí de Cabrerons i Valmanya, a la riba dreta de la Tordera veiem la masia de Valmanya, aquest podria estar en relació amb l'antiga farga d'aram. Finalment, el molí d'en Pere Ynsula, és el molí de l'Illa del Pont, que encara es troba dempeus, i conserva el casal, les moles i els arreus propis dels molins.

En el document apareixen també els possessors del molí *Ritones*, sense especificar-ne la parròquia, però apareix a continuació dels de la Costa. No es conserva cap casa de pagès amb aquest nom, però sí que hi ha el sot de Ritronyes, prop del barri de Sant Roc. Per referències orals es coneix que sota can Felip hi havia les restes del molí dit d'en Barrina, la mola del qual encara era visible fins fa poc:

Molí de n'Illa,
abans de la
construcció de
l'actual carretera
(Montseny) Foto
MEMGA

Localització aproximada de la situació dels molins medievals de la Tordera.

A: Molí de Pere Illa. B: Molí de Ritronyes. C: Molí d'en Vallmanya i d'en Cabrerons. D: Molí de Pere Penxac i d'en Viladecans. E: Molí de Ferrer Draper. F: Casal de Sant Esteve. G: Molí de l'Almoina. H: Molí "Cuneris". I: Molí d'en Ribalp. J: Molí del mas Carreras. K: Molí d'en Puigvert

El molí d'en Barrina era darrere la casa de can Felip, més amunt per la banda de Montseny. (*J. Masó Masnou, Sant Esteve de Palautordera, 16-05-2001*)

A la parròquia de Sant Esteve de Palautordera apareixen quatre molins beneficiats de la concessió d'aigües, tres d'ells amb dues moles. Són el molí de Francesc Montclús i de Guillem de Gardia, anomenat el Casal de Sant Esteve, el molí de Guillem de Estrada, dit el Casalet, el molí de Ferrer Draper i el molí de Guillem de Apilario, d'una sola mola. Podem concretar la ubicació del molí de Ferrer Draper, que correspon a un molí situat prop o en la mateixa ubicació que ocupa l'actual molí d'en Bonamic o molí Calam. També el molí dit el Casal de Sant Esteve

és probable que correspongui al molí d'en Moix, unit a l'antic mas Bou. Pel que fa al molí de Guillem d'Estrada, malgrat que no coneixem la seva situació podria estar situat prop de l'actual molí d'en Moix, sota el collet dels Molins, nom que ja ens suggereix l'existència de diverses construccions d'aquest tipus en aquest tram de la Tordera. Igualment, tampoc no podem precisar la situació del darrer molí, el de Guillem de Apilario, ja que actualment no es conserva el topònim. Podria estar en relació al collet dels Molins de Sant Esteve de Palautordera.

El document de 1322 concedeix les aigües de la Tordera a quatre molins de la parròquia de Santa Maria de Palautordera, de dues moles cadascun: el molí de Bernat de Carreres, anomenat molí Barich, el molí de Bonnat de *Podio Virides*, dit molí Roquer, el molí d'Arnau i Guillem *Cumeris* i del seu fill Bernat *de Torrons*, el molí de l'Almoina de la seu de Barcelona, anomenat molí de Nous, i finalment el molí de Ferrer Ribalta.

El molí Barich, propietat de Bernat Carreras, és possible que correspongui al molí del mas Carreras, també anomenat d'en Bacó o molí Tresserres.

El propietari del molí Roquer era Bonnat de *Podio Virides* (Puigvert). Al llarg dels segles XIV-XVII el molí del Pont, al barri de can Lligada, s'anomenava molí d'en Puigvert, i sabem de la seva existència el 1334, quan Bernat Puigvert crea un benefici a la Verge dels Àngels en el qual s'esmenta el seu mas i el molí. Més endavant, el 1453, s'esmenta de nou el molí quan la reina Maria, a petició dels jurats i síndics de Sant Celoni, concedeix el dret a cobrar pontatge, o dret de pas, als qui circulaven pel pont del camí ral i pel molí d'en Puigvert.

El molí de Ferrer Ribalta es deu trobar en relació amb l'antic mas Ribalta situat a la zona del Temple, i que ens apareix en les disputes per l'aigua del Rifer amb la vila de Sant Celoni al segle XVII. El molí es situaria en la riba esquerra de la Tordera, proper a Can Cavaller, i es podria correspondre al molí del mas

Mirambell o actual farinera d'en Suari. També el molí dels germans Cumeris i del seu fill Bernat de Torrons es trobaria en aquest sector del barri del Temple i és probable que es correspongui al molí del mas Torró o l'actual del Pedrenyal.

Pel que fa al molí de Nous de l'Almoina de Barcelona, es correspondria al molí Vilatort o can Balada, situat molt a prop del centre de la vila.

LA LEGISLACIÓ REFERENT A L'AIGUA A L'EDAT MITJANA

Els Llibres de Cort del terme del castell de Montclús comprenen territorialment bona part de la conca mitjana i baixa de la Tordera i els seus afluent. En aquests llibres s'esmenten, entre altres temes susceptibles de ser legislats, els usos de l'aigua de la Tordera i dels seus afluent montsenyencs, en aquest cas la riera Rifer (Pertegàs), i es donen una sèrie de normes per a la utilització d'aquesta aigua, ja sigui per regar, per moldre o per consum, a més d'una sèrie de mesures per a la preservació dels recs, per a la lliure circulació de l'aigua, per evitar contaminació de l'aigua...

[1361, *agost 2*]...Ara ojats tuyt per manament del honrat en Bernat sa Fabrega, lochtenent de batle del Casteyl de Montclús, de part del noble senyor mossèn en Bernat de Cabrera, senyor de la baronia del dit Casteyl que us fa saber lo dit batle que és estat ordonat que de la aygua del riu de Riffer de la qual mol lo molin d'en P d'es Roure de Pertegàs, de la parròquia de Campins, que negun no gos regar de nits de la dita aygua sinó de hora de sol exit tro al sol post, sots pena de V sous a cascun e per cascuna vegada.

Item que les regueres que hixen del dit riu per regar sien fetes a comunes messions d'aquells qui's servexen o's poden servir de la aygua de les dites regueres e que y hagen esser tota vegada com sien requests sots pena de V sous...

Item que cascun com haurà mese l'aygua e haurà esplegat de regar tanch

al cap de la resclosa on la haurà mesa al rech, si doncs altre persona no la prenia per regar de continent, e que aquell con haje esplegat de regar, sia tengut de tencar o de tronar la dita aygua al loch principal sots pena de V sous...

Item que nengun no trench la dita aygua a nengun altre qui la haje primer presa entro que haje esplegat de regar si doncs no la hauria mester a regar orts sots pena de V sous

L'aigua del Rifer-Partegàs seguirà sent motiu de disputes. Per tal d'evitar-les, el batlle del castell de Montclús fa un manament ordenant les hores i dies de regatge per la gent de Palau i Mosqueroles, sota domini de la baronia de Montclús:

[1361, agost 23] Ara ojats tuyt per manament del batle que us fa saber lo dit batle, que és ordonat que aquells homens de Palau qui han reguiu de la aygua de Rifer que puxen aquella tenir lo dilluns e lo dimecres e lo divendres, ço és aquells qui reguen per la serra de Codolet; e aquells de Mosqueroles e en Martin d'es Bosch la puxen tenir lo dimarts e lo dijous e lo dissapte, ço és que aquesta aygua tenguen aquests dies del sol exit tro al sol post, e que lo I no la gos trencar si no en sos dies demont assignats sots pena de XX sous a cascun, pero que aquest ban no sia fet perjudici als demont dits e per aquest ban no sia fet perjudici als homens de Pertegàs com vullen que l'aygua sia pertida

[1366, setembre 22] Item que nenguna persona no gos guardar porchs ne gos llançar pedres, ne suztura, ne altres coses en lo rech de la aygua que ven de Rifer al veynat de Vilatort sots pena de X sous, sens neguna mercè.²¹ [sèquia del Temple]

És de notar la preocupació existent pel compliment dels repariments que corresponien als diferents propietaris i a les normes

21. Pons, M: *Aprofitament dels recursos naturals en les baronies de Montclús, Palafolls i Montpalau*. Barcelona: Universitat de Barcelona, 1997. AHFF: Fons Notarial Montclús, IV Guillem Bonmacip, 9 Liber Curie Castri Montecluso et iurisdictionis eiusdem, 1360-1369, 344

dictades pel senyor feudal per tal de mantenir en condicions tant la qualitat de l'aigua com la mateixa estructura de les canalitzacions, imposant un seguit de mesures de conservació, per tal de mantenir en condicions els sistemes de regadiu.

La nombrosa legislació referent a aquests usos, a partir de la baixa edat mitjana, es pot relacionar amb diversos factors de tipus econòmic i demogràfic, com ara el creixement de la demanda de l'aigua a causa de l'augment de l'extensió de superfície irrigada, l'augment dels tipus de conreus de regadiu i l'augment natural de la població, lligat als dos factors anteriors.

LES DISPUTES PER L'AIGUA DE REGADIU EN ÈPOCA MODERNA

Històricament aquesta serà una època de disputes i sentències referents a la possessió de l'aigua de la Tordera i d'un dels seus afluents, el Rifer o Pertegàs. Aquest conflicte entre els regants del pla de Palautordera i la universitat de Sant Celoni es resoldrà, temporalment, després d'un seguit de disputes, i així els habitants de Sant Esteve i Santa Maria de Palautordera faran valer els seus drets *immemorials* com a propietaris de la meitat de l'aigua de la Tordera, constituint-se en Comunitat de Regants a inicis del segle XX, mentre que la vila de Sant Celoni mantindrà el seu domini sobre les aigües del Rifer o Pertegàs en detriment dels masos i terres del barri del Temple de Palautordera.

Els escrits dels primers viatgers que passaren per aquesta zona del curs mitjà de la Tordera ens permeten reconstruir els trets més destacats del paisatge humanitzat a l'entorn del principal curs d'aigua del baix Montseny, alhora que entendre les bases econòmiques d'una societat que se'ns perfila eminentment rural, i que ha perdurat quasi immutable al llarg de més de 1000 anys. Un d'aquests fou el jesuïta Pere Gil, que en la seva obra escrita el

1600 ens deixà un important fons d'informació pel que fa a l'estat dels recursos naturals de Catalunya.²² En parlar de la Tordera diu que és una de *les fonts y rieres mes principals, nays de les falde dela Montanya de Mont Seny Camina casi quinze llegues de part de Tramontana enves migdia. Passa cerca de Mora, Sant Esteve, Palau, St. Celoni, la Velloria, Ostalrich, Massanes, Martorell, Tordera, y amboca en lo mar de Cathalunya junt a Blanes... Es riu molt util per raho de las sequias que dell trauen (de aquest riu se trau or en forma de fulletes petites, rodones ó triangulars ó quadrades, com unes llentilles, y mes petites pero molt primes ...*

Seran precisament aquestes sèquies o recs, que treuen l'aigua del riu per a fertilitzar la terra, el motiu de les contínues disputes entre ambdues comunitats veïnes. Així, al llarg del segle XVI ens apareixen de nou referències documentals sobre sentències respecte a l'ús de l'aigua. Pels volts del 1534 els amos dels masos de can Lleget, Auleda, Ribalta i Grau, que eren els masos de la zona del Temple de Palautordera, entren en una forta discussió amb la vila de Sant Celoni per les aigües de la riera Rifer. Un primer acord distribuïa les aigües des de la posta de sol fins a la sortida per la gent de Sant Celoni, i els quatre masos, amb tots els altres que hi poguessin tenir dret, regarien cada dia des de la sortida fins a la posta de sol.²³ La sentència definitiva arribà el 1569, i fou favorable a Sant Celoni, així només les 4 cases abans esmentades podien regar el dilluns de cada setmana, des de punta d'alba fins a la posta de sol, i Sant Celoni podia aprofitar les aigües tots els altres dies.

La polèmica, però, continuà fins a l'últim terç del segle XVII. Així, el lloctinent general de Catalunya, en sentència donada a Barcelona el 24 d'octubre de 1671, declara que la vila de Sant

22. Iglésies, J.: "Pere Gil (1551-1622) i la seva geografia de Catalunya". *Quaderns de Geografia*, 1949, vol. 1, Barcelona

23. Vilageliu, J.: *ibid*, p. 128 i 129

La resclosa dels
Templers permet
el regadiu d'una
àmplia zona de
conreu coneguda
com a masos del
Temple (Fogars
de Montdús).
Foto IPEC

Celoni tenia la plena possessió de les aigües del Rifer i Pertegàs i el dret de regar les seves terres i fer moure els seus molins, exceptuant els dilluns, durant les hores solars, en què podien regar els quatre masos abans esmentats. Aquesta sentència serà convertida en dret executori un any més tard, el 1672, amb la Sentència Reial sobre el Rifer o Pertegàs, per la qual els 4 masos del Temple només poden regar els dilluns, mentre que els altres dies ho poden fer els de Sant Celoni.

No es feren esperar les conseqüències de la sentència reial: el 14 de juny de 1674 els jurats de la vila de Sant Celoni van pendre possessió de les aigües, desviant-les cap

a Sant Celoni, després d'haver trencat totes les rescloses.²⁴ També, amb el suport d'aquesta sentència, el 22 d'agost de 1719 foren castigats els masovers de Mirambell, Puigvert i Carreres per haver trencat l'aigua del rec dels molins de Sant Celoni, amb denúncia del regidor de la vila de Sant Celoni. Aquesta és la primera menció que trobem del rec dels molins de Sant Celoni i de la riba esquerra de la Tordera.

24. Centre de Documentació del Baix Montseny - Montnegre: Documentació referida al repartiment i úsdefruit de les aigües. CD III 5

A inicis del segle XVIII, el 1722, es produí un nou conflicte entre la universitat de Sant Celoni i, en aquest cas, els regidors o universitats de Sant Esteve i Santa Maria de Palautordera per l'ús de l'aigua de la Tordera. El 6 de febrer de 1722 la universitat de Sant Celoni va interposar una demanda en el Tribunal d'Intendència del Principat, atès que volien aturar les obres de construcció de la resclosa i recs que s'estaven fent per al repartiment i conducció de les aigües de la Tordera cap als pobles de Palautordera. El plet finalment es resolgué amb sentència d'1 de juliol de 1820 declarant vàlid l'establiment de les aigües de la Tordera als pobles de Santa Maria i Sant Esteve de Palautordera, reafirmant el decret del batlle general de Catalunya Ramon d'Oms i Santa Pau, de l'any 1680, que els atorgà la meitat de les aigües de la Tordera i dels torrents de Santa Susanna i de can Nadal de Vilamajor, coneguts com de Vallmanya i Reguissol, amb l'objectiu que els veïns d'aquests pobles poguessin conduir les aigües per mitjà de sèquies i rescloses per poder regar les terres.²⁵

En les capitulacions dels homes de Sant Celoni presentades a la Reial Audiència es fa esment de les rescloses i recs de regadiu de les rieres Rifer i Partegàs:

*De dicha riera nombrada de Rifer se toma el agua del cauce o sequia que va a la capilla de Santa Magdalena de la qual se riegan los quatro mansos del Templo el dia del lunes de la semana tan solamente... los quatro mansos dichos del Templo se nombra: Auleda, Lletget, Ribalta y Grau... Em medio del cauce por donde corre el agua que passa po la capilla de la Madalena, y en a Riera de Rifer y Partegàs y Muscarolas... Después de haverse unido las rieras del Rifer, Partegàs y Campins, se toma el agua para regar las tierras de los particulares de Sant Celoni por medio del cauce o aquaducto que allí se halla construido...*²⁶

25. Arxiu Municipal de Santa Maria de Palautordera: Documentació de la Comunitat de Regants. Caixa 256

26. Pladevall, A.: "Algunes aportacions noves a la història i a la toponímia del Montseny, segons un document del 1722". *Monografies del Montseny*, 2000, núm. 15. Viladrau: Amics del Montseny, p. 102

Novament, una sentència promulgada per l'Audiència de Barcelona, el 21 d'agost de 1771, intervé en un altre plet interposat per la universitat de Sant Celoni contra els regidors de Palautordera i Sant Esteve. En el mateix document s'esmenta que aquestes disputes ja vénen de lluny, dels anys 1726 i 1756, en les sentències dels quals s'havia acordat entre les dues parts que els regants de Santa Maria i Sant Esteve, mentre durés el plet, poguessin regar els seus horts els dissabtes i no durant els altres dies de la setmana, fent constar que no podia faltar l'aigua per fer moure els molins de la ribera de la Tordera o de Sant Celoni, i fent valer la utilitat pública de fer molar als molins, per sobre de la particular del rec. S'estableixen uns torns per a recs que començaven a les 12 del migdia del dissabte i acabaven a les 12 del migdia del diumenge, tal com era condició immemorial per tal de no causar danys als moliners. El motiu de la demanda és que durant l'any 1755 alguns regants de Santa Maria i Sant Esteve havien construït rescloses a la Tordera i prenien l'aigua a diferents hores de les establertes anteriorment, i per tant els molins de Sant Celoni i de la Tordera no podien funcionar.²⁷ Les sentències resolutòries, però, afavoriran sempre l'establiment de la meitat de l'aigua de la Tordera al pobles de Palautordera, en virtut de l'establiment atorgat pel batlle general el 1680, i conclouran finalment amb la construcció de la resclosa o través dels regants sota Viladecans i amb la constitució de la Comunitat de Regants de Sant Esteve i Santa Maria de Palautordera.

27. Arxiu Municipal de Sant Esteve de Palautordera: *Sentencia por la Audiencia de Barcelona pronunciada contra los regidores de Palautordera y de San Esteban de Palautordera*.

ELS NOUS APROFITAMENTS HIDRÀULICS DEL SEGLE XVIII: ELS MOLINS PAPERERS

En la documentació del segle XVIII, a més dels molins fariners de què hem parlat, apareixen altres indústries o aprofitaments, com els molins drapers i les adoberies, documentades al segle XVI a Sant Celoni, i sobretot, apareix a la conca mitjana de la Tordera un altre tipus d'indústria inèdita fins aleshores i que s'anirà consolidant al llarg del segle XVIII, període en què s'aixecaren molins nous i es referen vells casals d'antics molins fariners o drapers, habilitant-los a una nova producció, el paper.

Al llarg del segle XVIII les diferents activitats productives, vinculades amb les explotacions agroforestals, tingueren un gran revifament i això impulsà altres activitats econòmiques. Així, l'apotecari de Sant Celoni P. Torrent ens féu una curiosa descripció dels usos de l'aigua de la Tordera al seu pas per la vila de Sant Celoni. Torrent escriurà entre els anys 1728 i 1753 *el dicho rio Tordera daria bastante beneficio, si en su orilla se agumentase el número de molinos, pues hay bastante agua y es de mucha utilidad*, i ens informa que s'utilitzava l'aigua de la Tordera per fer funcionar una fàbrica de paper a Sant Celoni: *... uso para la fabrica de papel...* Es tracta del molí paperer Vell, que es construï el 1722 sobre el molí draper dels Franquesa. Seguidament, a redós de la Tordera s'hi establiren el molí paperer d'en Bonamic a Sant Esteve de Palautordera, el molí paperer Nou de Sant Celoni i el molí paperer d'en Guarro a Santa Maria de Palautordera, el 1779. També s'esmenta el molí paperer d'Hostalric, que s'instal·là al lloc de l'antiga Farga o fàbrica de batans en la segona meitat del segle XVIII.²⁸

Josep Morera Tomàs, fabricant de paper de Sant Pere de Rodes,

28. Madurell, J. M.: *El paper a les terres catalanes. Contribució a la seva història*, Barcelona: Fundació Vives Casajuana, 1972, p. 589

fou el primer paperer conegut al terme de Sant Celoni, que l'any 1722 s'establí en el derruït molí draper dels Franquesa. El 1748, any de la mort del paperer, ja hi havia a Sant Celoni dos molins paperers, el Vell i el Nou, que es trobaven habitats pels fills de Josep Morera:

Per quan entre Isidro Morera y Pau Morera germans, los dos paperers de la pnt. Vila de St Celoni, bisbat de Barna., com a hereus per iguals parts de Joseph Morera, qº, paperer de la mateixa vila, son pare, per ell instituhits en son ultim y valido testament que feu y firmà en poder del not. infras. als trenta del mes de agost prop passat, se tenia alguna discordia en y sobre lo us dels molins de paper que son pare los ha deixat, quals se han dividit entre si, com y també sobre lo us de la aygua y demes coses de dits molins, per ço de consentiment de ditas parts y ab intervencio de algunes persones de be, Pau y quietut de ells estant se han avingut y fet los pactes següents...²⁹

Entre els segles XVIII i XIX hi hagué diversos arrendataris dels molins de Sant Celoni: Bernat Bes el 1763, Jacint Guarro Batlle, paperer de Sant Joan les Fonts el 1770,...³⁰ De mitjan segle XVIII, del 1766, disposem d'un inventari dels béns de Pau Morera, on s'esmenten totes les seves possessions i utilitatges del molí paperer³¹:

... A l'entrada: una premsa de mullar cola de paper
A la cuina: una caldera d'aram per a fer la cola
A l'esquinçador: dues calderes grans, una de tina molt dolenta, una premsa dita de tina, dos perols de coure, un amb mànec de ferro, un parell de formes per a paper gran, una altre per a paper mitjà i una altra per a paper d'escriure. Al molí: una roda amb el seu eix, tres piles, dues pedres i una fusta amb tres maces que piquen al damunt d'elles, una pila

29. AHFF. Fons Notarial Sant Celoni. Jordi Fexes XIII, 1471, any 1748, p. 129

30. Abril, J. M.: *Teixidores i tapers. Industrialització a Sant Celoni, 1860-1936*. Sant Celoni: Ajuntament de Sant Celoni, 1998 (Publicacions de la Rectoria Vella), p. 54

31. AHFF: Fons Notarial Sant Celoni, Josep Masferrer, 1510

de pedra d'afinar la pasta, i altres de fusta. A la sala del molí: una taula llarga de pi, una premseta d'igualar paper, i tres bancs d'estendre...

A Sant Esteve podem conèixer l'evolució del molí paperer d'en Bonamic, el segon que s'establí a la Tordera després del molí paperer Vell de Sant Celoni. La primera referència que trobem del molí paperer d'en Bonamic és del 1731 quan Pau Bonamic i Fabregas, senyor útil i propietari del mas Fàbregas i del molí fariner del mateix nom, estableix en emfiteusi a Josep Furriol, paperer de Sant Joan les Fonts, el molí paperer d'en Bonamic. A l'Arxiu Històric Fidel Fita d'Arenys s'ha conservat l'acta de l'establiment on s'especifiquen els pactes d'arrendament de *tota aquella casa anomenada la farga, d'obra construïda, o moli paperer, amb un tros de terra a ell agregat, de quatre quartans de sembradura de forment, poc mes o menys ...* Les condicions del contracte són:

Primo ab pacte que vos dit Joseph furriol sempre y quant se haura de adobar lo rech y resclosa pera pendrer la aygua per dit moli paperer fahe-

Restes del molí
paperer
Bonamic, situat
als peus de la
Tordera (Sant
Esteve de
Palautordera)
Foto IPEC

dor se hage de fer lo treball per iguals parts entre vos dit Furriol i lo dit Bonamich i Fabregas, tenint obligació lo dit Bonamich y Fabregas de donar la llenya per fer i compondrer dita resclosa. Item ab pacte que vos dit Joseph Furriol, ni los vostres successors pugan desviar las ayguas que va al dit meu molí fariner. Item i ab pacte que lo Bonamich Fabregas promet a vos i als vostres successors donarvos llenya per lo us de vostra casa es a saber llenya de bruc, arbos y estepas tan solament mentres hi hage en la mia heretat.... rep com a cens perpetu tres mans de paper blanc.³²

La família Bonamic-Fabregues, a finals del segle XVIII, el 1792, tenia arrendat el molí a Bernat Bes i el seu fill Esteve Bes, fabricants de paper.

El 9 de desembre, els Bes signen un contracte amb un fabricant de naips de Barcelona per ensenyar-li la fabricació de paper amb una nova cola inventada per ells. Pocs anys després, el 1802, es llegeixen les conclusions de la Reial Junta de Comerç de Barcelona, que havia avaluat les propietats d'aquesta nova cola inventada pels paperers de Sant Esteve, reconeixent-ne les seves propietats però considerant-la perjudicial per fer paper de cigaretes.³³

Els molins paperers de la Tordera es caracteritzaven per tenir una producció baixa, de tipus artesanal, i per dedicar-se sobretot a la fabricació de paper de poca qualitat (paper d'estrassa, paper de fumar, cartró...), amb l'excepció de la casa Guarro, que s'especialitzà en la fabricació de paper fi. La falta d'aigua en èpoques determinades de l'any feia que molt sovint no poguessin treballar i, per tant, fer de paperer no era gaire rendible i molt menys si no es podia comptar amb un tros de terra per conrear, i per aquest motiu canviaven sovint de mans. Per altra banda, observem que molts dels paperers que s'instal·laren a la Tordera procedien de zones amb llarga tradició paperera (Capellades, Sant Joan les Fonts...)

32. AHFF: Fons Notarial Montclús, Jaume Surís, 18, 540

33. Madurell, J.: *ibid*, p. 63, 46, 51

Tot i l'impuls d'aquesta nova activitat, els vells molins fariners continuaven en funcionament, com el molí de ca n'Illa del Pont a la parròquia de Sant Esteve de la Costa. En l'inventari del 1799 del mas Illa s'esmenta *el molí fariner ab tots els arreus necessaris per a moldre qualsevol espècie de gra...*³⁴, i que ja apareix en el document del 1322. El segle XVIII, en termes generals, fou una època d'esplendor per al camp, i l'augment de la productivitat queda reflectida en la pervivència dels vells molins i l'establiment de nous casals a les vores dels rius. També surten documentats dins el terme de Sant Esteve de Palautordera: el molí d'en Moix, anomenat molí Roscada, i que ens apareix en l'inventari del mas Bou del 1767;³⁵ el molí fariner del mas Martorell relacionat amb el mas del mateix nom a través d'un inventari del mas que ens ha pervingut³⁶ i el molí fariner d'en Bonamic, que en l'inventari del mas Fàbregues del 1773 s'esmenta:

Item tot aquell molí fariner ab son casal, dos molas, ab sos rodets corrents y blanquejadors, situat en lo terme de la expresada parroquia de Snt Esteve de Palautordera, ab tots sos drets i pertinencias, anomenat lo molí d'en Bonamic, quals molas se troban guarnidas del necessari pera moldrer³⁷

A Santa Maria de Palautordera, entre d'altres, continuava funcionant el molí d'en Tresserres, que tot i que no apareix en la documentació amb aquest nom fins a mitjan segle XIX, en les seves llandes apareixen dates del segle XVIII (1750 i 1744), anteriorment anomenat molí del mas Carreras i documentat el 1322. A Sant Celoni continua documentat el molí del Pont o d'en Puigvert, que el 1661 passà a mans de Miquel Lligada, successor

34. AHFF: Fons Notarial Sant Celoni, Ruiz Prat, 1798-99, 1546

35. AHFF: Fons Notarial Montclús, T. Casalius, 1, 1767

36. AHFF: Fons Notarial Montclús, Miquel Lladó i Andreu, 1773, 1409, p. 78-83

37. AHFF: Fons Notarial Montclús, Miquel Lladó i Andreu, 1773, 1409, p. 24-30

de l'antiga nissaga dels Puigvert del Pont. També el 1553 Joan Coll de Vilardell obté l'autorització del batlle general de Catalunya per plantar un molí fariner prop de la Tordera.³⁸ Altres molins fariners documentats en el curs de la Tordera són el molí de la Batllòria i el molí d'Hostalric.

LES NOVES INDÚSTRIES A L'ENTORN DE L'AIGUA. DEL SEGLE XIX A LA PRIMERA MEITAT DEL XX

Dins el marc de la societat tradicional el riu va permetre l'establiment d'unes noves formes d'explotació dels recursos naturals del massís. La força de l'aigua que generava l'energia suficient per moure telers, rodes hidràuliques, cilindres... Al Montseny la base del desenvolupament industrial es troba amb relació a l'aprofitament dels recursos forestals (carbó per a les fargues, bruc per a les pipes, fusta per a serradores...). El moment de màxima explotació d'aquests recursos es situa entre finals del segle XIX i primera meitat del segle XX, coincidint amb l'arribada del ferrocarril que va permetre el transport i comerç de les manufactures vers les poblacions veïnes i fins i tot amb ultramar.

En aquest període tenim constància de la continuïtat de la majoria de molins fariners documentats en segles anteriors, però a més apareixen altres indústries relacionades amb l'aigua com les fargues: la farga de les Pipes de Fogars de Montclús, la Farga de Mosqueroles, la farga d'en Quadres a Santa Maria, la farga d'Hostalric, que havia estat de batans..., i també noves indústries del ram del tèxtil, amb les filatures i fàbriques de tints, a més de les centrals elèctriques, serradores, torneries ...

A inicis del segle XIX es constituïran oficialment les

38. Grivé, M.: *Recull de temes d'història local*. Sant Celoni: Ajuntament de Sant Celoni, 1988, p. 371

Comunitats de Regants de Sant Esteve i Santa Maria de Palautordera, que estableixen els seus reglaments i ordenances de manera definitiva a partir de la llei d'aigües de 1879. La reglamentació dels usos i obligacions dels regants del Pla esdevindrà un factor de gran rellevància en l'equilibri de les rendes i en la cohesió social de les famílies camperoles d'aquests dos municipis.

Al segle XIX trobem en funcionament els **molins fariners** de l'Adrobau i la Llavina, al poble de Montseny. A Sant Esteve de la Costa el molí de ca n'Illa del Pont que apareix en les Contribucions Industrials del 1875 i el 1883; a Sant Esteve, el molí d'en Bonamic, el molí de n'Auleda, el molí del mas Martorell i el molí d'en Moix (dit Roscada); a Santa Maria, el molí del mas Carreras, el molí del mas Mirambell, el molí dit d'en Recolons, el molí Vilatort i el molí d'en Mustardès.³⁹ A Sant Celoni el molí de la Batllòria, el molí d'en Coll de Vilardell, el molí de les Planes i el molí del Pont, i a Hostalric el molí fariner dit d'en Rovira, i que ja el 1807 es trobava en molt mal estat a causa d'un fort aiguat:

Los infraescritos mestres de casas de la pnt vila de ordre del Señor Procurador jurisdiccional de estos Viscomptats de Cabrera y Bas, hem passat a regoneixer y mirar los edificios que el Ex. Señor Biscompte poseeix en esta vila, a saber las Presons y la casa de la Curia, y Arxiu de procesos y escripturas de tota la Baronia y lo Molí fariner que antes pocehí Climent Rovira junt ab la Asequia que conduceix las ayguas per son curs, y hem trobat que tots tres edificios estan en molt mal estat... reconeixent haberhi en la mes considerable part produït la extraordinaria pedregada de la nit del dia 26 de octubre del present any, essent com eren los tres dits edificios ja molt vells.. fer lo rodet y nous que ha gastat la humitat, llot y pedras que ha aportat allí la corrent del aygua dels ultims ayguats...⁴⁰

39. Arxiu Municipal de Santa Maria de Palautordera: *Catastro o inventario de las casa que son situadas en lo poble de la parròquia de Santa Maria de Palautordera*. 1850. Caixa 379

40. Arxiu Municipal de Sils: Fons Medinaceli, núm. 39, any 1807

La documentació també esmenta diverses sèquies de molins, com la sèquia del molí d'Hostalric, també objecte de reparacions el 1807: *Consistint aquestes obres en reparar la teulada,... fer un dexter-nador y remuntarne un altre, y finalment fer tota la limpia de tota la asequia, extraurer las runas caygudas del castell per sota del que passa dita asequia y recorrer las rupturas que allí se troban...*⁴¹ I de nou ens apareix la sèquia general dels molins a Santa Maria, documentada a inicis del segle XVIII. Aquesta sèquia portava aigua a tots els molins de la riba esquerra de la Tordera. Prenia l'aigua de la resclosa del molí paperer Guarro, emplenava la bassa d'aquest molí i un cop havia fet moure les premses i mecanismes del molí paperer, l'aigua no tornava a la riera sinó que era conduïda mitjançant la sèquia cap a la bassa del molí del Pedrenyal, on un altre cop seguint el mateix procés l'aigua era portada a la bassa del molí Mirambell, molí d'en Tresserras, molí del Pont, molins paperers de Sant Celoni i el molí de les Planes, on finalment s'abocaven les aigües a la Tordera. D'aquesta sèquia encara en són visibles restes físiques en alguns trams en la zona de la riba esquerra de la Tordera.

A finals del segle XIX apareixen les primeres **farineres** o molins mecànics amb sistemes de tria de gra i de farina, un xic més mecanitzats. Així, a Santa Maria de Palautordera, en la Contribució Industrial de 1892 apareix la farinera d'en Suari, propietat de Josep Alguersuari, i situada en l'antic molí del mas Mirambell. A Sant Celoni, a finals dels anys 1910 es construí la fàbrica de farines La Farinera, que apareix en les contribucions industrials fins al 1936, en què hi treballaven un moliner i dos farinares.

Els molins **paperers** segueixen funcionant, però ja no pas al ritme d'abans, sinó que aniran en franca decadència, amb l'excepció de la fàbrica de paper Guarro a Santa Maria.

Un exemple que reflecteix la mobilitat de l'ofici de paperer el

41. *ibid*

trobem en la petita història del molí paperer d'en Bonamic (Sant Esteve de Palautordera). El molí paperer d'en Bonamich, el 1819, era propietat de Jaume Bonamich, que se'l va vendre, juntament amb el molí fariner, a Baltasar Ferreres, paperaire de Sant Joan les Fonts. Aquest propietari mantingué els molins fins al 12 de juny de 1841, en què els va vendre a un altre paperaire: l'Esteve Ribes, d'Olot, segons l'escriptura feta pel notari Gaspar Castellví.⁴² Entre els anys 1857 i 1862 consta com a propietari del molí Gaspar Ribas, que el declara com a fàbrica de paper blanc per fumar. L'any 1865 Gaspar Ribas ven el molí a Jaume Prat i Pujol. En les contribucions industrials de 1867 donen constància de l'existència d'una fàbrica de paper d'estrassa amb una tina, que es donà d'alta i de baixa aquest mateix any.

El 1880, el molí paperer és habitat per Miquel Comas Carbonell, paperer, natural de Barberà, però consta com a propietari Jaume Prat. El 1888 arriben al terme Jaume Rovira Anell i la seva dona Rosa Creixell, paperers, naturals de Riudebitlles, i els seus fills, procedents de Capellades.

La família compra el molí paperer, per elaborar paper d'estrassa amb les soles de les espadenyes d'espart, però davant la poca rendibilitat del molí el van haver d'abandonar entre el 1901 i el 1902. Seguint els padrons d'habitants, el 1905 habiten al molí paperer els germans Jaume i Ramon Arús, paperers, naturals de Ripollet. Finalment, un incendi va destruir definitivament el molí a la dècada del 1920.

Dels molins paperers de Sant Celoni coneixem els darrers arrendataris entre els quals, el 1857, s'esmenta Jaume Costas Puigrós, que declara *un molino de papel de estraza*. El 1860 el molí era propietat de Francesc Bes Galubardes. A finals del segle XIX i inicis del XX el molí es dedicava a la producció de cartró; el darrer

42. X. Calam: "Can Bonamich: el molí paperer". *Revista Reguissol*, 1986, núm. 44, Sant Esteve de Palautordera

Estat actual de la
fàbrica de paper
Guarro (Santa Maria
de Palautordera).
Fito IPEC

paperer fou Josep Gerris Alfaràs, que plegà el 1905.

El darrer molí paperer en funcionament fou el molí de paper d'en Guarro (Santa Maria de Palautordera), que es convertí en fàbrica de paper de fil i cartolines. El 1860 donava feina a 22 persones, i el 1943 a una cinquantena.

La fàbrica de paper primer era d'en Roca. Feien varis tipus de paper: paper per fer paperines (com paper d'estrassa però més fi), paper secant i també paper d'estat, paper de barba i moneda. Cap als anys 1941-42 es va transformar tot i feien fibra vulcanitzada. L'any 1940 la van vendre a en Guarro de Gelida. En la dècada dels 1950 eren

uns 36 treballadors, però pocs anys després van ser quasi un centenar. Antigament hi havia dues turbines, una feia anar les màquines de paper i l'altra l'embarrat per trinxar el drap per fer paper. (*Ll. Martí Pujol, Santa Maria de Palautordera, 21-05-2001*)

En general a tot el Montseny es produeix un fenomen d'aprofitament i transformació d'ús d'antics edificis. És el cas d'alguns molins fariners, que entre finals del segle XIX i inicis del XX foren transformats en **serradores**. Els sistemes hidràulics existents foren aprofitats per accionar mecanismes d'embarrats, que permetien al seu torn moure les serres circulars. Es treballaven les soques de bruc per obtenir carracs per a pipes de fumar, que eren elaborades en altres indrets del país o de l'estranger. Així, trobem a la Tordera diversos exemples d'aquesta indústria: al molí d'en

Xifré al Montseny, a l'antiga farga d'aram de Fogars ara anomenada la Farga de les Pipes, o el molí de les Cadires, que es transformà en torneria on es fabricaven potes tornejades per a cadires ... A Sant Celoni aquesta activitat tingué certa importància en la fàbrica de carracs de pipes de Cal Pipaire, que ja utilitzava l'electricitat per accionar les serres.

El molí del Xifré havia fet pipes. Els anys 1920 va venir un home de Ceret, en Mainieris. Feien anar la serra per donar forma al bruc per fer els escalaborns, després ho bullien i gran part l'enviaven a Amèrica. Devia durar fins als anys 1925-26, que van anar a Sant Celoni. (E. Cervera Castañer, Montseny, 18-05-2001)

Pel que fa a les **serradores** hidràuliques, el 1888 els germans Codony demanen l'aprofitament d'aigües de la Tordera com a força motriu per a una fàbrica d'esclops o serra de fusta que volien construir ran de la Tordera al terme de Santa Maria de Palautordera. Es tracta de la serra del Suquer, que plegà la seva activitat a causa d'un incendi que destruï la factoria el dia 17 de juliol de 1936.

L'electricitat significà la proliferació de les serres mogudes amb energia elèctrica, que treballaven amb la fusta del Montseny, sobretot alzina per a carruatges. Sant Celoni comptà amb diverses serradores a partir dels anys 1920: la de Joan Vilà Vernis, especialitzada en fusta per a carruatges, i la d'altres membres de la mateixa família Vilà, com la serra d'Antoni Vilà Recolons i la de Jaume Vilà Colomer.³³ Cap als anys 1925-27 s'introdueix la maquinària elèctrica en les fàbriques de taps de suro a Sant Celoni; can Torras i can Xarando foren les més representatives.

El 1860 en el nomenclàtor de Fogars apareix la **farga** d'aram de les Pipes com a foneria de coure. Diu la tradició que s'hi fabricaven monedes falses de coure, els populars "*xavos*", motiu pel

43. Abril, J. M.: *ibid.*, p.34

qual hagueren de plegar l'obrador a corre-cuita. Més endavant es convertí en fàbrica de pipes o serradora.

La gent gran en deien les Pipes, i diuen que havien fet moneda falsa. (*J. Masó Masnou, Sant Esteve de Palautordera, 16-05-2001*)

També en la Contribució de 1864 i en la de 1903 de Santa Maria de Palautordera s'esmenta la farga d'en Quadres, i una caldereria situada en el lloc on més tard s'hi emplaçà la fàbrica de tints de can Ginyau.

Can Guinyau era fundició de coure, on el laminaven. Feien peces llargues, planxes. Amb un cilindre les deixaven del gruix que havien de menester per fer monedes de cèntim, de deu cèntims... Vam desmuntar la roda de la turbina antiga, feia 10 metres de diàmetre i tenia uns calaixos que feia rutllar l'embarrat... llavors (1947) ja tenien la força, la caldera i el motor de gas pobre, ja s'havien modernitzat i l'aigua només la utilitzaven per a tenyir la roba. (*Ll. Martí Pujol, Santa Maria de Palautordera, 21-05-2001*)

L'arribada de l'electricitat va fer proliferar en els cursos d'aigua la instal·lació de turbines per generar el nou recurs que revolucionaria la vida al camp i a la ciutat. Així, al llarg de la Tordera s'instal·laren petites **centrals elèctriques** destinades a dotar de força les fàbriques tèxtils i més endavant els propis municipis, i serradores, fàbriques de pipes,... que aprofitaren el nou recurs generat per l'aigua per instal·lar-se en aquestes poblacions de la riba de la Tordera.

A Santa Maria de Palautordera trobem la fàbrica d'electricitat de Miquel Arimany, situada prop de l'antic molí Vilatort (can Balada), i que apareix per primera vegada en les contribucions industrials del 1906.

Abans d'haver-hi corrent al poble, l'Arimany amb un alternador subministrava corrent al poble. No hi havia contadors, el consum es comptava per bombilles... Només donava llum i no força... Quan va venir l'energia l'hi van comprar. (*Ll. Martí Pujol, Santa Maria de Palautordera, 21-05-2001*)

Entre finals del segle XIX i inicis del XX ja hi havia hagut un intent d'aprofitar els salts d'aigua del riu Tordera per obtenir electricitat. L'Elèctrica fou la primera empresa productora d'energia elèctrica de Sant Celoni, inaugurada el 8 de setembre de 1909 pel seu propietari Josep Alfaras i Prat. Estava situada al molí de les Planes, on es va instal·lar un motor de gas pobre, i una turbina hidràulica de 60 cavalls i dos alternadors.

Recordo quan es va posar l'electricitat a Sant Celoni, la va posar l'Alfaras (*M. Esclusa, Sant Celoni, 29-12-1993*)

El 1918 aquesta empresa fou venuda a Energia Elèctrica de Catalunya, que s'encarregà del subministrament d'energia a la vila des d'aleshores. Cap a mitjans dels anys 1920 es va constituir una altra societat, l'Elèctrica Montseny SA, que aprofitava la força dels salts naturals d'aigua del Montseny per produir electricitat. Les centrals elèctriques estaven situades en els salts de la riera de Gualba, regularitzats pel pantà de Santa Fe, i donaven llum a les poblacions de Gualba, Arbúcies i Sant Celoni.

... Es va donar llum a Sant Celoni, anava en combinació amb una Tèrmica que hi havia a Sant Celoni, i l'amo la portava cap a Canet. En aquell temps el regalaven i tot, el llum. A Arbúcies els pagesos deien que feien la calderada dels porcs amb el llum perquè al principi els hi regalaven... La primera línia va ser a Arbúcies i a Sant Celoni. Això va ser als anys 1920. Les màquines anaven acoblades amb la Tèrmica, quan la de Gualba no podia engegaven la de Sant Celoni. A vegades llavors no podien engegar el motor, tenia un motor de gas pobre.... Hi havia un tal Alfaras

i un altre que feien companyia que se'n cuidaven dels rebuts. Això de seguida va passar a la companyia elèctrica Ferrer primer i després a la FECSA. Els hi veníem els kw que es feien allà... (*J. Domènec, Sant Celoni, 15-06-2001*)

També a Hostalric, Narcís Vilaseca de Massanes, propietari de l'antic molí fariner, instal·là en els baixos del molí una turbina que generava electricitat per a l'enllumenat públic del poble el 1895.

Una nova indústria que aparegué amb força foren les **filatures**. Així, s'esmenten fàbriques destinades a teixits al llarg de tota la Tordera. Les primeres filatures funcionaven amb telers manuals i es dedicaven a l'elaboració de teixits de cotó. D'aquest tipus d'indústries no mecanitzades en trobem arreu, des de Sant Esteve, on en la contribució industrial del 1859 s'esmenta Esteve Murtra com a declarant de 14 telers de cotó, passant per Santa Maria, on tingueren cert pes les fàbriques de teixits de la societat Baguer i Arimany, situada al cantó del molí Vilatort i que ja apareix en les Contribucions de 1898 i perdurà al llarg de tota la primera meitat del segle XX, aleshores ja mecanitzat.

La mare havia treballat a ca l'Arimany. Teixien roba de cotó. Quan va haver-hi més competència en el tèxtil van passar a adobar pells. Llavors es dedicaven al cuir gruixut, feien guarniments i corretges pels animals. Ara es dediquen a la confecció de pell, són una vintena de treballadors amb maquinària moderna. (*Ll. Martí Pujol, Santa Maria de Palautordera, 21-05-2001*)

Amb l'arribada de l'electricitat a la vila, s'instal·laren noves indústries tèxtils, ara ja utilitzant la nova energia com a força motriu. Trobem la fàbrica del senyor Tey, que comença teixint pana el 1904 amb 46 telers per després passar-se al sector del cotó, el 1908, amb 9 telers, el 1909 amb 16 telers de jacquard i electricitat pròpia, el 1911 amb 46 telers, el 1916-18 amb 10 telers i el 1910 amb 4 màquines de desfilar draps. Entre els anys

1911 i 1913 s'esmenta en les contribucions de Santa Maria l'empresa tèxtil mecànica del senyor Orri, amb 32 telers de teixir cotó, i la tèxtil Gimferrer el 1917, amb 25 telers, que fou l'empresa que més feina donà a Santa Maria.

La població en què les filatures tingueren un paper més rellevant fou Sant Celoni. La manufactura artesanal de teixits de llana ja era important a Sant Celoni des d'època medieval, però les primeres indústries tèxtils amb telers manuals no apareixeran fins a mitjan segle XIX. A principis del segle XX els telers manuals van ser substituïts pels mecànics, moguts a vapor. L'arribada de l'electricitat el 1910 suposà un nou canvi d'energia i la implantació dels telers mecànics moguts amb electricitat.

A can Gramunt de Sant Celoni els telers mecànics eren moguts a vapor. La màquina de vapor necessitava una gran quantitat d'aigua, que era escalfada amb carbó per tal de produir el vapor, i per això la indústria es situà prop del riu. L'energia elèctrica arribà l'any 1910 a Sant Celoni i can Gramunt fou la primera fàbrica tèxtil a incorporar-la. Altres fàbriques aprofitaren els avantatges de la nova font d'energia i entre els anys 1920 i 1930 es crearen noves fàbriques, com can Palà el 1923, can Bes Nou, can Bernades el 1935...⁴⁴

A can Palà, al principi que tenien els telers anaven amb corretges a dalt, i feien molt de soroll... el dilluns al matí amb aquesta fressa sentíem tots els balls del diumenge!!... (*D. Vilà Roca, M. Vilà Roca, M. Roca Valls, Sant Celoni, 12-02-1999*)

Vaig començar a treballar a can Palà als 15 anys, fent d'aprenenta de teixidora. Es necessitaven uns tres mesos per aprendre la feina, però m'hi vaig estar un any perquè vaig haver d'esperar que una teixidora plegués per agafar el seu teler... Mentre eres aprenenta no cobraves res... treballàvem de dilluns a dissabte al matí, fèiem mitja hora o una hora cada dia més per poder fer festa el dissabte a la tarda... El procés en la fàbrica

44. id, p. 19

es dividia en preparació, teixits i acabats. En la preparació les primeres operàries que treballaven eren les rodeteres... El cotó arribava a la fàbrica en troques i les rodeteres el descabdellaven i les passaven a un rodet... dels rodets anaven a l'ordidor i allà a les bitlles... Les ordidores feien els fils de llarg de la peça... després passaven als telers i les teixidores fèiem els fils del través... La feina de les teixidores consistia en controlar els telers, que eren mecànics, canviar el fil quan s'acabava... Si es feia un escarabat s'havien de tallar els fils i treure'ls un a un amb una pinta metàl·lica, desfer el tros i tornar a començar... Quan tenien el tros fet el tallàvem i el dúiem a les polidores que el repassaven... A les fàbriques tèxtils la majoria de treballadors eren dones, d'homes n'hi havia pocs... A can Palà hi havia més de 200 treballadors, més de 60 eren teixidores, ja que hi havia més de 100 telers... El més normal era començar a treballar a partir dels 15 anys, si hi havia algú de menys de 14 anys, quan venia l'inspector l'amagaven... abans de la Guerra les teixidores de can Palà cobravem uns 8 duros de plata, els contramestres en cobraven 20. Les ordidores eren les que cobraven més perquè n'hi havia poques i si s'equivocaven equivocaven tota la peça... (D. Vilà Roca, M. Vilà Roca, M. Roca Valls, *Sant Celoni*, 12-02-1999)

Relacionades amb les fàbriques tèxtils, a la Tordera també s'implantaren un seguit de **manufactures de tints**, situades a prop del riu per aprofitar més les seves aigües. Així, a inicis del segle XX trobem l'ofici de tintorer a Sant Celoni. D'entre les indústries complementàries del sector tèxtil s'ha de fer menció de la fàbrica Pàmies de Sant Celoni, dedicada al blanqueig i estampació de teixits. En Francesc Pàmies es va establir primer a la Batllòria, on es van donar d'alta el maig de 1932 unes rentadores a vapor per a tot tipus de roba i una màquina d'emmidonar troques de fil. El 1935 l'empresa es traslladà a les naus de la de can Gramunt o el Vapor de Sant Celoni, dedicada al tintatge, estampació i aprest de sedes. També a Santa Maria de Palautordera a inicis del segle XX s'instal·là una factoria especialitzada en tints i aprest. Es tracta de can Ginyau, situada en una antiga caldereria propera a la Tordera.

Un exemple paradigmàtic d'aprofitament dels drets d'aigua i

dels antics casals és la fàbrica La Metilena (Fogars de Montclús). El seu origen es remunta a un antic molí fariner, el del mas Viladecans, d'origen medieval, més endavant convertit en serradora, on serraven taulons. Però també s'hi havien fet teixits,

La novedosa indústria de l'aigua. Planta embotelladora d'Arbúcies

derivats forestals a partir de la fusta carbonitzada els anys 1940 i finalment tints, fins que plegà la seva activitat a finals de la dècada del 1970. Fins i tot es feren servir les seves naus per portar blat a assecar i com a magatzem per a l'embotelladora de la font de Sant Antoni de Sant Esteve de Palautordera.

A partir de la segona meitat de segle XX, les noves demandes de consum han fet proliferar una nova activitat industrial vinculada amb l'explotació dels recursos hídrics. Es tracta de les plantes **embotelladores d'aigua potable**, destinada al consum humà. En aquests moments el Montseny-Guilleries produeix prop del 50% de l'aigua embotellada que es consumeix a l'Estat espanyol.⁴⁵ La majoria de les embotelladores del Montseny es concentren a la capçalera de la vall d'Arbúcies: Aigua de Viladrau, Font del Regàs, Font de les Agudes i Fontdor; però en el curs mitjà de la Tordera hi ha instal·lada la planta d'Aigua del Montseny, que envasa l'aigua de la Font de Sant Antoni, al terme de Sant Esteve de Palautordera. Aquesta embotelladora s'instal·là l'any 1964, i en l'actualitat, amb una producció de 65 milions de litres d'aigua embotellats, dóna feina a 35-40 persones. La seva àrea de distribució es concentra en l'àrea metropolitana de Barcelona.

45. Dada aportada per M. Boada i H. Ullastres: *El massís del Montseny*. Figueres: Brau Edicions, 1998

El segle XX suposà un canvi radical en les formes de vida i en l'economia dels pobles relacionats amb la Tordera. D'entre tots ells destacarà la vila de Sant Celoni, que es convertirà en una incipient vila industrial. Els modes de vida anteriorment basats en l'agricultura es transformaren i aparegué una nova classe social obrera. Malgrat tot, l'agricultura, almenys fins a la primera meitat del segle XX, mantindrà encara el seu pes específic dins l'economia de les poblacions de la mitja Tordera, sobretot pel que fa a les poblacions de la Costa, Sant Esteve i Santa Maria de Palautordera...

La culminació de la transformació del paisatge i l'economia de la zona s'ha dut a terme en relativament pocs anys. A partir de la dècada del 1960 i sobretot amb la construcció de l'A-17, inaugurada el 1970, el corredor de la Tordera ha esdevingut una àrea de concentració per a un seguit d'indústries foranes. La localització de la indústria s'ha estès entre l'autopista i la carretera comarcal que uneix les poblacions de Sant Celoni i Hostalric, aprofitant la bona comunicació de la zona i la tradició fabril d'aquests nuclis. Parlem de la gran proliferació d'indústries mitjanes i grans d'origen forà que s'han instal·lat al llarg de la Tordera, seguint l'eix del corredor Montseny – Montnegre. Això suposa un canvi d'ús del riu. El riu ha passat de ser element productor d'energia a una via d'evacuació de residus. Actualment l'estructura sectorial fabril més representativa és la química (plàstics, resines, farmàcia, perfumeria...) i la tèxtil (tints); la resta la formen activitats del ram del metall, l'alimentació, el paper...

El paisatge a l'entorn de la Tordera ha variat al llarg dels temps, modificat bàsicament per l'acció de l'home, que ha transformat el medi natural, però també ha modificat el seu propi paisatge humanitzat en les diverses èpoques històriques. L'aigua del riu que s'utilitzà inicialment per a finalitats agrícoles es transformà en el motor i origen de la primera forma d'industrialització, lligada intrínsecament a l'explotació del medi natural. El paisatge

agrícola, amb els seus conreus i recs que feren anomenar a Sant Esteve com a Vallflorida, ha canviat substancialment, substituït en part per urbanitzacions, carreteres i polígons industrials; també, al seu torn, el paisatge vegetal, d'oms i arbres de ribera, ha estat substituït per un paisatge humanitzat. Nogensmenys, les antigues formes d'ús de l'aigua han estat substituïdes per modernes empreses químiques, embotelladores, extraccions d'àrids.... Geogràficament, la Tordera també ha canviat en les centúries;⁴⁶ el riu que els antics viatgers ens presentaven com a amenaçador per la variabilitat del seu curs i per les contínues *torderades*, ha esdevingut un riu previsible i "domesticat".

LA COMUNITAT DE REGANTS DE LA TORDERA

La necessitat crea l'òrgan, i en els dos Palautordera en trobem un exemple, amb la millor organització dels regadius que existeix segurament en tota la regió del Montseny (S. Llobet)

Secularment la plana al·luvial de la Tordera, que comprèn les poblacions de Sant Esteve i Santa Maria de Palautordera, ha estat explotada i alhora enriquida per les aigües del riu, amb la finalitat d'obtenir una productivitat agrícola superior. L'enginy de l'home ha construït rescloses i recs per conduir l'aigua i distribuir-la pels camps de les cases del pla.

Històricament, en època medieval ja ens apareixen en la documentació els primers recs, i en època moderna els conreus de regadiu com el cànem i el lli es generalitzen a tot el Vallès; però no serà fins al segle XVIII, lligat a una època d'expansió agrària, que els pagesos del Pla viuran una època d'enriquiment, no tant

46. Fet que queda reflectit en el llibre de C. Gutiérrez.: *La Tordera, perspectiva geogràfichistòrica d'un riu*. Sant Celoni: Ajuntament de Sant Celoni, 1999 (Publicacions de la Rectoria Vella)

per l'augment de la superfície conreada com per un augment de la productivitat lligat als nous sistemes de regadiu.

La plana al·luvial que forma la Tordera al llarg del seu curs mitjà, al seu pas pels municipis de Sant Esteve, Santa Maria i Sant Celoni ha estat des de temps remots intensament aprofitada per l'agricultura. Al costat dels conreus tradicionals de secà s'hi desenvoluparen, al llarg dels segles, diferents tipus de conreus de regadiu que foren modelats i fertilitzats gràcies a la important irrigació d'aquesta plana.

El lli fou probablement un dels conreus de regadiu més significatius, que es desenvolupà en tota aquesta àrea des de principis de l'edat mitjana, fins a les seves acaballes. Aquesta planta, que es conreava en camps inundables, tenia un gran valor per a l'activitat tèxtil, ja que de la planta se n'obtenia una fibra que s'aprofitava per a la confecció de teixits.

A partir del segle XVII i XVIII apareix un nou conreu, el cànem, que substituirà l'anterior. A diferència del conreu del lli, el cànem no necessitava de la inundació dels camps, però sí terres fèrtils i ben regades, com les del pla de Palautordera. El segle XVIII suposà per als pagesos del pla una època d'enriquiment lligada a l'expansió agrària, no tant per l'ocupació de noves terres com per l'augment de la productivitat mercès als avanços tecnològics, a la introducció de nous conreus i a la millora de l'agricultura de regadiu.

L'aigua de la Tordera, i evidentment el sòl agrícola, seran la base en la qual es sustentarà una nova classe pagesa més enriquida també gràcies a un nou concepte d'agricultura, que alhora implicava un tipus d'organització social ben establerta entre els pagesos amb dret de reg per a l'ús d'aquestat aigua.

Com hem vist, les condicions geogràfiques de la plana de Palautordera són immillorables per a la creació d'una agricultura de regadiu. La primera notícia històrica que posseïm d'una organització entre masos per a l'ús de l'aigua per a reg és de l'any

1680, quan el batlle general del reial patrimoni, Ramon d'Oms i Santapau, estableix perpètuament a les universitats de Sant Esteve i Santa Maria la meitat de les aigües de la Tordera i dels seus afluents, els torrents Valmanya i Reguissol, per a reg, a canvi d'un cens anual de 10 lliures.

La desviació de l'aigua del riu en l'inici del Pla no estigué exempta de litigis entre les comunitats veïnes per la possessió de les aigües. Ja hem tingut ocasió de parlar d'algunes d'aquestes disputes referents a l'aigua d'un dels afluents de la Tordera, el Rifer, cedida finalment als pagesos de Sant Celoni. L'any 1722 aquesta comunitat interposarà un plet en contra de la cessió perpètua de la meitat de l'aigua de la Tordera que féu el batlle general a les universitats de Palautordera. Sant Celoni pretenia impedir la construcció de la sèquia, aturant l'obra per tal que l'aigua de la Tordera discorregués fins al seu municipi i per utilitat del seus molins.

Finalment, seran les universitats de Palautordera les que faran valer els seus drets immemorials sobre la meitat de les aigües de la Tordera i dels afluents Valmanya i Reguissol, començant la construcció de la sèquia.

Hem de creure que des del moment de la concessió reial de part de les aigües de la Tordera, els pagesos s'organitzaren i establiren unes normes mínimes per a les jornades i torns de reg, probablement derivades d'antics costums i drets inherents als masos des de temps antics. En canvi, les construccions i infraestructures devien ser pobres, els recs i rescloses construïts amb materials peribles s'havien de refer després de cada revinguda, i no serà fins al segle XX que es dotarà la comunitat d'una infraestructura estable.

Un cop l'any, a l'estiu, es netejaven i reparaven els recs i través, ja que era fet de fang i terra i les torderades els malmetien, amb els anys es van anar emportlant molts recs... (*J. Sabé Masó, Sant Esteve de Palautordera, 04-05-2001*)

El 3 de desembre de 1809 es reuniren els terratinents del poble de Sant Esteve en la casa del Comú, i elegiren uns Comissionats o representants als quals es concediren una sèrie de facultats, entre les quals hi havia la construcció de la sèquia i l'observança d'un seguit de normes per a ús de l'aigua de rec. El procés de constitució de la comunitat i la construcció de la xarxa de recs fou lent i successivament obstaculitzat per plets i guerres. Així, en la concòrdia⁴⁷ dels ajuntament de Santa Maria i Sant Esteve del 27 de juny de 1825, s'esmenta que l'obra del rec s'havia conclòs en el decurs de la guerra de la Independència.

... se emprendieren en la época de la última guerra de la independencia concloure la obra dels rechs per ala conducció de part de las aguas del Riu Tordera a consecuencia de l'establimenta otorgat en lo any mil sis cens vuitanta...

Aquesta primera concòrdia estableix torns per regar entre les dues comunitats, les quals podien disposar de 3 dies i mig de reg a la setmana. Malgrat tot, les infraestructures encara no devien estar del tot finalitzades, ja que només un any més tard, el 1826, el comú de Sant Esteve inicia una campanya de contribució monetària per a la construcció de la sèquia i manteniment,⁴⁸ com diu el document:

...per posar en execució esta sentencia y gosar del rego per medi del aygua establerta se necessitan de considerables quantitas de diner á motiu dels conductos, rescloses y demas obras necesarias y que es precís saber per raó de quarteras ó cortans vol o pot contribuir cada indivi-

47. Arxiu de la Comunitat de Regants de Santa Maria de Palautordera: *Concordia otorgada entre los ayuntamientos de Santa Maria y San Esteban y algunos particulares*. Rafael Lluch i Soler, notari de Cardedeu, 27 de juny de 1825

48. Arxiu de la Comunitat de Regants de Santa Maria de Palautordera: *Concordia sobre l'aprofitament de les aigües del riu Tordera i afluent*. Rafael Lluch i Soler, notari de Cardedeu, 2 de maig de 1826

du per a poder arreglar lo tan de la contribució a cada cual corresponent ÿ poder després distribuir ab la major aquitat y arreglo el aygua en los dias que correspondrà a la universitat y singulars de est poble...

En el mateix any s'anomenen uns Comissionats encarregats de senyalar el pagament per quartera de totes les cases amb dret a reg, construir i conservar la resclosa i la sèquia, així com la defensa del dret de regar en cas de futurs litigis, entre d'altres facultats i obligacions. Aquesta és la primera reglamentació documentada de la comunitat de regants de Sant Esteve, on ja s'estableixen els masos amb dret a reg (34 en total i nombrosos particulars per a reg de petits horts al nucli de població) i el total de quarteres o terres de regadiu (440 quarteres), així com l'interès per a la construcció de la sèquia que havia estat aturada arran del plet del 1722.

Sovint, la concessió de la meitat de les aigües de la Tordera es manifestava escassa per al regadiu de tota la plana, i els pagesos desviaven tot o bona part del cabal del riu, fet que provocà les queixes contínues de la comunitat de Sant Celoni, que no podia fer accionar el seus molins a causa de la manca d'aigua. Però en èpoques de sequera persistent, igualment els regants de Palautordera es queixaven de l'ús de l'aigua per part dels pagesos dels termes de Fogars i Montseny, que utilitzaven l'aigua del curs superior del riu per regar els camps de dalla:⁴⁹

... En el referido Fogars de Montclús existe la represa del rego que disfrutan los exponentes (veïns de Sant Esteve i Santa Maria) y en la márgenes de dicho rio radican varios prados que producen algunas yerbas, de escaso valor y sustancia para el sostenimiento de unas pocas cabezas de ganado vacuno que se crían en casas contiguas... dichos prados por oden son los siguientes: en termino de Montseny: 1º Las Yllas, 2º Riera Moliner, 3º Tejedor del Arbos, 4º Lluís, 5º y ultimo Barrina; en termino de Fogars de Montclús, unicamente el de Ylla y otro peque-

49. Arxiu de la Comunitat de Regants de Santa Maria de Palautordera: *Reclamació al Gobernador Civil*, 5 d'agost de 1878

ño... los dueños de los precitados prados usan las espressadas aguas en ciertos dias de la semana, para el rego de los mismos, abusando mas o menos de las concesiones... de manera que... causando falta de agua para uso domestico, pues muchos de los depositos o pozos destinados a tal objecto han venido a quedar secos por efecto que los campos no pueden regarse, cosa que no se recuerda entre los vivientes que jamas hubiese ocurrido...

Alguns d'aquests recs que portaven l'aigua als prats de dalla propers al riu s'han mantingut en ús fins a la primera meitat del segle XX, moment de pèrdua de pes de l'activitat agrícola i ramadera a la muntanya. De fet, des del naixement de la Tordera, a la font de Sant Marçal, l'aigua ja era en part canalitzada, primer per la serradora de les Illes i ben aviat a la Central Elèctrica de can Riera, i seguidament:

... a sota el pont de can Fortià hi havia la resclosa de cal Teixidor, que després de 800 anys s'ha perdut el dret,... després hi havia la resclosa del molí de la Llavina i la resclosa que rega els baixos del prat de cal Teixidor i can Deumalos... després hi ha el prat de can Lluís, el molí del Xifré i el molí d'en Barrina... sota can Felip hi ha la resclosa del molí de can Illa, a sota mateix hi ha una gran resclosa d'en Coca i en Cuera, regaven ells dos amb una bassa en terreny de can Illa, després de regar ells dos baixava i regaven les Roques, la fàbrica i el Camp sa Sala, que era d'en Viladecans, després hi ha el través dels regants... ara el riu baixa menys aigua... de totes aquestes rescloses cap treu aigua, només el través... (J. Masó Masnou, Sant Esteve de Palautordera, 09-05-2001)

La intensificació dels conreus i els aprofitaments de l'aigua per a regadiu implicaran un nou tipus d'organització entre els pagesos. La distribució de l'aigua en els primers temps es devia fer seguint una sèrie de normes de consuetud, segurament lligades a la propietat i drets del mas. Amb l'establiment de les normatives per a reg, arran de la creació de la comunitat de regants, aquesta consuetud és fixada i reglamentada i dóna lloc a les *Ordenanzas para la Comunidad de regantes del río Tordera*, corresponents als termes municipals de Santa Maria i Sant Esteve de Palautordera,

datades el 1907, d'acord amb la llei d'aigües de 1879. El Sindicat s'organitza seguint la mateixa estructura de la llei i en depèn un Jurat, distint per a cada municipi.

Resclosa de Viladecans, naixement del rec dels regants de Palautordera. Al fons la fàbrica La Metilena (Fogars de Montclús). Fons J. Mateu

LA COMUNITAT DE REGANTS DE SANTA MARIA DE PALAUTORDERA. INFRAESTRUCTURES I MECANISMES DE REG EN L'ACTUALITAT

La Comunitat de Regants de Santa Maria de Palautordera fou constituïda en virtut de la llei d'aigües del 13 de juny de 1879. La comunitat de Santa Maria comparteix amb els regants de Sant Esteve la resclosa, situada en el terme municipal de Fogars de Montclús, en el punt que aquest riu passa per les terres del mas Viladecans, sota l'antiga fàbrica La Metilena.

Durant molt temps, a la primavera, els pagesos dels dos pobles hi anaven a fer el través mitjançant troncs, branques i sorra per desviar l'aigua. La primera resclosa que es va fer, un bagant de

pedra i fang d'un costat a l'altre del riu, va funcionar fins que, amb l'aportació de les dues Comunitats, va ser substituïda per una altra cimentada amb roca, construïda l'any 1926.

Quan es va posar la comunitat els regs ja existien, però no eren pels regants sinó per les cases que tenien drets d'aigua... els recs eren fets de terra i l'aigua es perdia molt... abans només portaven aigua a la primavera i a l'estiu, a l'hivern la tallaven... El 1926 es va fer el través de portland, i es va anar canalitzant l'aigua en recs d'obra i indemnitzant els qui tenien drets d'aigua... amb els recs es regaven els camps de regadiu dedicats al conreu de farratges i blat de moro, sobretot... (*J. Sabé Masó, Sant Esteve de Palautordera, 01-06-1999*)

De la presa, l'aigua és conduïda per una sèquia comunal, compartida també per les dues Comunitats de regants, fins al repartidor o Partidor, on es divideixen els 217 litres per segon a parts iguals per les dues comunitats. Del partidor en surten dues sèquies iguals que porten la mateixa quantitat d'aigua, una per a cada comunitat.

Antigament de la sèquia o rec que sortia del Partidor, la comunitat de Santa Maria conduïa l'aigua directament a un dipòsit regulador o bassa, construïda el 1879 en una parcel·la de terra d'Antoni Montclús (Sant Esteve de Palautordera), cedida a cens a la comunitat. La sèquia o rec, abans d'arribar a la bassa, passava per dos ponts o aqüeductes anomenats de Vallmanya i de can Mariano. Finalment, de la bassa d'en Montclús en surt un altre rec que va fins al Girador dels Plans, on l'aigua és desviada mitjançant una palanca segons el Pla que convingui regar: el Pla del Remei o el Pla d'en Sala.

Actualment, però, des del naixent rec al punt del Partidor, l'aigua és prèviament decantada en les basses de can Tasà, construïdes entre el 1973 i el 1974, on les impureses més grans són dipositades i l'aigua neta destinada a regar és canalitzada subterràniament fins a la bassa d'en Montclús.

De les basses de can Tasà, l'aigua destinada a consum domèstic també és canalitzada subterràniament fins al modern dipòsit de la Comunitat, on uns filtres de sorra automatitzats decanten l'aigua i la preparen per al consum humà. Des d'aquest mateix dipòsit de la comunitat, que té una cabuda d'uns 1000 m³, en surt un sobreexidor per on és evacuada l'aigua amb impureses que és dirigida cap a la bassa d'en Montclús, on és finalment aprofitada per a reg, seguint l'esquema de recs ja esmentat. El projecte de subministrament d'aigua potable per a ús domèstic s'inicià l'any 1966 i fou acabat al llarg del 1975.

Per altra banda, entre els anys 1990-91 la Comunitat de Regants de Santa Maria va comprar terres per a la construcció d'un futur embassament a la zona de la serra de can Rany. El projecte pretén recollir l'aigua sobrant de l'hivern i aprofitar-la a l'estiu, per tal d'assegurar un constant subministrament, al llarg de l'any, d'aigua potable i de regadiu al poble.

Segons les Ordenances de la Comunitat de Santa Maria tenen dret a l'ús de les aigües de què disposa la Comunitat per a reg, els propietaris de la zona de terreny que limita al N amb la carretera de can Tà i del Sant Crist, a l'E amb el riu Tordera, al S amb la serra de les Barqueres i a l'O amb la de Bruguers. Dins d'aquesta extensió, que és aproximadament de 250 ha, faran ús de l'aigua en els punts que més convingui als usuaris, pel nombre d'hores o fraccions d'hora que cadascú posseeixi, i distribuïda en la forma que assenyalarà el Sindicat en el repartiment de cada any.

Així, es manifesta que no totes les parcel·les poden regar-se, sinó tan sols els terrenys que hi tenen dret, segons els precedents històrics, inherents a la propietat. Actualment, però, es pot comprar l'hora d'aigua o bé llogar-la. També un propietari d'aigua pot sol·licitar permís per regar un camp de la seva propietat que no tingui dret de regadiu, permutant les hores d'un altre que sigui regable, però sol·licitant-ho el mes de febrer amb efectes per tot l'any.

Tots els anys, el mes de gener, es verificarà el repartiment de l'aigua, s'exposarà al públic durant 15 dies el projecte de repartiment de l'aigua entre tots els regants, amb el dia, l'hora i la presa d'aigua en què en podran fer ús, passats aquests 15 dies es reunirà el Sindicat i examinarà les reclamacions i proposarà a la Junta general de març l'aprovació de les que cregui justes i raonables i la desestimació de les restants, segons s'indica en les Ordenances de la Comunitat de Santa Maria de Palautordera aprovades per Reial Ordre el 19 d'octubre de 1906.

COMUNITAT DE REGANTS DE SANT ESTEVE DE PALAUTORDERA. INFRAESTRUCTURES I MECANISMES DE REG EN L'ACTUALITAT

Com ja hem dit suara, les dues comunitats de regants de Palautordera comparteixen la resclosa a la llera de la Tordera, situada prop de can Viladecans, de la qual desvien la meitat del cabal de la riera. El rec que en surt de la resclosa és comú per a les dues comunitats durant un quilòmetre, fins al Partidor, on les aigües són partides en quantitats exactament iguals, de manera que el rec Comú es desdobra i en surten dos recs amb la mateixa quantitat d'aigua, un per a la comunitat de Santa Maria i l'altre per a la Comunitat de Sant Esteve. A partir d'aquest punt i a no massa distància del Partidor trobem el primer bagant o aixernador del rec de Sant Esteve, que permet regar les terres del mas Jubany, o rec del Pla, seguidament trobem el rec de l'Est i el rec de l'Oest, amb un total de 180 ha de terres regables limitades per la Tordera a l'est i les serres de ca l'Amat a l'oest.

L'aigua corresponent a la Comunitat de Regants de Sant Esteve està repartida en 168 hores cada setmana. Aquestes hores es reparteixen entre uns 60 propietaris en la porció d'un quart a 18 hores. Per evitar que l'horari de regatge tingui sempre lloc a la nit

o en diumenge per als mateixos regants, cada mes de juny es fa la repartició, avançant el torn de regadiu 31 hores. El canvi es realitza el dia de Sant Joan. Aquest dia l'aigua no és de ningú i els pagesos la poden comprar a la comunitat.

Cada membre de la comunitat té unes hores de regar, que es poden comprar. Si algú creu que no la necessita se la pot vendre; hi ha qui té des d'un quart d'hora fins a divuit hores... S'ha de pagar un tant per manteniment a l'any... Quan es va decidir subministrar aigua potable al poble cada un va pagar un tant per l'aigua que tenien, i per fer l'embassament es va demanar un préstec que tots els pagesos van avalar... Abans es necessitava més aigua per regar, ja que es feien més farratges... (J. Sabé Masó, Sant Esteve de Palautordera, 04-05-2001)

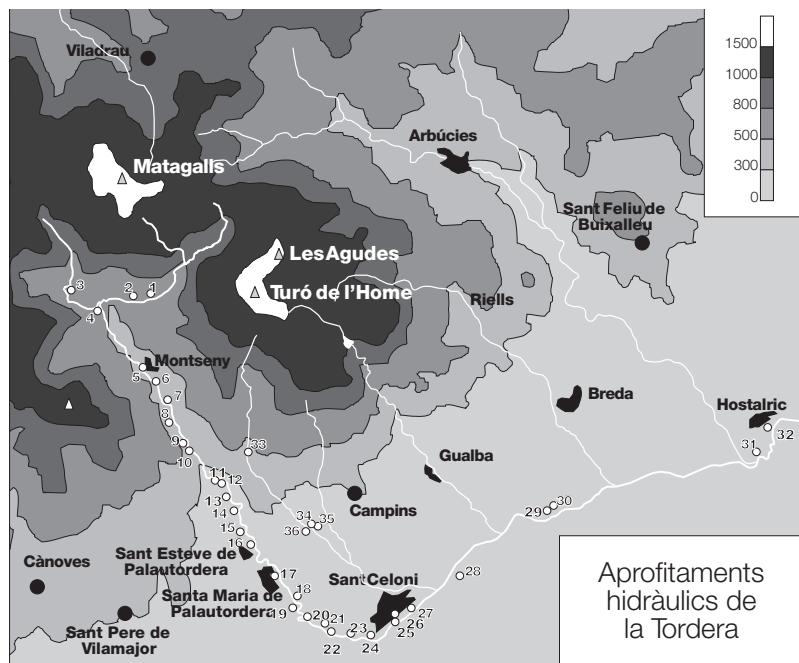
Un jurat format per un president i tres regants era l'encarregat de fer complir el reglament de la Comunitat en judicis públics i verbals, i podia imposar multes i indemnitzacions. A la pràctica, però, gairebé mai havia d'actuar. En l'actualitat aquest paper el desenvolupa el que podem anomenar "consell d'administració".

El Partidor
divideix en parts
iguals les aigües
per a les
comunitats de
regants de Sant
Esteve i Santa
Maria de
Palautordera.
Foto IPEC

Els usuaris de l'aigua han d'abonar solament la part que els correspongui en les despeses anuals. Com que la propietat de l'aigua va inherent a la propietat de la terra, no cal abonar res per al regatge, i la comunitat imposa només un cànon variable per a les petites despeses d'organització (l'any 1943 era de 26 pessetes per hora). Per a les obres de millores de les canalitzacions i la construcció de la presa, la Comunitat va emetre un emprèstít de subscripció exclusiva entre els regants, el qual s'ha amortitzat amb el pagament de 40 pta per hora anual de regadiu. L'any 1981 comprar una hora d'aigua valia unes 125.000 pessetes.

Aprofitaments hidràulics de la Tordera

1. Molí de can Riera Moliner. 2. Central elèctrica de can Riera. 3. Molí de l'Adrobau. 4. Molí de la Llavina. Central elèctrica. 5. Molí del Xifré. Tomeria de pipes. 6. Molí d'en Barrina. 7. Molí d'en Illa. 8. Farga de les Pipes. Foneria d'aram. Tomeria de Pipes. 9. Fàbrica La Metilena. Fàbrica tèxtil. Serradora. 10. El Través. Resclosa dels regants de Palautordera. 11. Molí paperer d'en Bonamic. 12. Molí d'en Bonamic (Calam). 13. Molí d'en Auleda. 14. Molí de les Cadieres. Tomeria. 15. Embotelladora d'aigua. Font de Sant Antoni. 16. Molí d'en Moix. 17. Molí d'en Vilator. Fàbrica tèxtil. Central elèctrica. 18. Can Guinyau. 19. Serra del Suquer. 20. Fàbrica de paper de can Guarro. 21. Molí del Pedrenyal. 22. Molí del mas Mirambell. 23. Molí d'en Tresserres. 24. Molí del Pont (Puigvert). 25. Molins paperers de Sant Celoni. 26. Indústries tèxtils. 27. Molí de les Planes. Central elèctrica. 28. Molí d'en Coll de Vilardell. 29. Can Pàmies. 30. Molí de la Batllòria. 31. Farga d'Hostalric. Molí paperer. 32. Molí d'Hostalric. Central elèctrica. 33. Resclosa dels Templers. 34. Molí de Baix de Mosquerols. 35. Farga de Mosquerols. 36. Molí de Dalt de Mosquerols.

Els aprofitaments hidràulics al llarg de la història en les rieres de Gualba i Arbúcies

La singularitat geogràfica del Montseny, la seva situació propera a les vies principals de comunicació del país i la proximitat a l'àrea de Barcelona, han estat algunes de les múltiples causes que han provocat que el desenvolupament de noves activitats, amb l'aigua com a motor de transformació, sigui especialment significatiu. Així, els principals afluents tributaris de la Tordera, com són les rieres de Gualba i Arbúcies, també esdevenen al llarg dels segles fonts d'aprofitament dels recursos naturals, ja sigui per transformació de productes agrícoles o per elaborar-ne de nous (draps, planxes de coure, pipes, xocolata, taulons, tèxtil...).

A l'igual que els casos descrits en la Tordera, els primers exemples de mecanització a l'entorn de l'aigua apareixen amb els

Pont de fusta
sobre la riera a la
vall de Santa Fe
(Fogars de
Montclús).
Fons MEMGA

molins hidràulics d'època medieval, documentats de forma paral·lela als recs i rescloses per a regadiu. En època moderna, molts d'aquests molins amb antics drets d'aigua seran reformats i convertits en noves indústries (serradores, torneries...), però alhora apareixen indústries de nova fundació com les fargues, primer de ferro i ben aviat d'aram, les centrals elèctriques, fàbriques de teixits... Altres indústries que seguiran aquesta embranzida, esdevingueren casos únics dins el marc del Montseny: com la fàbrica de pólvora, els molins trencadors de pedra, les fargues d'aram..., alguns d'aquests casos lligats a la indústria manufacturera pròpia de les poblacions (terrisseria, fabricació de calç...).

LA RIERA DE GUALBA

La riera de Gualba neix a la font del Briançó, a 1.500 m d'altitud, dins el terme de Fogars de Montclús, sota mateix de la carena formada pel Turó de l'Home i les Agudes, cims culminals del Montseny. Seguidament el seu curs traça la vall de Santa Fe des d'on salta a la vall de Gualba per un recorregut molt encaixat i de gran pendent. Abans de tobar el nucli de Gualba, el seu curs es suavitza i rega la petita vall solcada per nombrosos torrents i sots, fins a desembocar a la Tordera, a prop del nucli de Gualba de Baix, en la plana al·luvial al seu pas pel Corredor, després d'un recorregut de més de 12 quilòmetres.

La industrialització a la zona de Gualba es troba molt lligada, com en la resta de casos que analitzarem al Montseny, a l'explo-tació dels recursos naturals de la zona, entre ells els forestals i en aquest cas els minerals (pedreres de Gualba). En aquesta zona, a més, s'instal·laren altres tipus d'indústries, inèdites en la major part del massís, que aprofitaren la força de l'aigua per a la transformació de certs productes: són el polvorí i la fàbrica d'aram, aquesta darrera estretament vinculada a l'arribada del ferrocarril.

ELS PRIMERS APROFITAMENTS HIDRÀULICS: ELS MOLINS FARINERS MEDIEVALS

Les notícies més reculades referents a l'aprofitament de la força de l'aigua per a la transformació de productes agrícoles es troben relacionades amb els molins fariners d'època altmedieval. En l'acta de consagració de l'església de Gualba de l'any 1099 es dota a la parròquia amb el delme de dos molins, molins que havien estat cedits per Elliard i els seus fills i per Berenguer Renau. Pocs anys abans, en el testament del noble Udalard de l'any 1023, on es fa donació del terme de Gualba al monestir de Sant Cugat, s'esmenta el territori de Gualba com a lloc poblat i amb un cert aprofitament dels recursos hídrics per a terra cultivada, conduccions d'aigua per a reg i molins.⁵⁰

Més endavant, en època baixmedieval i moderna ens apareixen en la documentació dos molins fariners, el molí d'en Figueres i el molí del Salt d'Amunt. El molí del Salt d'Amunt, apareix documentat el 1377 i en la confessió de 1630 d'Anton Illa, pagès i senyor del mas Illa.⁵¹ Actualment aquest molí es troba perdut, malgrat que puguin situar-lo en algun salt de la riera entre can Ferrer i les runes de la Farga.

El molí d'en Figueres, antigament dels senyors de Gualba, ens apareix en una nota documental del segle XVI. El 1595 Elisabet de Montornès va establir a Bernat Albanell el molí, que fou de la marquesa Palmarola i abans dels Gualba.⁵² El molí d'en Figueres va estar en funcionament fins a la dècada de 1970, convertit en fàbrica de pipes entre els anys 1947-48 i també en trencador de pedra.

50. AA.DD.: *Història de Gualba, la vall de les aigües blanques*. Barcelona: Arxiu Diocesà de Barcelona, 2000, p. 41, 49

51. Garcia-Pey, E. : *Gualba, recull onomàstic i tradicional*. Gualba: Ajuntament de Gualba, 1996, p. 51

52 id

El molí d'en Figueres era fariner i molien quasi tot l'any, però treballaven més després de la batuda. Fins que la bassa no era plena no podien moldre... Els pagesos havien de pagar la moltura proporcional a la quantitat de farina que portaven a moldre. Darrerament havien millorat el molí i tenia fama de fer molt bona farina. Durant un temps va trinxar pedra, feien servir una maquinària diferent de la del molí, feien marbre, el trituraven. No anava amb aigua sinó amb corrent. Primer va moldre l'Americano durant pocs anys i després en Font durant uns 15 anys. Entremig, en els anys 1946-47, durant dos o tres anys hi van fer pipes, feien carracs de pipes. Ho va portar en Lluís que venia d'Arbúcies i després va marxar a cal Pipaire de Sant Celoni... (*J. Teixidor Calls, Gualba, 22-05-2001*)

LES MANUFACTURES DEL SEGLE XIX

Les primeres indústries manufactureres apareixen a la zona de Gualba a inicis de l'època contemporània entre finals del segle XIX i inicis del XX. Un cas paradigmàtic a Gualba és l'establiment d'una fàbrica dedicada a la manufactura de pólvora, que estigué en funcionament al segle XIX fins l'any 1920, en què s'abandonà finalment aquesta activitat a causa de diverses explosions. La fàbrica de pólvora estava situada en el Gorg Negre fins que una explosió féu canviar la seva ubicació a mitjan segle XIX i es traslladà al lloc anomenat La Fabriqueta, casa actualment en runes però amb els conductes per a aigua encara visibles.

El Polvorí havia explotat dues vegades, després van fer la Fabriqueta.... El meu pare em va explicar que en una de les explosions havien mort 1 o 2 homes. La pólvora la feien amb carbó de pi i necessitava aigua en el procés. (*J. Teixidor Calls, Gualba, 22-05-2001*)

En les Contribucions industrials de Gualba, dels anys 1896 i 1897, apareix una indústria anomenada *La Nueva Manresana, SA*, propietària de *1 ternaria*, *1 graneador* i *1 pavon*, tots ells elements per a la fabricació de pólvora.⁵³

Però la indústria més emblemàtica de Gualba, relacionada amb l'ús de l'aigua com a font d'energia, és la farga d'aram. Fou establerta l'any 1843 per un fargaire de Palautordera, Josep Quadras, i un comerciant de Barcelona, Francesc Anglada,⁵⁴ que decidiren aprofitar la força de la riera i el carbó per a l'elaboració de productes d'aram a partir de peces velles.

La Farga d'aram utilitzava aram vell, que arribava en tren fins a l'estació i en carros fins a la Farga. Just quan va arribar el primer tren van muntar la fàbrica... L'amo en tenia una altra a Ripoll... En els forns ho fonien i després feien les peces que necessitaven: paelles, calderes... La roda anava amb aigua i lo de picar (el martinet) també. (*J. Teixidor Calls, Gualba, 22-05-2001*)

A la Farga hi havia fos coure i feien planxa, tenien un martell i una roda molt gran, devia fer 12 m de diàmetre almenys, i l'eix que anava cap a dins el mall era molt gruixut... Pujaven el coure i carbó pel forn... La roda que tenien era molt gran, però de salt res, la caiguda omplia uns caixons de fusta i a l'omplir-se girava. (*J. Domènec, Sant Celoni, 15-06-2001*)

Josep Quadras apareix, entre els anys 1858 i 1863, en les Contribucions Industrials, com a propietari d'un martinet de batre coure, de dos jocs de cilindres per planxes de coure, i un forn amb màniga a l'anglesa. El 1863 és Francesc Anglada qui figura com a propietari de dos jocs de cilindres per a planxes de coure i dos martinets. El 1918 trobem com a propietaris Planas i Cia, els quals declaren tenir un joc de cilindres per a planxes de coure. La força per accionar aquests mecanismes provenia d'una bassa que regulava l'aigua que a través d'unes rodes verticals accionava els martinets i els cilindres. La sèquia o rec de la bassa

53. Arxiu Municipal de Gualba: Contribucions Industrials i de Comerç, segle XIX

54. Mateu, J.: "Les Fargues d'aram en el Montseny". *Monografies del Montseny*, 1995, núm. 10. Viladrau: Amics del Montseny, p. 147

Xemeneia i
restes de
la farga
d'aram de
Gualba.
Foto IPEC

permetia un cabal de 200 litres per segon, que donava una força de 56 cavalls.

La Farga de Gualba plegà la seva activitat el 1924 i es traslladà per uns anys a una nau de Gualba de Baix, en el lloc on avui hi ha la fàbrica de paper, però ben aviat s'abandonà aquesta activitat.

EL SEGLE XX I LES CENTRALS DE GUALBA

En els cursos d'aigua continus del Montseny, on la força de l'aigua era accessible, s'instal·laren a principis de segle XX petites centrals elèctriques. Les dinamos mitjançant una turbina proveïen d'electricitat primer els molins i les fàbriques i més endavant els pobles. El curs de la riera de Gualba, amb un desnivell considerable d'uns 1.000 m fins al nucli de població, es troba regularitzat pels embassaments de la vall de Santa Fe. El curs continu de la riera ha estat intensament aprofitat amb l'establiment de diverses centrals elèctriques, que encara ara es troben en funcionament. Les Centrals de Gualba, a l'igual que la resta d'a-

profitaments hidràulics del curs de la riera, es troben situades en el seu curs superior i mitjà. La concessió data del 30 d'octubre de 1908, i permetia l'aprofitament de 208 litres per segon salvant els drets dels regants.

La central de Baix va començar els anys 1922-1923. A Santa Fe, al pantà hi havia la Fabriqueta, que en dèiem, tocant a l'entrada del pantano gran. Era una central d'uns 45 cavalls per a fer llum a l'hotel i a la serradora de can Casades, on tallaven faig i algun avet. La Fabriqueta era anterior al 1923, treballaven abans del 1920 i es va deixar en muntar la central de Baix... Allà al pantano baixa una tuberia amb un desnivell de 500 m, hi ha una central (de Dalt) amb una alternador de 500kw/h i allà passa l'aigua a la bassa de la central de Baix que té dos alternadors de 500kw/h... D'una central a l'altra hi havia uns 430 m de desnivell... De les centrals sortia a 6000 volts i els transformaven a 125 o 220 pels motors de força, en els transformadors de cada poble... Les turbines de la Fabriqueta eren d'una casa suïssa, les de Baix eren fetes a Barcelona, als tallers Planas... La turbina és una roda que porta uns "cucharons", l'aigua li pica al mig amb molta pressió, la turbina gira i hi va acoblat un alternador, el fa voltar a 100 revolucions per minut, a 6000 volts de volatge...*(J. Domènec, Sant Celoni, 15-06-2001)*

La Central de Dalt es troba situada en la casa anomenada Cal Ferrer, antiga ferreria de destret del senyor del terme. La Central de Baix es troba prop l'antiga farga d'aram. La Central de Baix o central núm. 3 proporcionava electricitat, sota el nom d'Elèctrica Montseny, SA, a unes quantes poblacions: Sant Celoni, Arbúcies i Gualba, on era distribuïda per a l'enllumenat públic i privat, i per al funcionament de diversos tallers i petites indústries sobretot relacionades amb la transformació de la fusta.

... La llum a Gualba la van posar ràpid, va ser un dels primers pobles... L'enllumenat públic el regalaven.. Un temps ho van tenir uns fabricants de filats...

Feien trasvasament de Kw, el que gastaven a Balsareny, allà feien el canvi de kw... Va ser durant la postguerra, els anys 1940... després s'ho van tras-

Bassa i edifici
de la Central
Elèctrica de Dalt
(Gualba).
Foto IPEC

passar a FECSA, van canviar les tuberies però les turbines són les mateixes i l'alternador també.... (J. Domènech, Sant Celoni, 15-06-2001)

En Balmes va muntar els anys 1946-48 una serradora a la Sala Vella... La serradora no anava amb aigua sinó amb corrent.... De fet, en Balmes i en Sidro eren els amos de l'electricitat. Van fer la instal·lació i compraven l'energia a la central i la repartien per tot el poble (Gualba)... En Balmes va comprar faigs a Santa Fe i mentre els va tenir els baixaven en camió fins a Gualba per serrar-los a la serradora.... (J. Teixidor Calls, Gualba, 22-05-2001)

Al capdamunt de la riera de Gualba, en el terme de Fogars de Montclús, trobem la Fabriqueta o Central núm. 1, situada a la vall de Santa Fe. Proporcionava electricitat a l'hotel de Santa Fe, situat al costat de l'embassament, i també a la petita serradora de can Casades.

Quan tenia uns 5 anys (1928) el pantà encara no estava acabat, tot i que les màquines ja anaven, el va fer en Ricardo de Capmany, que era conde de la vall de Canet i propietari de l'hotel de Santa Fe, tot allò era seu... El va construir per donar llum a l'hotel i a la serradora... després el van portar als pobles... (J. Domènech, Sant Celoni, 15-06-2001)

Pantà de Santa Fe, construït per a la fabricació d'electricitat (Fogars de Montclús). Foto cedida per Josep Camps

Encara sembla que el veig, en Ricardo (de Capmany)... Va fer fer tot el pantano, varen fer baixar aquell llamp de tuberïes del Salt de Gualba, allò ho van baixar tot amb aquells mateixos bous... Tu saps quins treballs varen fer aquella gent a fer la Central a cal Ferrer, i varen fer fer la fabriqueta... Es feien la corrent a la fabriqueta cap a l'hotel, llavons al Camps que hi estàvem nosaltres vam posar un fil de l'hotel a la casa i vam posar el llum a dins la casa i un altre a cada quadra... Ens va semblar que havíem tornat de mort a vida!!... (*M. Danès; L. Pintu, Sant Celoni, 26-08-1987*)

Les indústries actuals es concentren a la part baixa del terme, barri conegut amb el nom de Gualba de Baix, on trobem una paperera i altres indústries químiques.

LA COMUNITAT DE REGANTS DE LA RIERA DE GUALBA

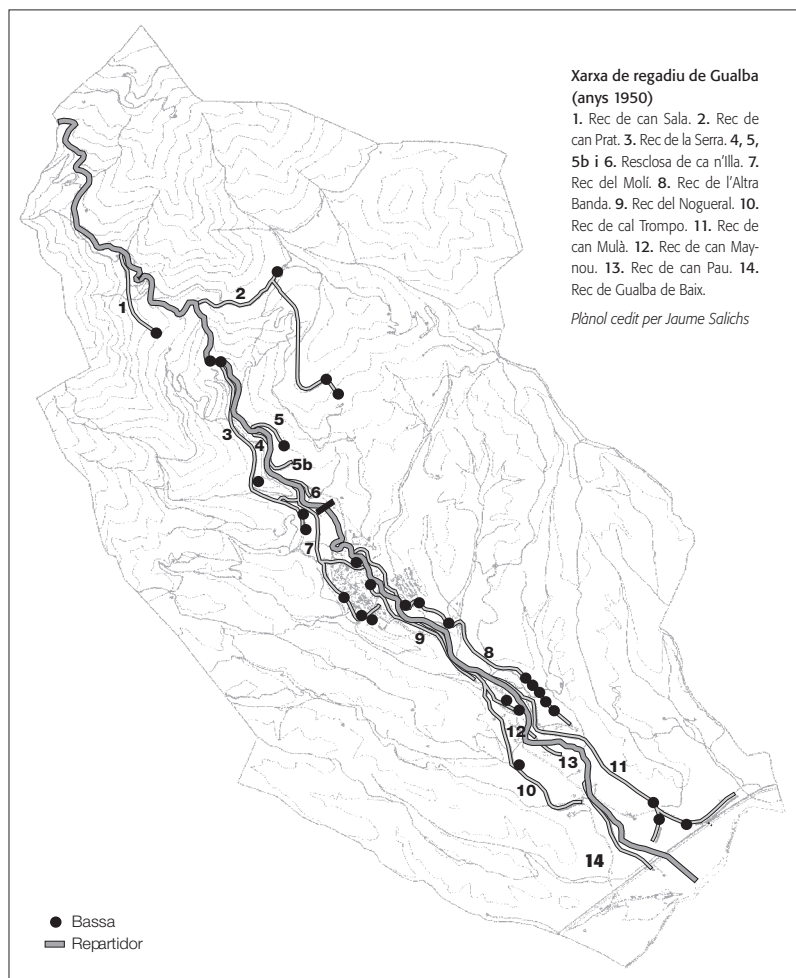
A més de les indústries que més o menys esporàdicament apareixien a l'entorn de la riera, l'aigua fou utilitzada des d'antic per a reg dels prats i els camps de les cases del nucli. La Comunitat de Regants de Gualba es constituí el 1908, seguint també les dispo-

Resclosa i
naixement del
rec de l'Altra
Banda, riera de
Gualba.
Foto IPEC

sicions de la llei d'aigües de 1879, i s'han mantingut els sistemes tradicionals de recs i concessió d'aigües fins a l'actualitat, moment en què la transformació de la societat i la pèrdua de pes de l'activitat econòmica relacionada amb l'agricultura ha fet que molts d'aquests recs es perdessin.

L'origen dels sistemes de regadiu és, però, molt més anterior, i segurament es perd en el record del temps i en els drets d'ús de l'aigua d'època feudal dels masos. Un dels primers repartiments de les aigües que es coneix del poble de Gualba està datat l'any 1683 i fa referència al repartiment del Rec del Molí. Aquest mateix rec, de 1.300 metres de recorregut, l'any 1965 era utilitzat per regar més de 16 ha. En aquest mateix moment, a mitjan segle XX, hi havia un total de 14 recs i més de 30 basses que estructuraven la xarxa de regadiu de la petita plana de la vall de Gualba.

El record de Josep Domènec, darrer encarregat de la Central de baix, ens mostra les disputes que per raó de l'aigua tenien els regants, representants del costum i l'ordre tradicional, i les noves instal·lacions industrials amb drets d'aprofitament d'aigua de la riera.

L'aigua, quan sortia de la Central de baix, anava cap a la bassa de la farga. Quan ja no anava la farga, els regants de Gualba volien que l'aigua, en

ves de passar per dins la farga, passés daltabaix de la riera... Allà hi havia un bagant per fer-la anar cap aquí o cap allà,... els regants que no i els de la farga que sí... doncs tenien concessió d'aigua... es quedaven allà tota la nit a vigilar quan els tocava, feien un foc i vigilaven que el masover de la farga no els anès a trencar l'aigua. Ells la volien cap a la riera. Un dia el masover va anar a girar el bagant, i un va dir: Foteu-li un cop d'aixada!, el masover va anar cap a la casa on tenia a dispesa la parella de la Guàrdia Civil i els van detenir, els van portar allà a la farga, res una mica de conveni, espantar-los... Els regants sempre han sigut de por, a Gualba i a tot arreu... No em toqueu l'aigua que em toqueu a mí!... (*J. Domènec, Sant Celoni, 15-06-2001*)

LA RIERA D'ARBÚCIES

La riera d'Arbúcies neix a 1.450 m d'altitud, sota el coll de Sesportadores, emmarcada pels cims del Matagalls (1.697 m) i el coll de Sant Marçal (1.120 m). Es dirigeix en primer lloc al nord-oest, seguint la petita depressió que forma la vall de Lliors, per girar després seguint orientació sud-oest, per encaixar en la falla que separa el massís del Montseny i les Guillerries, és a dir, la vall d'Arbúcies.

Des del seu inici a la vall de Lliors se li ajunten torrents que aporten aigua de multitud de sots. Ja en el mateix poble d'Arbúcies la riera rep les aigües de la riera Xica, que ve del veïnat de la Pocafarina. Just a la sortida del poble comença el curs mitjà de la riera d'Arbúcies, en aquest tram no trobem cap corrent considerable que alimenti el seu curs.

Finalment, la riera d'Arbúcies arriba a la seva desembocadura a la Tordera. Ho fa després de passar per quatre termes municipals, el de Viladrau (zona de naixement de la riera), el d'Arbúcies, poble del qual pren el nom per ser el de més importància en el seu recorregut, el de Sant Feliu de Buixalleu (Pla de Gaserans), i el d'Hostalric, on tributa a la Tordera, de la qual és un dels seus afluents més importants.

Pont sobre la riera d'Arbúcies, a l'entrada del poble d'Arbúcies. Fons J. Mateu

La vall d'Arbúcies en el punt de contacte amb la Tordera. Blanes i la línia de costa al fons. Foto MEMGA

ELS PRIMERS APROFITAMENTS HIDRÀULICS DE LA RIERA D'ARBÚCIES EN ÈPOCA MEDIEVAL

La primera referència documental de la riera d'Arbúcies procedeix del mateix document on trobem la primera menció de la Tordera l'any 862: ... *id est de Cello Frumici usque in ipsa palanca et de rio Arbuties* ... , i el lloc d'Arbúcies apareix en la documentació l'any 887 en un privilegi carolingi al bisbe Leotari. La documentació dels volts de l'any 900 parla de la zona com de la Vall d'Arbúcies, divisió administrativa que coincideix amb una unitat geogràfica concreta,⁵⁵ la vall natural que la riera ha obert en el marge est del massís.

A partir d'aquest moment la documentació ens aporta evidències dels diferents aprofitaments dels recursos hidràulics. Així, la primera referència d'un molí fariner data del 923, quan en l'acta de consagració de l'església parroquial d'Arbúcies, apareix la menció del molí Ferriol (*molendinum Ferrioli*), possiblement situat en la zona mitja de la riera, prop del mas Pol.

Pocs anys més endavant, en un document de l'any 1002, d'una donació d'un alou situat a Montsoriu, Riells i Arbúcies al monestir de Sant Cugat del Vallès, es mencionen ... *ortis, ortalibus, arboribus pomiferis*, ... *regos, caputregos, substusregos* ...⁵⁶ Malgrat que es pugui tractar d'una clàusula formal, ens dona una idea de la presència de sistemes de recollida d'aigua fluvial mitjançant rescloses i recs i de la seva utilització per al regatge d'hortalisses i arbres fruiters.

Les referències a zones de regadiu i molins són contínues en aquests segles. Així, en una donació d'un alou de la parròquia

55. Pladevall, A.: "La Selva. Marc Històric". *Catalunya Romànica*, 1991, vol. V. Barcelona: Edicions 62, p. 228

56. Llorens, J. M.; Mataró, M.; Rueda, J. M.: *Estudi del poblament al segle XI a Sant Feliu de Buixalleu, Arbúcies, Breda i Riells*. Sant Feliu de Buixalleu: Ajuntament de Sant Feliu de Buixalleu, 1982, p. 74

d'Arbúcies a la Canònica de Vic el 1053, s'inclouen *molendinisque et molendinaribus et aquariis*.

En la zona baixa de la riera d'Arbúcies, just abans d'abocar les aigües a la Tordera, trobem el pla de Gaserans (Sant Feliu de Buixalleu), amb una notable xarxa de recs de regadiu i molins que s'ha mantingut pràcticament inalterada des d'època medieval fins als nostres dies.

En l'acta de fundació del monestir de Sant Salvador de Breda de l'any 1038, els vescomtes de Cabrera fan donació, entre altres, de la vila de Gaserans al nou cenobi. El document de dotació ens dona una bona idea de com era el paisatge de l'indret al segle XI:

*Et in alio loco in iam dicto comitatu sich donamus ipsam villam quae vocatur Gaserans cum ipsis vilarumculis quae ad ipsam villam pertinent cum casis, casilibus hortis hortalibus, terras et vineas cultas uel heremas cum illarum arboribus, pratis pascuis silvis garricis molinis molendaniis cum illorum caput aquae vieductibus, uel redictibus ...*⁵⁷

Els molins de Gaserans estaven sota el domini directe del monestir de Sant Salvador de Breda, i al llarg dels segles els trobem establerts a diferents pagesos i moliners. Un d'aquests

La riera d'Arbúcies, espai d'activitat (Arbúcies). Foto MEMGA

57. id, p. 81

molins de Gaserans, anomenat el molí d'Avall o de Baix, havia estat molí draper en el segle XIII i almenys va tenir aquesta dedicació fins ben entrat el segle XVI. El 1271 s'esmenta la família Draper com a propietària d'una farga i dos molins, un de draper i un altre de moldre pedra, possiblement relacionat amb l'elaboració de terrissa de la veïna població de Breda, tots dos situats a Gaserans. Prop del molí de Baix hi ha les runes de la casa anomenada la Farga, antiga ferreria de destret del monestir que al segle XVII es convertí en farga de claus.⁵⁸

Mercès a la documentació sabem que prop del mas Molins de Gaserans, i possiblement en el lloc que avui ocupa el molí de Dalt, hi havia el que s'anomenava el molí del Paborde, també de l'Abadia i documentat des d'inicis del segle XIII.⁵⁹ El rec dels Molins, que conduïa l'aigua al molí de Baix, ha permès un aprofitament secular de l'aigua per a reg en la plana de Gaserans, ús que encara es manté en l'actualitat. El rec, documentat per primera vegada al 1240, possibilitava el funcionament dels molins de Baix i de Dalt, a més de la Farga i el molí d'Hostalric.

El molí de Baix té el dret d'aigua als esqueis de n'Horta però l'aigua passa per la riera i no s'agafa fins on passen les Aigües de Barcelona, allà hi ha la resclosa i una casilla. El rec porta l'aigua fins al molí durant 5 km, passa pel molí de Dalt, que podien utilitzar-lo per emplenar la bassa, i si no l'havien de deixar passar... Del molí de Baix el rec anava cap al Pont, i tornava a la riera, travessava la riera en l'indret que en diuen la Cova dels Frases i seguia fins al molí d'Hostalric. D'Hostalric anava a Martorell. L'aigua a partir del molí d'Hostalric la va comprar un tal Gispert que era moliner a Cartellà per regar. Actualment la part del rec que va del molí de Baix a Hostalric no es conserva, l'aigua l'agafen subterrànea de la Tordera i no de la riera d'Arbúcies. (*J. Avellana Vidal, Gaserans, 18-03-1999*)

58. Fugarolas, J.: *Gaserans, anys 50: tal com érem. Vida, treball i tradicions d'un poble de pagès*. Sant Feliu de Buixalleu: Fugarolas, J.; Palahí ed, 2000, p. 282

59. id p. 290

ELS NOUS MOLINS D'ÈPOCA BAIXMEDIEVAL

D'inicis del segle XIV coneixem l'existència de noves construccions de molins en la riera d'Arbúcies. L'any 1309, el vescomte de Cabrera dóna llicència a Arnau Puig per a la construcció d'un molí a l'indret anomenat Pla de Santa Margarida, en l'actual zona de la Corbadora en el terme d'Arbúcies.

Pons Ugo per la Gracia de Deu compte de empuries y Biscompte de Cabrera y Marquesa sa Muller donan llicencia y facultat a Arnau Puig de Arbúcies (per a construir un molí) en quallsevol part que vullan de dita riera esto es des del torrent de Ridorsa que ve des de la Riera de Arbúcies fins a una feixa de terra del mas Verdaguer nomenda Camp de Terrats Alts.

Més endavant es dóna notícia que el molí d'en Puig havia estat derruït a causa de l'aigua i demana la concessió d'un nou establiment en el mateix lloc de la Corbadora:

Item los mateixos Senyors lo mateix die y Any Concedeixen a Arnau Puig fer un Molí en la Riera de Arbucias des del torrent de Castanyà fins al torrent de Ridorsa en lo lloch que ell vulla y com dit Puig hagé fet altre molí en lo lloch nomenat la Margarida y com cosa de tres anys ja la Aigua haja distrut o espatllat dit Molí perso tenim compacio de vostra dany y aixis vos concedeim pogau edificar altre Molí des del Molí den congost fins a una feixa de terra de dit Puig que es contigua ab tinencias del mas toca en lo lloch vos aparega dins dit territori y que lo pugau tornar edificar en cas se tornia espatllar sempre que sie de vostre gust y que la pugau encaminar al vostre molí per lo Rech de la Margarida que porta la aigua a la Villa de Arbucias.⁶⁰

En aquesta mateixa citació apareix el Molí del Congost, situat sota la casa del Marcús. Es tracta d'un antic casal de molí fariner

60. AHMA: Documentació sobre el repartiment i usffruit de les aigües d'Arbúcies

que serà reformat completament al segle XV, estructura que ens ha pervingut fins als nostres dies i que conserva integrada en el conjunt el pont del Molí, pont medieval d'un sol ull sobre la riera d'Arbúcies que permetia el pas de l'antiga carrerada i camí públic que anava d'Arbúcies a Vic.

Més modernament el molí es dedicarà a fer escalaborns, canviant el nom pel de molí de les Pipes. El 1881 tornarà a dedicar-se a la mòlta de gra per fer farina fins que deixa de funcionar a la dècada dels anys 60 del segle XX, aleshores convertit en torneria artística.

L'any 1428 Bernat de Cabrera dóna a Joan Roquer el Molí fari-ner del Cap del Pont, també anomenat de l'Estenedor. Una de les especulacions dels descendents del Roquer fou concedir préstecs de petites sumes, sense interès, a qualsevol veí d'Arbúcies a canvi d'anar a moldre al seu molí i així cobrar el dret de moltura. Aquest sistema de préstec encobert serà utilitzat per altres propietaris de molins al llarg de l'edat moderna..

L'ÚS DE L'AIGUA DE LA RIERA D'ARBÚCIES A L'ÈPOCA MODERNA

En època moderna les notícies de l'aprofitament de la força hidràulica de la riera d'Arbúcies per al funcionament de molins continuen. Ens apareixen de nou els mateixos molins antics i alguns nous establiments, alguns dels quals seran transformats en noves indústries, com serradores i torneries, que aprofitaran la gran riquesa de fusta del proper Montseny com a matèria primera per a l'elaboració dels seus productes.

El 1502 es menciona el que s'anomena actualment molí Vell del Regàs, que serà substituït per un de nou construït l'any 1612, tal com trobem detallat en el Manual de Comptes de la Casa Regàs:

En Regàs ha donat a preu fet a fer un molí fariner nou de soca rel al mestre Brull... de la vila d'Arbúcies, en el lloc que va de la casa a la font i als quintars de la vinya, per preu de 100 ducats i la dispesa... a les hores ja n'hi havia ací en casa altre de molí que era a munt a Lliors, al sot dels quintars del molí vell que avui diem, i en dit molí no es molie sino amb gran treball per quant les parets de la bassa de tant que eren rebles no tenien gens d'aigua.

En el si del món camperol d'aquestes centúries, els molins fari-ners desenvolupaven un paper clau en l'economia de les famílies pageses. La transformació del blat en farina estava subjecta a préstecs de tot tipus. Un bon exemple és el del casal del Regàs, on hi anava a moldre tota la gent del veïnat de Lliors. En Regàs, a canvi de préstecs en llavors i d'establiments en cases i terres de la seva propietat com a masovers, obligava els parcers a anar a moldre al seu molí, pagant sempre la mitja moltura. El molí era, doncs, una valuosa font per a l'augment dels ingressos de la casa del Regàs, que funcionava com a sistema de cobrament d'interessos per a préstecs o com a pagament per l'establiment emfitèutic de noves terres. En el Manual de la Casa del Regàs es conserven diverses modalitats d'aquest sistema, com l'establiment del 1627 per Francesc Regàs a Jacint Congost i a la seva muller d'una peça de terra de 4 o 5 quarteres de blat anomenada el Gat Blanc:

... y a Gesinto Congost y a Paula sa muller que tot es una matexa casa sino tots amitges conforme jo'm consertaré ab los sobredits ab mos hereus. Y hes pacte y consert que los sobredits sien forsats venir moldre tot lo blat que's gastarà per servey de dita casa al meu molí del Regàs, pagant mitges moltures com fan los demes qui en dit molí venen a molre y per cade vegada que falterà me haja pagar les moltures...

El molí del Regàs s'ha mantingut en ús fins a la dècada dels 1950, quan encara era utilitzat per fer farinada per al bestiar, tal com ens recorda en Josep, fill dels darrers moliners:

Els moliners, a més, feien de masovers. De cada molturada, de cada sac, una cullerada era pel moliner, i de cada 3 sacs un era per l'amo del molí, en Regàs. Després de la guerra el molí no tenia permís per pastar farina, només podia fer farinada pel bestiar, si es feia era d'amagat. El blat l'havien de dur al molí de les Pipes. Al molí del Regàs venia a fer farinada tot el veïnat. (*J. Pujolràs Recasens, Arbúcies, 15-07-1997*)

Dins el terme de la vila hi havia el molí de Fogueres d'Arbúcies, que ens apareix a la documentació l'any 1687, malgrat que podria ser anterior a l'any 1520, quan es menciona un moliner anomenat Folgueres. El molí de Fogueres era fariner i tenia adossat al seu casal un molí draper a mitjan segle XVIII, tal com s'esmenta en els inventaris de la casa Fogueres del Molí dels anys 1745 i 1795:

Un molí fariner, amb dos volarts, rec, resclosa i casa a on habita el moliner... i un molí draper ab tots els guarniments necessaris per a molinar draps, que és al costat del sobredit.

Seguint el curs de la riera, en la part mitjana d'aquesta, el 1562 apareix en la documentació el lloc anomenat Molí d'en Verdager, que actualment s'anomena molí de n'Horta (Sant Feliu de Buixalleu). Aquest molí, a més, posseïa sistemes d'embarrats i sedassos per a la tria de la farina i funcionava com a petita farinera a inicis del segle XX. En el capbreu de la batllia de n'Orri del 1757 trobem:

Francesc Dalmau i Horta, declara ser home propi del marquès d'Aitona i que té en directe i alodial domini tot el mas Horta de 8 jornals de terra de bous i tot aquell molí fariner situat en dita Parra. en la dita Riera de Arbúcies en lo veynat de Gallinans en forsa de llicencia y facultat de constrhir lo dit molí concedida a Pere Horta, nostre antecesor, per lo magch. Señor Damià Raguer en quiscun dret Doctor Procurador General de dits Biscomptats de Cabrera y Bas ab acte rebut en dita vila de Hostalrich als set del mes de juny de mil siscents divuyt en poder del dit

Francisco Cortils not. Publich de dita vila de Hostalrich Per loqual molí fem y prestem al venerable Simon de Castellet Cada any de cens en lo dia o festa de Nadal del Señor tres sous y dos diners y malla Barc.⁶¹

Altres molins fariners que apareixen en el curs de la riera són el molí de Ca n'Aulet, quan el 1760 el batlle general de Catalunya referma l'establiment i ús de l'aigua per a aquest molí. També trobem esment en la documentació del molí de Riudecòs, que ens apareix en les Contribucions Industrials del 1849.

En el terme de Sant Feliu de Buixalleu es documenten l'any 1881 dos molins que paguen Contribució Industrial a la zona de Gaserans. Es tracta del molí de Dalt, amb dues moles i dedicat a fer farina i farinada per al bestiar, i el molí de Baix, que encara en l'actualitat manté l'estructura original del casal amb la turbina i les moles, de les quals una encara funciona per elaborar farinada per al bestiar.

Resdosa i presa
del rec dels
molins de
Gaserans, s'hi
poden observar
els basaments
d'una antiga
palanca de fusta
(Sant Feliu de
Buixalleu).
Foto IPEC

61. Arxiu Municipal de Sils: Fons Medinaceli núm. 17, p. 4

Caseta i repartidor
d'aigües del rec dels
molins
de Gaserans (Sant
Feliu de Buixalleu).
Foto IPEC

El molí de Baix era fariner; després de la Guerra havien fet molta farina, molíem blat de moro, ordi, civada, faves i el que es presentés. El molí es posava en marxa dimarts, tornant del mercat d'Hostalric, i no es parava fins el dilluns següent, que es llevava la mola per picar-la. Els pagesos arribaven amb el gra en sacs. El primer que es feia era pesar-ho i anotar-ho. Seguidament es tirava la partida en uns dipòsits. Mitjançant uns elevadors es pujava el gra al pis de dalt; allà, una sèrie de màquines preparaven el gra: el netejaven, garbellaven, destellaven, remullaven... Un cop el gra estava a punt, per una tuberia baixava a la sala annexa a la sala de les moles. El gra ruixat s'ensacava i es deixava covar durant una o dues hores, si era tou anava directament a la mola. El gra es tirava a la mola per la tramuja, de la mola sortia la pols de farina i amb elevadors es tirava al torn, es garbellava, i sortia la farina per tres tubs diferents per ensacar-la: la farina més bona i blanca, el segon i els quartos. Tot aquest procés es feia mecànicament i mogut per l'energia que fabricava la turbina. Al molí de Baix hi anaven a moldre els pagesos de la rodalia: Gaserans, Grions, la Batllòria, Hostalric, Breda, Massanes... El preu de la moltura era de 8,5 pessetes cada 100 kg, cobrat en farina o metèl·lic.

La maquinària funcionava gràcies a l'energia que proporcionava la turbina. Amb la dinamo primer i un alternador després també es feien el llum. La turbina funcionava amb el mateix sistema que el molí, gràcies a l'aigua de la bassa. A la part superior de l'arbre, en lloc d'haver-hi la boixa hi havia un engranatge. Aquest engranatge feia funcionar un embarrat que al seu torn movia les màquines.
(J Avellana Vidal, Gaserans, Sant Feliu de Buixalleu, 18-03-1999)

Del segle XVII es conserva en l'Arxiu Municipal d'Arbúcies una primera reglamentació i repartiment setmanal de l'aigua de la reguera de la vila, que per raó de disputes calia regular. Així doncs, el 1605 ja existia un sistema de recs i canals que distribuïen l'aigua de regadiu per les cases amb drets d'aigua de la vila d'Arbúcies:

Vuy als vuit del mes de juliol any de la nativitat del Sr. 1605 en la Vila de Arbucias per mi Pere Duran substitut. ... present lo honorable Salvi Ruquet régint la batllia den Orri y de Arbuties juntament ab los obrers y per gordar de baralles y de algun dany se podien donar algunes persones sobre lo regar y los horts, y altrás terras dels habitants de la pnt Vila de Arbucies de la dita aygua de la reguera,... se fa lo present concert y repartiment de la dita aigua, ...ab la millor comoditat se puga fer a profit y be per tot lo comu de tots los habitants de dita Vila so es a saber lo següent:

Primerament se concerta y mana que lo dilluns de mati que puga regar

Interior del molí
de Baix de
Gaserans.
Exemple de molí
fariner en
funcionament
(Sant Feliu
de Buixalleu).
Foto IPEC

lort del Mila, o lo quil tindra, y despres en Llobera o lo quil tindra lort y despres na Verdeguera, o lo quil tindra lort y a mixdia lo dilluns en Pons que la puga pendrer y regar fins lo dimars a la punta del die y a la punta del die lo dit Pons la haja de tornar la dita aygua a la dita raguera y encaminarla per avall a la Vila, lo dimars de mati an Baransell pot regar tot primer y despres tots los altres arreu que vuy tenen ort següents arreu ço es las Estrias, Refart, y demes Orts fins lo carrer de devall del Vern si bastara, y lo dimecras demati a punta del dia sera dels Orts de la Rectoria y del carrer del Vern, y de la Plassa, so es den Fugarolas y cam de Iglesias, y demes terras avall de grau en grau, y lo dijous de mati a punta de dia lo Mila la pot pendra, o qui tindra lort de dit Mila, y despres lo qui tindra lort den Llobera y despres na Verdaguera, o qui tindra lort a fins a migdia y a mixdie an Pons la pot pendrer fins lo divendres a punta de dia, y a la punta del dia lo divendres lo dit Pons la de tornar en la dita reguera, y encaminarla per avall a la vora de la Vila conforma lo dimars y dit divendres demati lo dit Barancells pot regar tot primer y los demes per avall arreu que vuy tenen ort com se vindran fins que sia en lo carrer de devall del Vern y a la Plassa com esta dit del dimars y lo disapta de mati a la punta del dia sera dels Orts de la Rectoria, y del carrer del Vern y de la Plassa so es dels camps den Fugarolas hostaler, camp de Iglesias, y demes terras avall de gran en gran a fins lo diumenge a mixdie, y lo diumenge a mixdia an Pons la pot pendrer fins a dilluns a punta del dia que lo Mila, o qui tindra lort la pot pendra com dalt esta dit, y concertat, y així ab dit concert y adiat totem promet de servir lo dit concert y no revocar (y de todas las terras que se regan, y se pujan regar de la aygua de dita Raguera, Delme y Primicia es del rector de dita Parroquia de Arbucies) testimonis son estats cridats en aquestas cosas Jaume Riera de Monseny y Pera Horta parayra de la Vila de Arbucias.

Les disputes entre els regants d'Arbúcies semblen ésser regulades, però a mitjan segle XVIII la possessió de l'aigua dels regants entra en conflicte amb els molins de Gaserans. L'any 1722 el síndic d'Arbúcies protesta davant l'intendent general de Catalunya per la imposició del repartiment de l'aigua de la riera d'Arbúcies, de deixar córrer 4 dies a la setmana l'aigua pel molí de Gaserans, per tal que es pogués moldre el blat, per al pa de les tropes reials de la Plaça d'Hostalric. Dos anys més tard el nou intendent gene-

ral respon als requeriments de la vila d'Arbúcies, i confirma els drets dels regants:

En la ciudad de Barna a los diez y nueve dias del mes de Agosto del año mil setecientos veinte y quatro. El Sr Don Andres Peres Bracho Intendente general de este Principado... que obligandose la Justicia y Regidores de la villa de Arbucias en moler toda la harina de que necesita la Guarnicion de la Plasa de Hostalrique con obligacion de tener un mes de repuesto de harina delantado y de correr de la cuenta los gastos de transporte de ida y buelta de trigos y harinas desde Hostalrique a arbucias, y de esta villa a dicha plasa se permita y en manera alguna no se embaraze a los vecinos y tierras vivientes de la villa de Arbucias al uso de la agua segun el privilegio y anterioridad de sus titulos y Establecimientos legitimos y que constando, que devia mandar y mando que no se haga novedad alguna en adelante en el uso de las aguas corrientes que estoviese concedido a dicha villa de arbucias a sus vecinos y tierras vivientes y que se les mantengan los Establecimientos que les estan concedidos reponiendose todo en el estado en que estan antes de quedar

La importància dels conreus de regadiu i l'aprofitament intensiu dels diferents trams de la riera d'Arbúcies i dels seus afluents es constata en l'inventari de les rescloses del terme municipal d'Arbúcies de l'any 1901, amb un total de 62 rescloses, instal·lades a una dotzena de rieres i torrents, que donaven pas a més de 45 quilòmetres de recs. Hortes, camps de farratge, plantacions d'arbres de ribera, tots aquests conreus mantingueren fins ben entrat el segle XX aquesta xarxa de regadiu, que encara en l'actualitat es conserva en bona part.

LES FARGUES DE LA RIERA D'ARBÚCIES

La primera farga documentada a la conca de la riera d'Arbúcies és la farga de claus de Gaserans, de mitjan segle XVII, que estigué en funcionament fins al segle XIX. La farga prenia l'aigua del rec dels Molins, que en un inici proveïa d'aigua el molí de Baix,

Antiga farga
d'armes de
Breda.
Foto IPEC

situat a pocs metres de distància del casal de la farga. El 3 de gener de 1656 Domènec Negrell i Orri vengué la farga amb les seves terres a Joan Marí, clavetarie. A partir d'aquest moment coneixem, doncs, que la farga es dedicà a la fabricació de claus de ferro.

L'edifici en runes de darrere el molí era una farga, tenia dret d'aigua. Llavors no anava amb bassa sinó directe en canal al rodet. La farga feia claus, un claveter de Sant Pol va ser l'últim a vendre-la i ho va vendre al meu avi o besavi. A partir d'aleshores la farga va funcionar com a casa de pagès, fins l'any 1960, quan el masover que estava a la farga va marxar i la casa quedà deshabitada. (*J. Avellana Vidal, Gaserans, Sant Feliu de Buixalleu, 18-03-1999*)

En la riera de Breda es coneix també l'existència d'una antiga farga de ferro, de la qual encara són visibles les runes. La farga de Breda apareix documentada el 1420 com a farga de claus, i pertanyia a Miquel Fàbrica. A finals del segle XVI es dedicà a la fabri-

cació d'armes; hi habitaven *fadrins de l'ofici de fer arcabussos i mosquets*.⁶²

Les fargues que mantingueren una tradició més continuada es troben situades en el curs mitjà de la riera d'Arbúcies, molt properes al nucli urbà. El 1767 l'intendent general de Catalunya atorga a Josep Quadres llicència per a l'usdefruit de les aigües de la Riera Gran d'Arbúcies i per a l'establiment d'una farga de ferro i un martinete amb els seus respectius aparells, a més de la facultat per buscar mena en els termes d'Arbúcies i Sant Feliu de Buixalleu. La farga de ferro, però, no devia funcionar massa anys a causa de la mala qualitat del mineral de la zona. El viatger Francisco de Zamora en passar per aquestes contrades ja ens comenta aquest fet;⁶³

Salimos de Breda para ir a Arbucias, tomando un camino que aunque carretero, es malo y sumamente boscoso de carrasca, pinos... Bajando hasta la riera de Arbucias, que forma un estrecho valle cuyas orillas riegan con la misma agua por medio de multitud de presas; hay puentecillos y minas de aram, en cuya industria sobresalen... Antes de llegar vimos el martinete de cobre, cuya pasta traen de Barcelona, formando planchas de 2ps. de anchas y 3 de largas, que vuelven a embarcar para América arregladas para formar las calderas para sacar el azúcar. Es único en Cataluña y antes era de hierro, pero la mena que gastaban, de muy cerca del martinete, no valía nada.

La farga es coneix pel nom de farga d'en Quadres i devia estar situada a l'indret on anys més tard s'instal·larà la torneria Casadesús. En les Contribucions Industrials i de Comerç dels anys 1849, 1851 i 1857 s'esmenten a Pere i Ramon Quadres dedicats a la fundició de ferro a la catalana. A finals del segle XIX es transformà en farga d'aram especialitzada en la fabricació de planxes

62. Coll, J.: *Breda històrica i actual*. Barcelona: Montblanc, 1971 (Col·lecció Monografies Locals, 3) p. 227

63. Zamora, F.: *Diario de los viages hechos en Cataluña*, Barcelona: Curial, 1973 (Documents de Cultura)

Bassa de la farga
del Roquer
(Arbúcies).
FotoMEMGA

per a calderes i vaixells. En el diccionari de Madoz de mitjan segle XIX apareix una farga de ferro i una altra de coure a Arbúcies, aquesta darrera anomenada del Roquer.

Arbucias. Riach. En la prov. De Gerona, part. Jud. De Sta. Coloma de Farnés: tiene su origen dentro del term. de la v. que le da nombre, en unos manantiales abundantes que brotan por el lado del O; baña la poblacion por diferentes partes, fertiliza el terreno, y da impulso a 6 molinos harineros, 2 fraguas, una de hierro y otra de cobre, a un batan y a una pequeña fab. de tejidos de algodón; entra despues en el term de San Feliu de Buxalen, donde se aprovechan sus aguas, y se une al Tordera despues de haber corrido en direccion de N a S cerca de 2 horas y unas 5 desde su nacimiento

El 1846 es comença a construir la farga del Roquer, que es dedicà a la fabricació de planxes d'aram a partir d'utensilis vells (paelles, peroles...). La farga contenia diversos martinets, de copa, de mall de copa i de mall de planxa. A partir de l'últim quart del

segle XIX l'edifici es reutilitzà per a diverses activitats: fàbrica de pells, serradora, carrosseries...

LA PRIMERENCA INDUSTRIALITZACIÓ A L'ENTORN DEL RIU

En les primeres dècades del segle XIX el canvi en la infraestructura econòmica de la vila d'Arbúcies s'accelera i es consolida, en gran part provocada per la demanda de productes forestals arran de la Primera Guerra Mundial. Algunes de les indústries de més recent implantació i ràpida consolidació foren les torneries hidràuliques.

A les darreries del segle XIX trobem a Arbúcies les primeres torneries, indústria que aprofitava els recursos principals de la zona: els boscos amb la matèria prima, i el curs continu d'aigua per a la maquinària. La primera torneria documentada és la Corbadora, que es dedicava a fer raigs de rodes de carreta, cadires i mànecs de plomes.

La Corbadora va obrir el segle passat, feia plomes de fusta amb el tremp i raigs de rodes de carro. No era una torneria mecanitzada, la van obrir els de cal Senyor Peret. Foren els primers i amb en Casadessús eren els únics, fins que es va cremar. (*J. Juncà, Arbúcies, 1986*)

També en el solar de l'antiga farga del Roquer s'instal·là temporalment una torneria per a mànecs de tremp. Algunes de les torneries amb més persistència en el temps foren ca l'Arimany, que es dedicà a fer llançadores, bitlles i rodets per al fil de la indústria tèxtil, i la torneria de Can Casadesús, instal·lada en el lloc de l'antiga farga d'aram d'en Quadres i fundada el 1898, que també es dedicà als productes per a la maquinària tèxtil, però també cadires, mans de morter, peres de llum... Aquesta fou la primera torneria com a tal que s'instal·là a la vila. En les contri-

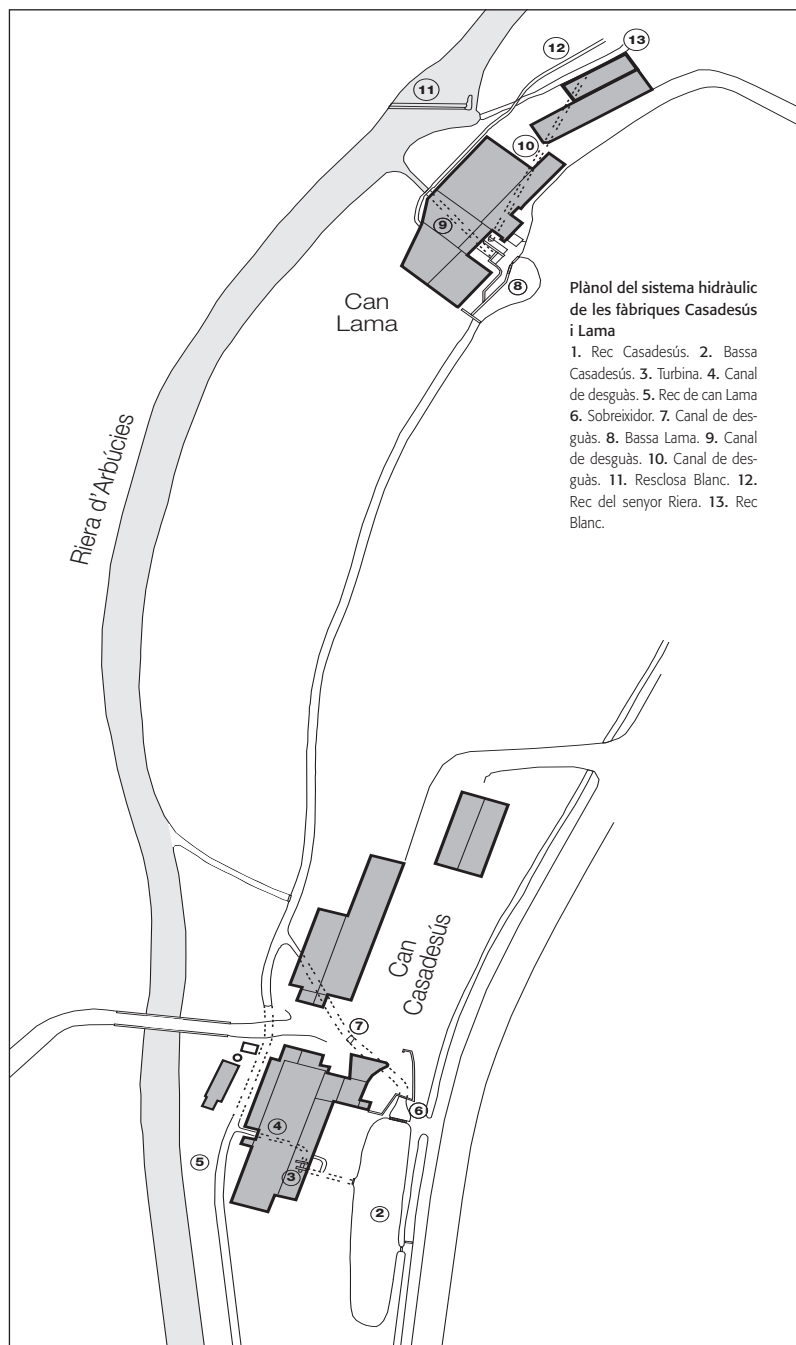

Torneria Casadesús
a inicis
del segle XX
(Arbúcies).
Foto MEMGA

bucions Industrials i de Comerç de l'any 1904 Joan Casadesús té 4 torns i una serra sense fi de 96 cm.

Can Casadesús es creà oficialment l'any 1898. El pare d'en Juanito s'establí a Arbúcies procedent de Torelló. Can Casadesús era el molí de can Quadres. La bassa i el salt de l'aigua es va aprofitar per la turbina que s'instal·là l'any 1928. La turbina donava 30 cavalls hidràulics i feia anar el llum i tota la torneria. Funcionava amb corretges i embarrats. (*J. Juncà, Arbúcies, 1986*)

El que fèiem més eren bitlles, de diferents classes. També fèiem cames de bobina. Dels caps del faig, els trossos bons de les ungles se'n feien uns cons, amb 4 cares esbiaixades i d'allò se'n feia la bobina. Es posava a la màquina, quedava rodó, es foradava. També fèiem mans de morter, politges, punys de paraigua... La producció s'enviava a diferents llocs, el material d'indústria tèxtil s'enviava a Terrassa, Sabadell, Badalona i Sevilla, els punys a ca l'Isis de Barcelona. El que sobrava anava per llenya; si un tros s'estellava, que no sortia peça, també anava per llenya. Tot lo bo, segons la llargada, s'aprofitava. (*J. Tarrés Donadeu, Arbúcies, 1986*)

Les torneries van persistir a la vila fins a finals de la dècada dels 1970. L'any 1973 hi havia 9 empreses censades a Arbúcies.

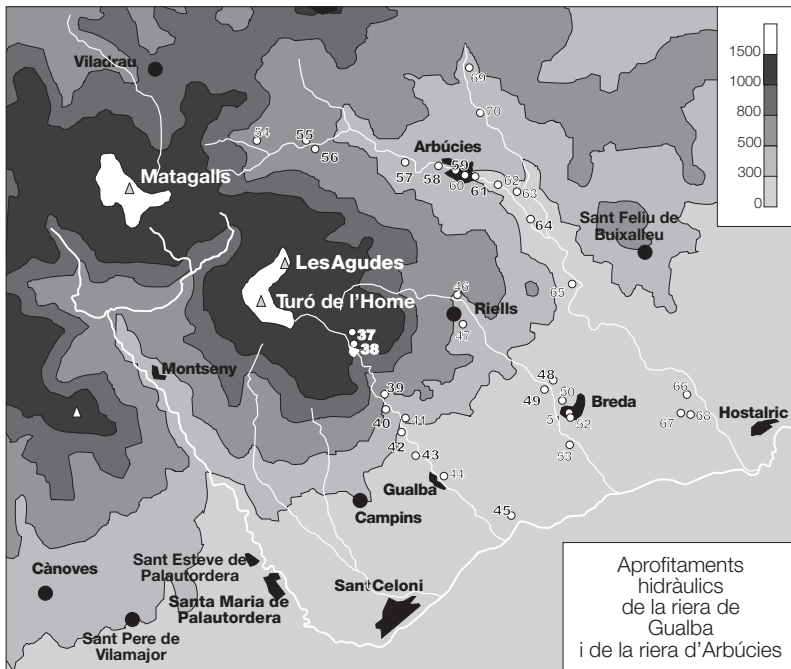
Altres petites indústries dedicades al treball tornejat de la fusta aprofitaren casals i maquinària d'antics molins fariners. En el molí de les Pipes també s'instal·là una serra circular que serví per serrar els carracs de les soques de bruc i funcionà entre finals del segle XIX i inicis del XX. A la fàbrica de la llet o fàbrica de pipes, prop de la farga del Roquer, s'hi havien fet carracs fins a finals dels anys 1970.

Una altra variant de les indústries dedicades a la transformació de la fusta foren les serradores hidràuliques. Serradores accionades per l'aigua es troben documentades al Crous de Lliors, on serraven sobretot fusta de castanyer per a botada.

Al Crous hi havia el pantano que agafava l'aigua del sot, com una bassa molt grossa.... Abans en aquell cobert era la serra. Serraven la fusta del Crous, feien taulons i llenya, el que hi hagués, i perxa per fer bótes i semals. Va plegar abans de la Guerra... Funcionava directament amb l'aigua, un sistema igual que el carcavà i rodet horitzontal d'un molí. (*J. Pujolràs Recasens, Arbúcies, 31-05-2001*)

L'any 1913 arribaren a la vila els germans Lacomba, vinguts de Massanes. S'instal·laren en l'antic molí fariner de Fogueres, on treballaven la fusta de castanyer per fer bótes de vi; la fusta de menys qualitat servia per fer embalatges per a transport, sobretot de fruites. La serradora Lacomba estigué en funcionament fins la dècada de 1980.

A partir del primer quart del segle XX apareixen les primeres fàbriques de teixits a l'entorn del curs de l'aigua. A Arbúcies la fàbrica més important fou la de ca Lama, que el 1925 s'instal·là prop de la riera. En un primer moment es dedicà a la fabricació de vànoves de seda per a l'exportació i més endavant al ris. Va tancar el 1981.

Aprofitaments hidràulics de la riera de Gualba i de la riera d'Arbúcies

37. Serradora de Santa Fe. 38. Central elèctrica núm 1. 39. Central elèctrica núm 2. 40. El Polvorí. 41. Central elèctrica núm 3. 42. Farga d'aram. 43. La Fabriqueta. 44. Molí d'en Figueres. Torneria de pipes, Trencador de pedra. 45. Indústria de paper. 46. Molins de Merlet. Torneria de pipes. 47. Molí d'en Joia. 48. Farga d'arnes de Breda. 49. Molins d'en Bosc. 50. Molí de Fogueres. 51. Molí de la Vila. 52. Molí de l'Abat. 53. Molí de ca n'Hosta. 54. Serradora del Crous. 55. Molí del Regàs. 56. Embotelladora d'aigua del Regàs. 57. Molí del Congost o de les Pipes. Torneria de pipes. 58. Torneria la Corbadora. 59. Farga del Roquer. Torneria de pipes. Carrosseria. 60. Molí del Roquer o de l'Estenedor. 61. Molí de Fogueres. Serradora Lacomba. 62. Farga d'en Quadres. Torneria Casadesús. 63. Fàbrica tèxtil de can Lama. 64. Central elèctrica de can Blanc. 65. Molí de ca n'Horta. 66. Molí de Dalt de Gaserans. 67. Farga de claus de Gaserans. 68. Molí de Baix de Gaserans. 69. Molí de Riudecós. 70. Molí de ca n'Aulet.

L'aigua de la riera d'Arbúcies també s'utilitzarà per a la creació d'energia elèctrica. En alguns casos s'aprofitaran les instal·lacions existents, com les dels molins, i en d'altres es construïran centrals hidroelèctriques. La central situada en terres de Can Blanc donava electricitat a tot el poble d'Arbúcies a inicis de segle XX. La petita central elèctrica de can Blanc, amb una turbina que aprofitava la força de 400 litres d'aigua per segon, accionava una dinamo que proporcionava 25 cavalls de força. L'energia que proporcionava aquesta petita central de seguida es va manifestar insuficient per a la demanda, i el dia 7 de juliol de 1924 l'ajunta-

ment de la vila arriba a un acord amb l'empresa distribuïdora d'electricitat de la Central de Gualba:

Seguidamente dióse cuenta de una instancia suscrita por Francisco Berenguer, vecino de Gualba en que solicita que se le conceda el competente permiso para instalar en esta localidad una red de distribución de energía eléctrica... por cuanto a todas luces es evidente que la fuerza de que dispone el que viene suministrando la electricidad a esta villa es insuficiente para la prestación de los servicios... acuerdan conceder a F. Berenguer el permiso...⁶⁴

Finalment, una de les més recents explotacions de l'aigua de la riera, o de les fonts que emanen prop d'aquesta, foren les plantes embotelladores d'aigua. L'any 1959 s'inscriuen les aigües de la Font del Regàs en el Registre de la Propietat de Santa Coloma de Farners. L'embotelladora començà a funcionar a partir dels primers anys de la dècada del 1960.

A partir, doncs, de la segona meitat del segle XX la relació de l'home amb el medi natural i, en aquest cas, amb els recursos hídrics s'endureix. L'home ja és capaç de moldejar i fins i tot destruir el medi en funció dels seus interessos, sovint únicament econòmics. Aquesta nova forma de relació unilateral amb el medi presenta un clar exemple amb l'establiment d'un seguit de plantes embotelladores (Font Agudes, Font del Regàs, Fontdor, Aigua de Viladrau i Fontselva, que afecten la conca de la Tordera) en la zona de contacte entre el Montseny i les Guilleries, justament en la capçalera de la riera d'Arbúcies i la riera de Santa Coloma. Es tracta de sistemes d'explotació de recursos hídrics de greu impacte ambiental. Nogensmenys, altres tipus d'indústries o fins i tot l'ús indiscriminat de l'aigua per part de la població, hauran de canviar en el futur i caldrà readequar les nostres necessitats a un ús més sostenible dels recursos.

64. Arxiu Històric Municipal d'Arbúcies: *Libro de Actas año de 1923-1924*, p. 61

Recursos, mites i canvi

Si el riu i l'aigua que porta és essencial per a la vida de la comunitat que s'ha establert al seu redós, és fàcil entendre que el riu esdevingui part important de la cultura d'aquesta societat. La Tordera, com veurem, a més d'esdevenir artèria vital i motor de canvi de les transformacions econòmiques del Baix Montseny, té el seu imaginari propi, fruit del paper que jugà durant centúries en la societat. Cal recordar que el riu i les rieres i les seves vores no eren espais marginals en la vida quotidiana, sinó que eren visitats durant tot l'any, per homes i dones, adults i infants, per obtenir recursos directes i també per a fruit-ne durant els temps de lleure: la bugada, la neteja, la recol·lecció de plantes, el joc, el bany, la pesca, la cacera. En el riu, sovint, aquests dos aspectes es confonen i es complementen.

El contacte quotidià amb el riu, amb l'aigua i els seus recursos, afavorí la presència d'uns trets culturals definidors, que s'han conservat en les vivències de la gent gran del país, i per tant majoritàriament fa referència a una època no gaire reculada. De tota manera, amb algunes excepcions, podem pensar que aquestes activitats s'han produït de manera molt semblant des de fa molt de temps, ja que són el reflex d'una societat, d'una manera de viure, de què hem pogut recollir-ne les acaballes. En els temps actuals, la Tordera ha perdut molt del poder d'atracció que tenia temps enrere, però no ha desaparegut del tot i continua present en la vida.

APROFITAMENTS DEL BOSC DE RIBERA

A les vores dels rius i rieres hi trobem un tipus de vegetació característic del paisatge montsenyenc: el bosc de ribera. Els habitants de la zona han aprofitat secularment els recursos que ofereix el bosc de ribera, tant la fusta dels arbres com moltes de les altres plantes que hi creixen, ja sigui per a alimentació, fabricació d'objectes o obtenció de plantes medicinals.

Els arbres que trobem en aquests indrets són: el vern, el freixe, l'om, l'acàcia, el plàtan... La fusta d'aquests arbres fou un recurs important i tingué un paper fonamental en el procés d'industrialització d'alguns nuclis de tradició pagesa de la part baixa del Montseny. Un dels exemples més significatius és el cas d'Arbúcies, on el desenvolupament de la torneria i la carrosseria fou degut en part a la utilització de la fusta dels arbres de ribera. La torneria utilitzà el plàtan (per a punys de paraigua i bitlles), l'acàcia (per a espases i llançadores per al tèxtil), el vern (per a rodets). La carrosseria utilitzava l'acàcia, el freixe o el plàtan per al llit (base) de l'autocar, l'acàcia per a les costelles i el freixe per als muntants i el sostre. Per a la marqueteria s'utilitzaven l'acàcia, el freixe i l'om.

En el si d'aquestes societats camperoles d'autoabastament, les plantes amb propietats medicinals eren utilitzades en remeis casolans per guarir tot tipus de mals, tant de les persones com de les bèsties. No era estrany trobar gent que es dedicava a anar als volts de la riera a buscar-les i fer-ne provisió per a quan fos necessari.

La corona de rei es fa servir pel cap de bestiar que no pot fer el despuí i també per esguerrar dones (*J. Altarriba Montal, 12-8-1988*)

El lliri blanc, quan floreix s'agafa una fulla de la flor i amb esperit de vi servia per curar punxades, talls (...) (*H. Turon, Arbúcies, 28-8-1997*)

A les gallines que estaven pioques se'ls donava aigua d'ortigues. D'orti-

gues n'hi ha de dues classes: una per a animals i l'ortiga blanca per a les persones que tenen problemes de pressió (*C. Angles Iglésies, Breda, 21-9-1998*)

Altres plantes amb propietats medicinals que es poden trobar al bosc de ribera són la cua de cavall, l'herba de Sant Robert, l'heura, l'herba sabonera, l'herba de Sant Benet, la falguera, el lligabosc, l'herba berruguera, etc.

També s'hi anava a buscar altres plantes per a ús propi o per a la venda, que suposaven un ingrés suplementari a l'economia familiar, com el cas dels créixens, que neixen a la riera d'Arbúcies i que els habitants del mas Regàs collien per fer-ne amanides. Als canyers que creixien prop dels recs s'anaven a buscar canyes que un cop seques servien per asprar o per fer cistells. També s'a-profitaven les vimeteres, d'on es treia el vímet, també per a cistelleria.

Anàvem a la riera a buscar verga (...) la pelàvem i la lligàvem i llavors la veníem, passava una gent a buscar-la. La mare en feia uns bons paquets i nosaltres havíem d'anar darrera amb ella, amb un veremell d'aquells. Arribàvem allà al carrer, la pelàvem i apa. Llavors era per fer cistells. La pelàvem amb un bastó mateix de verga tombat i passàvem així i quedava ben pla, ben pelada i ben maca (*J. Tarridas Bonaventura, Sant Celoni, 7-12-1993*)

No cal oblidar tampoc la boga que s'utilitzava per fer-ne cadires. Els joncs tenien també la seva utilitat. Algun pagès s'acostava fins a la riera a buscar joncs per enforcar les cebes, i els pescadors l'utilitzaven per dur el peix. Com veurem més endavant, algunes d'aquestes plantes també eren buscades per la canalla per a la fabricació de joguines. A banda de les espècies vegetals, també s'hi anaven a buscar altres elements. Josep Samon, terrisser de Breda, recorda com el quars que es necessitava per a la fabricació del vernís s'anava a buscar a la Tordera un xic més avall de l'estació de Riells i Viabrea.

LA PESCA

A cavall entre l'activitat econòmica i l'activitat de lleure hi trobem la pesca i la cacera, activitats seculars molt importants arreu del massís del Montseny i la Tordera. La gent propera al curs de la Tordera i els seus afluents han aprofitat la riquesa mediamambiental de riu i els recursos faunístics que ofereix com a complement per a la seva dieta i economia.

Les arts de pesca practicades en aquesta zona anaven des de les tècniques més primitives i senzilles com la pesca amb les mans fins a les que requerien la utilització d'estrils elaborats com el bartrol. Pel que fa a la cacera, aquesta es centra en la caça d'aus aquàtiques i migratòries, bàsicament amb el sistema de caça a l'aiguait i en solitari. La pesca ha estat una activitat realitzada secularment, que trobem perfectament regulada ja en època medieval. En els Llibres de Cort de la baronia de Montclús es donen observances i prohibicions sobre la pesca al riu, essent especialment prohibida la pesca amb maces de ferro i martells que provocaven la mortaldat de gran quantitat de peixos.

*Die dominica vigesima nona die marcii predicti fuerint facte et edicta preconizationes sequentes: Item que negun no peschne prenga pex en lo riu de Tordera ab massa de ferré o ab martell sots pene de XX solidos per cascun e per cada vega-da.*⁶⁵

Com veurem més endavant, aquesta i altres tècniques de pesca tradicionals s'han continuat practicant fins a mitjan segle XX. La majoria d'aquestes arts s'extingiren al llarg dels anys 1960-1970, a causa de l'escassetat de peix que portà la contaminació i la davallada del cabal del riu en alguns trams. Actualment es pesquen bàsicament barbs i truites, aquesta darrera espècie introduï-

65. Pons, M.: Ibid. Notaria de Montclús X (Ferrer Miquel) 18 (Liber Curie Castri de Montecluso 1408-1421), 395. Fol. 95 vº, 1416, març 29

da recentment, mentre que fins fa pocs anys s'hi pescaven barbs, llisses, anguiles i crancs.

Gràcies als reculls d'investigadors que han treballat el tema i a testimonis orals podem recordar ara quines han estat fins fa ben poc les modalitats tradicionals de pesca. Les diferents tècniques recollides es poden agrupar a grans trets en tres grups: la pesca a mà, la pesca amb algun tipus d'estri de pesca i la que es basava en l'atordiment del peix, formes sovint considerades males arts.

La pesca amb les mans. Aquesta és una tècnica molt senzilla, però que requereix gran destresa. El primer pas és escollir l'indret, generalment parts del riu poc profundes amb pedres i amagatalls per als peixos. Un cop fet això es posen les mans sota les roques, amb rapidesa s'agafa el peix, i d'un cop sec se'l llança a la vora on, estabornit, mor. Amb aquest sistema es capturaven peixos, anguiles, granotes i crancs. Quan el que es vol pescar és una anguila, és recomanable agafar-la amb un drap, una fulla de figuera, herba o sorra, de manera que no s'escapi. El comentari general, però, és que l'anguila és molt difícil d'agafar i només aquells de major destresa poden capturar-ne un exemplar:

Hi havia qui pescava amb les mans, però no gaires, calia saber-ne molt, com qui caçava els conills a jaça (*J. Masó, Sant Esteve de Palautordera, 9-5-2001*)

Potser per aquest motiu aquest era un sistema poc utilitzat pels adults. En canvi, la pesca amb les mans, com veurem més endavant, era un dels entreteniments preferits de la mainada quan anava a la riera.

Eixugada. La pesca amb les mans es pot fer més fàcilment quan el peix queda atrapat en un indret amb poca aigua, de manera natural o artificial. En aquest darrer cas la tècnica s'anomena eixugada. Es tria un indret amb poca aigua i espai suficient

per fer-ho. Mitjançant pedres es desvia l'aigua i així s'aconsegueix que el peix no pugui escapar d'un espai reduït. Si cal, es buida l'aigua amb galledes i llavors es recull amb les mans.

Quan hi havia poca aigua es girava l'aigua per assecar un tros de la llera i agafar el peix. Es podia fer a pocs llocs; un era sota la Cartoixa (*J. Masó, Sant Esteve de Palautordera, 2001*)

A l'estiu, quan el riu s'eixuga, hi ha encara qui pesca les truites atrapades en petites basses de la Tordera abans que morin

Pel que fa als sistemes de pesca que utilitzen algun tipus d'es-tri, hem pogut documentar a partir de la bibliografia i el recull oral els següents mètodes: pesca amb butiró, amb ham, amb bartrol, amb cove, amb fitora i amb trema.

La pesca amb butiró. El butiró és un cordill de cànem o espart a l'extrem del qual s'hi enfilen una vintena de cucs de terra que fan d'esquer. La pesca amb butiró es feia servir per pescar anguiles i s'utilitzava just després d'una tempesta, quan l'aigua era terrosa, de manera que l'anguila tenia menys visibilitat. La tècnica consisteix a posar el butiró vertical en una recolzada on pica l'aigua d'un gorg i esperar. Quan l'anguila mossega l'esquer s'ha de treure el butiró amb rapidesa i posar la presa en un paraigües que ja es té preparat, estès de cap per avall. D'aquesta manera l'anguila, en deixar-se anar, queda atrapada dins el paraigua, d'on no pot sortir.

La pesca amb bartrol. Hi ha diferents tipus de bartrols, que varien en la forma, la mida i el material amb què estan construïts. El bartrol per a l'anguila és un recipient construït amb canya, jonc o vímet, d'un metre de llarg aproximadament, amb l'interior en forma d'embut, de manera que un cop dins, el peix no en pot sortir. També hi ha bartrols per a crancs que consten de dues anelles metàl·liques encerclades per una xarxa de fil. De tota mane-

El bartrol.
Foto MEMGA

ra, pel que ens diuen els informants podem deduir que darrerament s'utilitzaven més els de fil, ja que són plegables i per tant més còmodes de transportar, sobretot un cop molls. La tècnica de la pesca amb bartrol consisteix a estrangular el curs de la riera amb la construcció d'una petita resclosa amb pedres i fang, deixant només una única sortida d'aigua. En aquest punt es situa el bartrol, lligat per dos caps en direcció al corrent. L'entrada es tapa amb rama i, així, els peixos atrets per l'esquer col·locat al seu interior cauen en el parany. L'esquer solia ser carn passada o arengada. Amb aquest sistema es pescaven sobretot crancs de riu, barbs i també alguna anguila. Jaume Masó recorda com hi havia qui parava uns quants bartrols durant la nit i pescava gran quantitat de peix.

El mosso de la Casanova del Molar pescava 2 o 3 quilos de peix amb el bartrol. Els parava de nits cap allà a la Suïssa a la Llavina. (...). Es parava lligat dels dos costats de cara al corrent i llavors es tapava l'entrada amb rama. Sobretot pescaven barbs i anguiles, perquè la llissa era més espavilada (*J. Masó Masnou, Sant Esteve de Palautordera, 9-5-2001*)

Quan trona, el peix es mou per menjar i és més fàcil d'agafar (*E. Cervera Castañer, Montseny, 18-5-2001*)

Pesca amb cove. Aquest sistema de pesca és, de fet, una variació de la pesca amb bartrol. S'utilitzava a l'estiu quan baixava menys aigua. Es col·loca un cove tapat amb rama i d'un tros lluny es remena l'aigua, aixecant pedres amb perpals; així, el peix queda atrapat al cove. En lloc d'un cove també es pot utilitzar un cistell, o bé un sac.

De canalla agafàvem un cove, hi ficàvem tot de rama i a l'estiu, que baixa menys aigua, es posava a l'aigua. Amb perpals de ferro anàvem aixecant les pedres i el peix baixava cap a dins el cove. No es podia fer, estava prohibit (...) Ho fèiem els diumenges a la tarda (*J. Pujolràs Recasens, Arbúcies, 31-5-2001*)

La pesca amb ham. Es pot practicar amb canya o sense, depenent del peix que es vol pescar; el barb, el bagre o l'anguila es pesquen sense canya, mentre que la canya s'utilitza per a la pesca de la truita. La pesca amb ham ha estat tradicionalment practicada en els rius del Montseny. En el cas de la pesca sense canya s'utilitza un fil de pescar que en un cap du un plom i un o més hams on es posa l'esquer: mosca, cuc o larva. La pesca amb canya segueix el mateix principi, però el fil va lligat en una canya. La tècnica consisteix a tirar l'ham i esperar que piquin. Quan pica algun peix, d'una estrebada es treu a la vora. La pesca amb canya és el tipus de pesca que es practica actualment al Montseny, tot i que la canya s'ha sofisticat molt.

La pesca amb fitora. La fitora o forquilla és una forca de tres puntes. Aquesta modalitat de pesca s'utilitzava bàsicament per pescar l'anguila enrocada (amagada sota una roca o soca), però també es podia fer servir per capturar tot tipus de peix de gran mida. Per pescar amb aquesta tècnica s'ha de localitzar l'anguila al seu amagatall i amb la mà se la fa sortir mirant que ho faci pel

costat desitjat, on ja es té a punt la fitora. Quan apareix el cap se li clava amb força la forca. No era necessari disposar d'un estri especial per pescar d'aquesta forma:

Qui no tenia una fitora ho solucionava utilitzant una forquilla (*D. Martí Juny, Arbúcies, 3-4-2001*)

La pesca amb trema. La trema és un reixat de mida variable que porta uns ploms a la part inferior i suros a la part superior. La trema es podia lligar a dos arbres, de manera que quedés estesa de banda a banda de la riera, especialment a la sortida d'un gorg, en el punt més estret, o bé dos homes, un per cada costat, l'estenien i, pujant per la llera del riu, intentaven encerclar el peix. Aquest és un dels sistemes de pesca que semblen haver estat més populars, si més no a mitjan segle XX.

Algun dia fèiem una sortida amb els grans i pescàvem amb tremes. Això tampoc es podia fer, només amb ham. (...) La trema era un reixat que

Demostració de
pesca amb trema
a la Tordera.
Foto MEMGA

porta uns ploms a baix i feia com d'aquí a aquell arbre (5 o 6 metres). Es lliga a cada cantó de riera en un arbre i amb els ploms queda fixada a baix. A dalt porta uns tacos de suro que fan que s'aguanti. Un tros més amunt, amb barres i perpals de ferro es remenaven les pedres, i anar baixant. Els barbs quedaven agafats a la trema (*J. Pujolràs Recasens, Arbúcies, 31-5-2001*)

En aquests cursos es practicaven també altres tècniques, que consistien en la pesca a mà o amb l'ajut d'una xarxa dels peixos morts o estabornits per diferents mètodes. Alguns d'aquests mètodes eren força populars, però d'altres es consideraven males arts. Els més recordats són la pesca amb mall, amb arrel de tell i amb calç.

Pesca amb mall. Aquest era un dels sistemes de pesca més utilitzats tant per grans com petits i, com hem vist abans, té llarga tradició al massís. Consisteix a picar sobre una roca submergida amb un mall o una maça. D'aquesta manera el peix queda estabornit i es pot agafar amb les mans.

A l'estiu no ens movíem de l'aigua. Sobretot anàvem a pescar i banyar. Pescàvem amb un mall: piques a una pedra i els que estan a sota queden estabornits (*J. Domènec, Sant Celoni, 15-6-2001*)

Tot i que hi ha diversitat d'opinions, sembla que aquest mètode anava bé per agafar peix gros, mentre que el peix petit no resultava afectat. A banda d'aquest sistema, molta de la gent gran del Montseny recorden com hi havia gent que pescava amb sistemes «bruts».

La pesca amb arrel de tell, calç, matapoll, sulfat o fins i tot amb barrinades fou un mètode utilitzat, sobretot en moments de penúria i manca de recursos.

L'arrel del tell s'aixafa amb un roc i es recull en una cassoleta o una llauna. El següent pas consisteix a enverinar l'aigua amb

aquest producte tòxic. La utilització de calç produïa el mateix efecte: matar el peix petit i estabornir el gros. Aquest tipus de pesca es solia fer en un gorg i el peix es recollia amb l'ajuda d'una xarxa o bé a mà. Un cop collits s'enfilaven en un jonc per la ganya. Era un sistema molt productiu.

Això m'ho va explicar un d'allà dalt, a aquesta riera de la Castanya. Una vegada tres van fotre una escampada de calç des de la riera de la Castanya i va arribar fins a baix a la Tordera. No hi van deixar res, però és que mai més n'hi ha hagut, de peix. Ho van matar tot, no van deixar res (*J. Masó Masnou, Sant Esteve de Palautordera, 9-5-2001*)

De tots aquests sistemes de pesca tan sols estava permès el de la pesca amb ham, tot i que els altres s'utilitzaven àmpliament i tan sols es procurava no ser vist per la parella de la Guàrdia Civil.

No cal dir que tot el peix que es pescava es consumia. La recepta més usual era enfarinar el peix i fregir-lo a la paella. L'anguila, a més, era molt preuada per utilitzar la seva pell per fer les corretges de les batolles.

Es deixava assecar i després es posava en lloc de les corretges. Si les normals duraven un o dos o tres anys, depèn, aquestes duraven ben bé el doble (*J. Pujolràs Recasens, Arbúcies, 31-5-2001*)

Aquestes modalitats de pesca es documenten a la Tordera en la primera meitat del segle XX, però tenen un origen molt antic i s'han vingut practicant i transmetent de generació en generació. Malgrat tot, actualment la majoria d'aquestes arts s'han perdut i només resten en el record de la gent més gran de la contrada. Actualment l'únic sistema de pesca que es manté és la pesca amb canya, i, bàsicament, els pescadors pesquen barbs i els diferents tipus de truites.

La truita és una espècie al·lòctona amb què s'han poblat els rius i rieres en els darrers 50 anys. Actualment l'espècie més abundant i més ben distribuïda al Montseny és el barb de mun-

tanya. Aquesta espècie autòctona la trobem tant a la Tordera com a la riera d'Arbúcies i la riera de Gualba. A la riera d'Arbúcies s'hi pot trobar barb de muntanya, truita i també anguila. A la riera de Gualba, a la capçalera tan sols hi ha truita, i en els trams més baixos hi ha abundància de barb i escasseja l'anguila. A la Tordera, a la capçalera domina la truita, acompanyada del barb, que és poc abundant. En les parts baixes trobem el barb de muntanya i dues espècies de truita.

De les espècies tradicionals que es pescaven, l'anguila no és en el curs principal de la Tordera, però sí als seus afluent. La presència de l'anguila està condicionada pel grau de contaminació i la construcció de barreres artificials. El barb continua tenint una bona presència, però la llissa ha desaparegut de la conca de la Tordera. (Sostoa: 1995, 109-112)

LA CAÇA

La cacera és una pràctica molt arrelada al Montseny i tradicionalment ha representat un recurs complementari de l'economia familiar. Els habitants de la zona han caçat per obtenir aliment, per diversió o per eliminar els animals perjudicials per als conreus i els depredadors que li fan la competència com a caçador. Sovint, també, la venda de la pell d'aquests animals proporcionava un ingrés extra. Naturalment, la cacera es realitzava en els diferents entorns del massís i afectava gran nombre d'espècies. En el cas que ens ocupa, els cursos d'aigua creen al seu voltant un entorn natural diferenciat que proporciona una gran riquesa faunística per a la caça. Quasi tots els animals que habiten al voltant del riu han estat en un moment o altre objecte de la caça.

Així, als volts dels rius i rieres, basses i recs s'han caçat en un moment o altre: polles d'aigua, becades, cueretes, rossinyols, mallerengues, merles d'aigua, ànecs, cigonyes, gavines, gavians

argentats, xarxets, becadells, fredelugues, granotes, rats buf, talps d'aigua i també visons i llúdrigues. Aquests animals tenen en els cursos d'aigua el seu hàbitat, però a més hem de pensar que se n'hi podien caçar d'altres, ja que molts altres animals hi anaven a abeurar.

La peça reina dels caçadors de les zones humides de la Tordera és sens dubte l'ànec coll-verd, actualment força nombrós a causa de les repoblacions. El sistema més utilitzat és a l'aguait, és a dir, esperar l'animal en un punt en el qual se sap que en un moment o altre farà acte de presència, ja sigui per alimentar-se, assolellar-se o ajocar-se. Es caça amb reclam i sense. També es caça a l'aguait la polla d'aigua, que cal fer sortir de les maresmes o aigua-molls amb un bon remenament d'aigua. Normalment, s'utilitza l'ajuda d'un un gos d'aigua.

Depredadors com la geneta, la llúdriga i el visó es cacen o s'han caçat tant amb arma de foc com mitjançant trampes.

La llúdriga, actualment desapareguda al Montseny, es perseguia per vendre'n la pell. Un dels llocs on la memòria popular recorda llúdrigues era al molí d'en Coll, o a la zona de Gualba de Baix. (Josep Maria Cardalús, Sant Celoni, 15-10-1988) Tant mitjançant trampes com amb escopeta, l'opinió general és que la llúdriga era molt difícil de capturar. La pell d'aquest animal s'anava a vendre a Barcelona o a Vic:

(...) de llúdrigues el meu oncle deia que allà a la Llavina n'hi havia hagut. Les caçaven i venien la pell a Barcelona (*J. Masó Masnou, Sant Esteve de Palautordera, 9-5-2001*)

L'inici de la desaparició de la llúdriga el trobem als anys 1950, i sembla que el darrer exemplar fou vist l'any 1984, tot i que, actualment, el tram baix de la riera d'Arbúcies i la riera de la Pineda siguin zona d'especial protecció per a la llúdriga.

A finals dels anys 1980 començà a ser freqüent poder veure visons en diferents punts del Montseny, a causa d'un incendi que

es produí en una granja de cria l'any 1983. (Gonsalbez: 1995, 54) No és estrany que la gent confongui aquests animals amb les llúdrigues, ara ja força corrents a la Tordera i riera d'Arbúcies. La seva caça és permesa i esperonada com a mitjà de reduir l'expansió d'aquesta espècie americana.

Durant un temps hi havia visons. Hi havia qui parava trampes per caçar-los. Criaven allà, a la riera de can Cornei (*J. Masó Masnou, 9-5-2001*)

Altres animals caçats en algun moment amb paranys han estat la cuereta o la mallerenga d'aigua, que es caçaven amb paranys de ballesta. Mitjançant la caça a la llosa, sistema molt arcaic de caceria, s'havia capturat algun animal de ribera com ara la cuereta.

Les dècades dels anys 1970 i 1980 han acabat amb el poblament de moltes aus aquàtiques que criaven a la plana al·luvial de la Tordera i altres animals dependents de la fauna del riu. Les causes d'aquest fet foren la forta contaminació i, en part, la pressió cinegètica. Cal recordar que l'ambient aquàtic és un dels més vulnerables. Algunes espècies, com l'ànec coll-verd, que pràcticament havia desaparegut, han estat recuperades gràcies a campanyes de reintroducció. En altres casos, com el del xarxet o la llúdriga, han acabat desapareixent de la conca de la Tordera.

LA NETEJA

El temps passa de pressa i la memòria s'esvaeix amb facilitat, però no queden lluny els dies en què, per manca d'aigua corrent a les cases, s'havia d'anar moltes vegades fins al riu o al rec per fer la neteja quotidiana. La riera, els gorgs i recs eren indrets molt transitats on es trobaven colles de dones per anar a rentar. Abans de l'arribada dels electrodomèstics, no era estrany que les dones fessin la bugada al riu, quan els safareigs i les basses més prope-

Grup de dones
fent la bugada a
la Tordera.
Foto cedida
per Rosa Pou

res a la casa quedaven eixutes o, com succeïa alguna vegada, quan s'havia de pagar per rentar al safareig i la família no s'ho podia permetre. Les dones coneixien l'indret més proper al mas on hi havia un bon lloc per a aquesta tasca: aigua i una bona pedra llisa. Sovint es deixava ja al lloc el rentador. Tampoc era estrany, un cop enllestida la feina, aprofitar per refrescar-se els peus, o fer un bon bany. La Rosa Pou de Sant Esteve anava a rentar a la riera Vallmanya, però quan no hi havia prou aigua anaven fins a la Tordera:

Anàvem a la Tordera amb el picador (...) teníem un rentador amb la roba a dintre, arribàvem a la riera i posàvem la roba o estovar o ja la portàvem estovada normalment, perquè ho portàvem amb un carretó (...) Ja teníem una pedra ben plana i fina i quedava neta la roba!. Ja teníem la rentadora allà. (*R. Pou Rosàs, Sant Esteve de Palautordera, 4-5-2001*)

A Gualba la majoria de gent tenia safareig, però hi havia qui anava a rentar a la riera. En alguns recs hi havia rentadors, alguns, com el de can Dragó, amb cobert i tot, per a tres o quatre

persones. També hi havia rentadors en alguns recs d'Arbúcies, com els dos, un ja desaparegut, del Pont Vermell.

La Rosa Pou explica com amb la seva mare anava a la riera Vallmanya a netejar ampolles i la mocada.

Allà rentàvem les ampolles per fer conserves de tomàquet i tot això, a redera casa. (...). No teníem aixetes, anàvem al pou (...) però per rentar ampolles tenia molta feina. Llavors fèiem una calderada de samfaina de tomàquet. Agafàvem un carretó o un cove, baixàvem les ampolles de xampany a la riera, agafàvem sorra i les rentàvem ben netes. Les posàvem trabucades i, apa, ja eren a punt de fer conserva. Ara diuen que s'han d'esterilitzar, Verge Santa, aquell temps com no ens moríem! Llavors era neta, bueno, neta no ho sabíem, perquè si algú feia un pipí més amunt no ho sabíem. (...) La mare agafava la mocada, les tripes dels xais i els peus i anava a la riera i treia tota la merda de dintre, parlant clar, la treia, la netejava, l'escaldava i netejava tripes i peus (*R. Pou Rosàs, Sant Esteve de Palautordera, 4-5-2001*)

La manca d'unes normes de salubritat estrictes i la millor qualitat de les aigües, feia que el riu fos apte per a tot:

La Jana de les Penyes, comprava un tall de bacallà i el posava a dessalar a la riera. (...) amb un cordill el lligava a una pedra de la riera i quan pensava que ja estava l'anava a buscar (*J. Masó Masnou, Sant Esteve de Palautordera, 9-5-2001*)

EL LLEURE

En el si d'aquestes societats, anomenades tradicionals, el lleure era molt important, ja que possibilitava el contacte entre la gent. Hem de pensar que la majoria treballava set dies a la setmana, i, com que la mobilitat era més reduïda, era en la descoberta de l'entorn i els recursos que ofería el petit marc territorial on es desenvolupava la major part de la vida de les persones.

El riu com a espai de lleure permetia diferents activitats, i era

punt de trobada de grans i petits, especialment a l'estiu. Tot i que hem parlat ja de la pesca, no hem d'oblidar que aquesta era sovint l'excusa per a una estona de lleure.

Un cop o dos l'any, a l'estiu, el pare, el meu oncle, l'amo, el xofer anàvem a banyar i pescar amb trema (*J. Pujolràs Recasens, Arbúcies, 31-5-2001*)

El bany ha estat i continua essent un dels entreteniments més importants a l'època estiuenca. En els gorgs i basses es concentraven aquells que volien refrescar-se i fruit de l'aigua, potser en major mesura les dones i la mainada.

Pel que fa a la Tordera, les colles del pla de Santa Margarita, a Sant Esteve de Palautordera, solien anar al gorg del Molí, al de can Cornei o el de Sant Roc. També era lloc usual de banys estiuenca, prop de can Marc, vora les feixes d'en Biel. La gent de Santa Maria solia banyar-se al gorg de les Noies, cal Pusso o a can Vilatort. Els nois i noies de Sant Celoni anaven al gorg d'en Roca i al de la Sila.

Pel que fa a la riera de Gualba, el gorg de ca n'Illa «era famós» i a l'estiu mig poble hi anava a banyar-s'hi. També s'anava al gorg de can Viader, al torrent de can Berenguer, i al gorg del Vern, sota can Dragó, al gorg de la Sègala, on, a més, abundava la pesca, o ja a la Tordera, al gorg de la pedrera d'en Pep. La mainada de les centrals de Gualba i la Farga voltaven tots els gorgs de la zona:

Sempre érem a l'aigua, a l'estiu. Anàvem al salt, allà hi ha un gorg molt maco i assolellat (...) i sota la bassa de la Farga n'hi ha un tot de pedra que sembla una piscina. Ho seguíem tot (*J. Domènec. Sant Celoni. 15-6-2001*)

La mainada del veïnat de Lliors, a Arbúcies, anaven a banyar-se al gorg del Molí Vell, i tant grans com petits, els diumenges a la tarda es refrescaven a la bassa de les Eugues, tot i que el bany estava reservat als que sabien nedar. La gent del poble d'Arbúcies anava a banyar-se al gorg Nou, sobretot la canalla de la zona del

El Gorg Nou,
espai d'esbarjo
(Arbúcies).
Foto MEMGA

carrer Damunt, o en diferents indrets de la zona de la Corbadora, allà on hi hagués una embassada. I també al salt de la Dona d'Aigua, d'on Josep Bancells en recorda una anècdota:

Hi havia molt costum d'anar-se a banyar al salt de la Dona d'Aigua. (...) vaig agafar un tros de suro i me'l vaig posar a l'esquena, i entre la rugositat del suro i els rebaixins em va quedar una esquena que semblava que tenia el xarrampió (...) perquè anaves amb els llavis morats, com que aquella aigua és aigua corrent i és fredíssima (*J. Bancells Iglésies, Arbúcies, 6-4-1994*)

En alguns indrets hi havia gorgs reservats per al bany de les dones, indrets arrezerats de mirades indiscretes, com el gorg de les Noies de Santa Maria de Palautordera o el gorg de les Dones de Gualba, tal com indiquen els seus noms. La discreció i la «decència» eren importants llavors:

Després de rentar la roba ens banyàvem, no amb banyador, amb el viso, era més decent. Ja podeu comptar, amb el viso, si era decent. Coses d'a-

quell temps. «Ai nena no et treguis res Verge Santa!», deia la mare. (R. Pou Rosàs, *Sant Esteve de Palautordera*, 4-5-2001)

A vegades els «jocs» eren menys innocents, alguns es divertien espiant les noies mentre es banyaven, però encara n'hi havia de més agosarats:

Una vegada un va agafar la roba de les mosses mentre es banyaven i se la va emportar, i les pobres van tornar ben nues (J. Pou Serra, *Santa Maria de Palautordera*, 25-5-2001)

En algun cas els pares no deixaven que els seus fills anessin a banyar-se als gorgs per por a un accident i s'atemoria la mainada explicant que al fons del gorg hi havia un xuclador, com es deia de cal Pusso. Cal recordar que en aquest moment no tothom sabia nedar. També passava a vegades que al propietari dels terrenys on hi havia el gorg no li feia gràcia que se li emplenés de gent. Així succeí a Gualba, on un propietari va tirar una barrinada per desfer el gorg, perquè deia que la gent li robava la fruita dels camps.

Els més menuts eren potser els que més gaudien d'aquest espai, ja que hi podien fer multitud d'activitats i jocs. A més de banyar-se, remullar-se o esquixar-se, aquest és un lloc on es pot demostrar l'equilibri jugant a travessar-lo saltant de pedra en pedra, la destresa construint petites preses i jugant a desviar el riu, o simplement entretenir-se llançant pedres, o badar seguint el curs de fulles i branquetes.

A l'aigua hi érem cada dia casi bé. Jugàvem a guerres, a cop de roc. Hi havia qui li feia por. A mi no me'n feia. Jo i el meu germà, encara que baixés rierada ... que si et poses a l'aigua i la segueixes, només posant-te ben estirat marxes avall i no t'ensorres, vas passant per sobre l'aigua. Lo que empipa és que abans d'arribar un saltant, que ja saps on és, has de sortir (...) Hi ha molts rocs i a vegades toques una mica de panxa els rocs (J. Pou Serra, *Santa Maria de Palautordera*, 25-5-2001)

Josep Teixidor, de Gualba, recorda com un dels jocs preferits

era empaitar-se per les pedres a la riera de Gualba (Josep Teixidor Calls, Gualba, 22-5-2001). Josep Pujolràs jugava al mateix joc a la riera d'Arbúcies i en tots dos casos el joc solia acabar amb algú dins de l'aigua o pitjor. Josep Domènec encara mostra la cicatriu que li deixà al genoll una relliscada a la riera de Gualba. Mercè Ferrer ens explica en què consistia el joc de traspasar pedres

La que se sentia més valenta i més forta, era la que passava; s'arremangava la roba, dins les calces, i la covarda anava a collibè (...). I després, és clar, la que anava carregada de pes, si patinava amb alguna pedra ... totes dues a l'aigua! Després la iaia o la mare, veuries! (*M. Ferrer Soler, Arbúcies, 27-11-1993*)

Un altre joc a què jugava Josep Pujolràs era desviar l'aigua i imitar els recs dels grans. Amb el seu company de jocs feien recs, aixecaven rescloses i regaven camps imaginaris:

Fer rec, anar amb una aixadota i si baixava poca aigua, si passa per allà fer-la passar per aquí; posar pedres, ara fem aquesta resclosa, ara farem aquest rec, ara anem a regar aquest camp (...) (*J. Pujolràs Recasens, Arbúcies, 31-5-2001*)

60 anys després, la mainada de Gualba continua jugant als mateixos jocs.

Si els fills dels pagesos es divertien construint rescloses i fent recs a imitació dels grans, en Josep Domènec, fill de treballador de la central de Gualba, s'entretenia fabricant «turbinetes», aprenent així l'ofici que faria de gran: construïa una roda amb un tros de suro amb unes pales i la col·locava sota un petit salt de la riera que la feia voltar. La mainada també s'entretenia fabricant petits vaixells amb suro o escorça de pi i fent-los navegar per la riera.

A les vores dels recs hi creixien els canyers, que la mainada utilitzava a la primavera quan eren verds com a matèria primera per a la fabricació d'instruments musicals. De flautes n'hi havia de més senzilles i de més elaborades. Josep Pujolràs ens explica com

de petit, amb canyes de la riera, fabricava flabiols. Tallava un cap de biaix per fer el bec, i just a sota s'hi feia un forat. Amb un altre tronquet es feia la llengüeta que s'introduïa al bec mirant de no tapar el forat de sota. En acabat només quedava fer els forats per als dits i el flabiol estava acabat. Daniel Martí recorda com feien «músiques de canya», instrument molt més senzill.

S'agafa una canya tendra del canyer i se'n talla un tros recte entre nus i nus. Es talla un cap de biaix i a sota, a uns 5 cm, s'hi fa un forat, però només traient la part de sobre de la canya, deixant el tel de la part interna. Per fer-la sonar no es bufa, sinó que s'ha de «cantar». També de la canya es feia un altre instrument: es treu el niu de la canya (d'on surten les fulles noves) i es tria una de les fulles enrotllades. Si es bufa, vibra i fa un so característic. Amb les canyes es fabricaven altres joguines menys pacífiques, com sarbatanes i escopetes. La riera també oferia elements que esdevenien bones «armes» a les mans dels nens que jugaven a batalles. Així, el fruit del plàtan era un potent projectil i la boga una porra temible. (*D. Martí Juny, Arbúcies, 3-4-2001*)

Un altre dels al·licients en els jocs infantils a la riera eren els peixos. Jugant jugant, la mainada sovint atrapava algun peix que després aniria a la paella. El joc de la pesca requeria paciència i destresa, ja que normalment el peix, a vegades l'anguila, es pescava amb les mans. Una de les anècdotes més repetides és que a vegades, en lloc d'un peix, es podia treure un escurçó, amb el consegüent espant. A més dels peixos també es poden pescar altres animals, com els capgrossos:

Quan pescàvem, que se'ns ficava al cap de pescar capgrossos, amb un pot de vidre vell o, en fin, una llauna, lo que teníem!. Era dona'ls-hi menjar a la nostra manera, esperar que es convertissin en una granota (*M. Ferrer Soler, Arbúcies, 27-11-1993*)

Sovint, però, no es pescava res. De totes maneres, el fet de pescar no era essencial i el joc «d'anar a pescar a la riera» consistia bàsicament a arremangar-se i posar els peus a l'aigua, indepen-

Pont de fusta dit
d'en Penjarella
sobre la riera de
Gualba (Gualba)

dentment de si es pescava o no, encara que el fet de descobrir i conèixer el riu i els seus recursos tenia un rol molt important en l'adquisició del coneixement tradicional.

El riu és un espai canviant i, per tant, tots aquests jocs eren en certa manera diferents cada vegada i variaven segons l'estació de l'any. Les fonts properes a la Tordera han estat lloc de reunió, sobretot dels estiuejants. Així, la font de Sant Antoni, la de can Garbeller, la de la Figuereta i altres eren molt concorregudes per la colònia estiuenca de Sant Esteve de Palautordera. Un altre exemple, a la riera d'Arbúcies, és la font del Regàs, lloc de reunió dels habitants del mas per berenar algun diumenge a la tarda. La font era l'únic lloc d'on es podia obtenir aigua fresca durant els dies més calorosos de l'any. A can Quadres s'hi anava a fer fontades i la tornaboda el darrer dia de la festa major. En ser tan a prop de la riera, la canalla aprofitava per anar-hi a jugar.

Com veiem, el riu era un espai viscut. La vivesa de l'expressió de la gent, ara gran, que ens ho explica, ens informa, a més, que aquest era, si més no per a la mainada, un espai, també, estimat.

Hem pogut comprovar que les diferents activitats que es feien al riu no s'han de veure com a activitats independents, sinó que es complementaven. Sovint un dia de lleure a la riera volia dir pescar i banyar-se, o una tarda a la font implicava activitats diferents per a grans i petits. La Rosa Pou recorda amb alegria la dura tasca de carregar el rentador i la bugada, fins al riu i com, mentre feien anar el picot, cantaven cançons alegrement. La recompensa, el bany un cop acabada la feina. Quan el temps ho permetia el riu combinava aquest doble aspecte de treball i lleure com cap altre.

En els nostres dies, moltes de les activitats que hem descrit ja no es desenvolupen al voltant del riu o ho fan de maneres diferents. Les raons són diverses. Actualment no trobarem a la Tordera dones rentant la roba, perquè afortunadament ja no cal. La contaminació i l'assumpció de criteris d'higiene diferents ens impedirà veure ningú rentant objectes o aliments al riu. Els hàbits en els jocs de la mainada han canviat molt i molts jocs que tenien com a base el medi, no només els relacionats amb la riera, han desaparegut.

Tot i això, l'aigua té encara un poder d'atracció intens per a grans i petits i no ha desaparegut com a espai de jocs. La simplicitat de molts dels jocs que hem descrit fa que la mainada actual hi jugui de la mateixa manera, tot i que potser ningú els n'ha ensenyat. Encara ara, és usual trobar colles en els gorgs que mantenen prou aigua per a un bany, malgrat l'eixut estiuenc, refugi idoni per a trobades sota la fresca del bosc de ribera. Tot i que Sant Esteve disposi d'una piscina, el riu ofereix altres al·licients i el gorg de Sant Roc, l'únic de la zona que sempre té aigua, s'emplena de gent els dies de més calor. La cacera i la pesca són activitats, ara ja definitivament de lleure, que encara es realitzen. Tot i que han desaparegut la majoria de sistemes tradicionals de pesca, es continua pescant la truita i el barb amb canya i hi ha qui durant l'estiu pesca a mà les truites atrapades en petites basses del riu.

ELS MITES I LES LLEGENDES

El riu és un element del paisatge, sovint el més «salvatge» del nostre entorn quotidià. Com hem vist, des d'antic els homes i dones que han habitat al seu volt, l'han domesticat i l'han usat en benefici propi fins allà on els era possible. Però el riu, i sobretot un riu mediterrani, és un element canviant, que es transforma ràpidament de l'eixut més gran a una gran torrentada sense que la mà de l'home pugui fer-hi res. El món simbòlic que emana del riu reflectirà aquesta dualitat i les mateixes aigües generaran mites positius i negatius. Així, en algunes llegendes i creences, el riu i els seus habitants imaginaris seran símbol de riquesa i fecunditat, en d'altres, però, seran l'origen de totes les desgràcies i els seus habitants els personatges més temuts. Veurem més endavant, però, com en alguns casos aquesta divisió es desdibuixa i els mites positius es confonen amb els negatius.

Si parlem dels mites positius associats a la Tordera hem de parlar forçosament del mite de la dona d'aigua, una de les llegendes més conegudes i difoses del Montseny.

Les fades, goges o encantades eren dones d'una gran bellesa que habitaven en palaus sota les aigües o en coves profundes i plenes de riqueses. Solien dansar de nit i rentaven la roba als marges dels rius i estanys i l'estenien a la llum de la lluna. Aquell que els podia prendre una peça tenia la prosperitat assegurada. La seva principal activitat consistia a gojar, fadar, embriuar o encantar la gent: estat d'esperit en què hom quedava com un badoc davant la seva presència (...) (Fàbrega: 2000, 61)

El mite de l'existència de dones d'aigua el trobem en diferents indrets del massís: Arbúcies, Gualba, Riells, Fogars de Montclús, Viladrau i també fora. De fet, el llegendari català és ple d'històries sobre encantades, fades i goges, però també en trobem a tot Europa. Per a Fàbrega, l'argument de la llegenda segueix el mite de la Melusina estès per tot Europa, on Melusina és un ésser mei-

tat dona i meitat serp. Segons X. Renau, la llegenda de la dona d'aigua s'identifica amb un mite general «antic». La llegenda seria

(...) una rondalla màgica de fons clarament indoeuropeu. (...) una llegenda antiga que ha incorporat alguns elements tardans sobretot al final de la narració (Renau: 1986, 26)

En aquest personatge es simbolitzen els valors positius de l'aigua: bellesa, puresa, fecunditat i riquesa. En la llegenda, la dona d'aigua esdevé part de la societat humana a través del casament, i es converteix en intermediària entre la natura i la cultura (Buxó: 1998), el riu i el mas. Segons Renau els elements claus de la llegenda de la dona d'aigua són la dona, l'aigua, l'home, el gorg i el mot. La dona representa la fertilitat, l'aigua, energia purificadora, simbolitza l'abundor i l'eternitat com a record de l'antic culte a les aigües. L'home representa la condició humana, sempre subjecta a la sobrehumana, que amb la seva anada al gorg realitza un viatge iniciàtic. El mot és l'element clau de la història en què esdevé tabú: no pronunciar el mot representa el respecte a la puresa del que és sagrat. (Renau: 1986, 22-25)

Una tarda l'hereu de can Blanc dormia sota l'alzina de la casa quan el va despertar una veu pura i dolça d'una cançó: «Si l'aigua és plata, la mia amor, a la mia amor menina, la mia amor, no pas mon cor, menina, no pas mon cor, que tot es or. Si l'aire gebra, la mia amor, la mia amor, menina, la mia amor, no pas mon cor, menina, no pas mon cor, que tot és foc". Mogut per un impuls irresistible va seguir la veu fins a trobar una jove d'una bellesa singular. Al cap de poc ja s'havien declarat el seu amor i pocs dies després es casaren. L'única condició que li posà la noia fou que mai li recordés el seu origen, que era dona d'aigua. Des de llavors la casa va créixer en riquesa i tingueren dos fills, un nen i una nena. Però un dia en una discussió ell li va recordar que només era una dona d'aigua. Llavors ella va marxar corrents cap al gorg Negre de Gualba, on es va llançar sense que el marit la pogués atrapar. Des d'aquell dia la casa va anar de mal en pitjor, però cada matí la casa apareixia neta i endregada i els nens vestits i pentinats. Els nens explicaren al seu pare que

El gorg Negre de
Gualba.
Foto cedida per
Josep Camps

cada nit hi anava la seva mare però que desapareixia abans que ningú es despertés. Tot i que ho va intentar no va aconseguir vèncer la son per veure de nou la seva dona. Mai va tornar a veure la seva estimada però entre els cabells pentinats de la seva filla trobà cada matí les llàgrimes de la seva dona convertides en perles. Així tornà la riquesa a la casa. (Balaquer: 1993, 80-86)

Aquesta descripció és un resum d'una variant de la llegenda recollida a Arbúcies, però aquesta mateixa llegenda es conta amb molt poques variants referida a l'hereu de can Prat i al gorg Negre de Gualba. Xavier Renau la recull tal com li va explicar un ancià de Gualba que li deien el Duc (Renau: 1986, 7-10). També s'explica la mateixa llegenda a Riells, amb l'hereu de Can Perearnau com a protagonista i el gorg Negre com a escenari. (Collell: 2000, 61-63)

Però a banda d'aquesta llegenda més estructurada, s'expliquen altres històries referides a les dones d'aigua. Algunes ens donen més informació sobre aquests éssers, d'altres tan sols indiquen algun lloc concret on es poden veure les encantades.

P. Ribot (Ribot: 1975, 175) conta que a l'entorn d'un gorg de

la riera Xica, a prop de la vila d'Arbúcies, es poden veure uns ocells de color negre amb el pit blanc, que la gent anomena merles d'aigua. Segons s'explica aquests ocells en realitat són esperits, que de nits es converteixen en dones i es banyen al clar de lluna. Per a Víctor Balaguer aquests ocells es poden veure a la riera de la Pineda, al lloc anomenat el bany de la Dona d'Aigua, prop de can Blanc. Apel·les Mestres (Mestres: 1933, 69-71) ens explica que aquests éssers es poden veure els dies de clar de lluna estenent la roba i que segons els bosquerols si algú embruta la riera de Santa Fe en un moment l'han netejat. També hi ha qui diu que les dones d'aigua de Gualba es dedicaven d'amagat a engreixar porcs dels masos del volt per menjar-se'ls (Renau: 1986, 31).

En aquestes històries, la dona d'aigua és un personatge difícil de veure, però normalment són directament o indirectament font de riquesa. Si en la llegenda les seves llàgrimes portaren riquesa al mas, també és sabut que a qui aconsegueix prendre una peça de la seva bugada no li faltarà mai res. La dona d'aigua apareix sempre com a símbol de la puresa: rentant, netejant, banyant-se o pentinant-se, i es diu també que són les dones d'aigua les que de nits es dediquen a netejar les aigües i les seves vores de la brutícia que hi deixen els homes.

Hi ha diferents llocs on la memòria popular explica que s'hi poden veure dones d'aigua. A la Tordera hi ha dones d'aigua en els gorgs de sota can Deumalons, sota la Fabriqueta i sota els cingles del Bovilar. En aquest darrer indret hi ha un sot i una font anomenat de les Nàïades, nom que també reben les dones d'aigua. A la riera de Gualba, com hem vist, les trobem al gorg Negre i, també, al salt de la Dona d'Aigua de la riera de la Pineda, i a la riera Xica, afluent de la riera d'Arbúcies.

Com veurem més endavant, certs indrets són escenari a la vegada de llegendes de dones d'aigua i d'històries sobre forces malèfiques, com són el gorg Negre de Gualba o el gorg de can Deumalons. Aquesta confluència també es dona en els personat-

ges. Sovint la gent gran, demanats per les dones d'aigua, les consideren bruixes. També en algunes històries que s'expliquen les dones d'aigua es transformen en éssers malèfics.

Segons Balaguer, una vegada les dones d'aigua van descobrir un minyó que les mirava d'amagat, una d'elles el va ruixar i es convertí en pedra. Segons el pastor Trinquela:

A Golba hi ha el gorg Negre, ja en diuen el gorg de les bruixes. A la plaça, diu que al punt de les 12 de la nit hi anaven a ballar i estendre la bugada, i si vostè podia agafar un tovalló o una peça de roba diu que mai més era pobre. L'única cosa diu, que fins que no havia passat un sot d'aigua, «no se si tocaven o no tocaven», però els rocs li petaven (*J. Altarriba Montal, 12-8-1988*)

Josep Domènec recorda la por que li feia passar per l'indret:

Les dones d'aigua m'havien fet molta por. De jovenot, amb 17 anys quan vaig començar a treballar a la central, havia d'anar a fer turnos a la central del Mig també. Allà a les 4 del matí, per anar-hi passes pel gorg Negre, un canguelis!. Pensava: «a veure si et surten». A lo millor senties algun ratolí per la fullaraca (...). Es deia que eren bruixes que sortien a ballar per allà i baixaven a baix a rentar la roba (*J. Domènec, Sant Celoni, 15-6-2001*)

Un altre exemple de la confusió entre les dones d'aigua i les bruixes és la llegenda de la porqueriola de can Prat que ens ha arribat en dues versions contradictòries:

La porqueriola, s'estranyà que un dels seus porcs, menjant el mateix que els altres estava molt més gras. Un dia decidí seguir-lo d'amagat i així anà a parar al gorg Negre. Allà comprovà que eren les dones d'aigua que de nits l'engreixaven. Hi ha qui explica que al ser descoberta les dones d'aigua recompensaren la porqueriola amb or, mentre que hi ha qui conta que la convertiren en bruixa i pels seus pecats la cremaren a Sant Celoni. (*Maspons: 1888, / Estivill: 1950, 57*)

Per a Renau la confusió que es produeix entre dones d'aigua, originalment positives, i bruixes de poders obscurs és deguda a l'erosió dels mites, al llarg del procés històric, que acabaria desnaturalitzant-los en part, tot i que l'extraordinari esforç opressiu dels poders instituïts no ha, tanmateix, aconseguit anul·lar-les del tot. (Renau: 1986, 22)

A més del mite de les dones d'aigua trobem altres creences en les quals l'aigua té un paper beneficiós i esdevé la solució màgica a certs problemes. Segons recull Joan Amades, si una fadrina volia casar-se o si una dona casada volia tenir una criatura havia de creuar la passera d'un riu o riera set vegades (Amades: 1983, 83).

La riera era també una de les solucions per a la canalla que patia enaiguament. No fa pas tants anys encara era normal trobar alguna criatura enaiguada, llançant pedretes al riu o la riera per fer que desaparegués l'enaiguament. Aquesta creença estava bastant estesa i la trobem arreu.

Però en l'imaginari col·lectiu també quedaran reflectides, com ja hem vist, les pors al desconegut, a les forces incontrolables de la natura, simbolitzades en les fosques aigües dels gorgs. En aquest imaginari és també del riu d'on sorgeixen les tempestes que destrueixen les collites, el pitjor dels mals per a una societat basada en l'agricultura. En aquest cas qui habita al fons dels

El Salt de la Dona d'Aigua (Arbúcies). Foto cedida per Josep Camps

gorgs, com si de la porta de l'infern es tractés, són bruixes i dimonis. Alguns indrets del Montseny concentren un gran nombre de llegendes, històries i creences. Un d'aquests indrets és el gorg Negre de Gualba. Ja em vist com una de les variants de la llegenda de la dona d'aigua està situada en aquest indret, però també s'expliquen altres històries menys plaents d'aquest gorg.

Conta la llegenda que, temps enrere, del gorg Negre de Gualba sorgien sense avisar unes boires malignes que a mesura que s'enfilaven es convertien en núvols negres que deixaven anar la pedregada sobre els camps sembrats. Per acabar amb aquestes malvestats un dia pujà en processó tot el poble de Gualba amb el rector al capdavant. Un cop allà el rector exorcitzà els poders malignes que vivien al gorg i ruixant-lo amb asperges beneí el gorg. En acabat plantaren una creu al capdamunt de la muntanya i així foragitaren aquells habitants indesitjables lluny del gorg. (Mestres: 1933, 19-20)

Tot i el final feliç de la llegenda el gorg Negre de Gualba desperta encara reticències. Segons P. Vergés (Vergés: 1911, 34), si es llancen palets en forma de creu al gorg Negre, l'aigua s'encabrita i fa gran remor i no para fins que són fora.

De les bruixes i dimonis que habitaven el gorg se n'expliquen diverses històries, com la que explica que van fer un pacte amb el senyor del proper castell de Montsoriu: elles podrien córrer lliures pels seus dominis i ell a canvi rebria moltes riqueses (Coll: 1994, 74). També es conta que el gorg és la caverna del diable i que sovint s'hi banya mentre les bruixes es reuneixen i ballen en un pla que hi ha just a sobre anomenat el pla de les Bruixes. D'altres expliquen que en aquest indret el dimoni entabanava les dones que hi passaven convertint-les en bruixes (Maspons: 1888).

Amb el gorg Negre de Gualba s'ha d'anar en compte també perquè segons es diu temps enrere hi havia hagut un xuclador. (*J. Domènec. Sant Celoni. 15-6-2001*). Una prova d'això és la llegenda de l'Argemir de Penyacans.

La llegenda de l'Argemir de Penyacans és la història d'un pastor que un dia, tot i sabent els perills del gorg Negre, s'hi banyà. El gorg el xuclà i després de lluitar força estona se'n pogué deslliurar. Un cop fora s'adonà que havia perdut l'anell de promès. Temps després entrà en l'exèrcit del rei i fou fet presoner pels moros de Mallorca. Mentre el conduïen per l'illa van parar a veure en una font, on amb gran sorpresa trobà l'anell. Al cap de poc un gran eixut assotà l'illa, i l'Argemir va assegurar que si el deixaven lliure, l'aigua brollaria de nou a les fonts. Així ho van fer i quan arribà al gorg Negre desembussà el xuclador de fulles. Un cop ho va haver fet Mallorca tornà a tenir aigua (Boada: 1992, 98-99).

Aquest fet no es gens sorprenent, ja que de tots és sabut que la roca de Babila, a sobre el gorg Negre, és la boca d'una mina que va fins a Mallorca per on les encantades d'un i altre costat es passen missatges (Amades: 1983, 165).

A banda del gorg Negre, hi ha altres gorgs en què l'imaginari popular situa xucladors, com el gorg de can Pusso o el gorg de sota can Deumalons a la Tordera. També al gorg de sota can Fontiguell o el gorg Nou a la riera d'Arbúcies. Hi ha a més altres indrets on la memòria popular recomana no acostar-s'hi.

S'explica que qui va al sot de les Ànimes, al veïnat de França d'Arbúcies, no en torna. Una vegada una dona valenta va dir que allò eren punyetes, que ella hi aniria a les 12 de la nit i per tal que tothom sabés que ho havia fet hi clavaria una estaca. Així ho va fer, però quan estava a punt de clavar l'estaca una branca se li va enganxar a les faldilles i de l'esglai es va morir (AA.DD.: 1998, 47).

Un repàs a l'imaginari fluvial de la Tordera no seria complet sense contar un dels relats històrics o llegendes més coneguts i que es troba molt vinculat a l'entorn que hem descrit, la llegenda de la mort del Cap d'Estopes.

L'any 1082 Ramon Berenguer II, comte de Barcelona juntament amb el seu germà Berenguer Ramon, moria assassinat en el

lloc conegut per Perxa de l'Astor o Perxistor, al municipi de Sant Feliu de Buixalleu (el nom Perxistor prové del tipus de cacera que s'efectuava pels verals, amb astors; la perxa és el lloc on es col·locava l'au de caça abans de començar la batuda). Ja les cròniques medievals i modernes assenyalen Berenguer Ramon com el seu assassí, mogut per un sentiment de gelosia i maldat. Diferents autors romàntics recolliren les dades històriques de les cròniques i les reinterpretaren en forma de llegenda, com una versió popular dels fets.

Un mal dia, fent camí cap a la ciutat de Girona, els dos germans s'endinsaren en un bosc frondós entre les viles de Sant Celoni i Hostalric. Vigilant de no ser vist, en un moment de distracció Berenguer mata a punyalades el seu germà. Ramon cau mort i l'astor que duia a la mà d'una volada es posa al cim d'una perxa. Des de llavors l'indret s'anomena Perxistor. Berenguer llavors vol amagar el crim i arrossega el cadàver dins la Tordera i el llança al fons d'un gorg, conegut després pel gorg del Comte. Els companys del comte mort el busquen desesperadament sense sort. Llavors s'adonen de l'astor i en voler-lo prendre els porta fins el lloc on hi ha el seu amo mort. Tothom creu que s'ha ofegat i el porten a Girona per donar-li sepultura. Davant la catedral en silenci el xantre entona paraules acusadores «on és el teu germà Abel, digué el Senyor a Caín...». Llavors l'astor cau mort. Tothom quedà convençut que Berenguer era l'assassí del seu germà. (Boada: 1992, 16-17)

Josep Domènec, de Gualba, recorda vagament aquesta llegenda però en lloc de situar-la a la Tordera ho fa al gorg Negre de Gualba. Segons la seva història la creu que hi ha damunt el gorg és en memòria de Ramon Berenguer.

Pujant riera de Gualba amunt, abans d'arribar al pantà de Santa Fe, hi ha una cova anomenada la de la Penitenta, on la tradició hi situa una altra llegenda:

Fa temps a la cova hi visqué una dona de maneres refinades

que sovint cantava en llengua estrangera. Portava sempre a sobre un sarró amb un crani d'infant que sovint besava i acaronyava. Diuen que una vegada va pujar a la cova un home desconegut també molt distingit i que en no trobar-la deixà gravades unes paraules en un gran faig que hi havia allà. La dama en veure les paraules féu tallar el faig i cremar-lo tot seguit. Un cop acabada la penitència de set anys marxà i no se'n sabé mai més res. (Boada: 1992, 18-19)

Altres llegendes tenen la riera d'Arbúcies com a escenari, com ara la llegenda de la Petja de Sant Salvi. En aquesta llegenda es conta que fa molts anys, en l'època en què el Montseny era habitat per gegants, un gegant tenia molta set i per tal de poder beure aigua de la riera va posar un peu a les Agudes i un altre a l'altra banda de riera. En aquest lloc encara s'hi pot veure la marca que va deixar el seu peu en una roca, que des de llavors es coneix per la Petja de Sant Salvi, entre el Bodaixó i can Magí. (*D. Martí Juny, Arbúcies, 3-4-2001*).

Arbucienca és també la llegenda de la troballa de la Mare de Déu de la Pietat per un pagès que llaurava un camp, al collet de la Galzerana, entre la riera d'Arbúcies i la riera Xica. (Martí: 1994). O també la del salt de la Maladona:

Diu la llegenda que una dona d'Arbúcies fou acusada de ser bruixa i condemnada a la foguera. Ja era a punt de ser cremada a la plaça de la vila quan es pogué deslligar i fugí corrents. En arribar a la riera Xica, allà sota el pont de Pujals es llançà daltabaix. Des de llavors el salt que hi ha allà se l'anomena el salt de la Maladona. (*D. Martí Juny, Arbúcies, 5-1997*)

Les mines que conduïen l'aigua dels recs han despertat també la imaginació de la gent. Així, és ben sabut per la gent de la contrada que el castell de Fluvià i el castell dels Moros (castell de Montclús) estaven units per un túnel subterrani que travessava la riera. (*M. Calam Aràbia, Sant Esteve de Palautordera, 8-4-1991*)

També ben coneguda és la llegenda que situa un túnel prop de

la riera d'Arbúcies i que mena fins al castell de Montsoriu. Conta la llegenda que una vegada un rei moro assetjà el castell pensant que amb poc temps es rendirien. Passaren els dies i al cap d'un mes el senyor de Montsoriu el convidà a un àpat de peix fresc al castell. El rei moro, meravellat, pensà que era un miracle i desistí en el seu intent de conquerir el castell. El que no sabia era que el peix era pescat a la riera d'Arbúcies i que el portaven pel túnel secret. (Llorens et al.: 1992, 193)

Aquestes històries havien estat creences que temps enrere la gent del país transmetia com a coneixement. Actualment, de les llegendes que hem descrit, l'única que potser encara s'explica com a certa és que en algun gorg, en altre temps, hi havia un xuclador. Les altres ja no es transmeten com a llegenda sinó com a contalla, és a dir com a història inventada.

Un altre element a tenir en compte és un cert desprestigi del món de les llegendes, que no trobem en la gent més jove, però sí en la gent gran, els que sempre havien fet de transmissors d'aquest patrimoni.

Moltes d'aquestes llegendes han arribat fins a nosaltres gràcies a reculls fets temps enrere, sovint per literats a finals del segle XIX que recolliren una tradició oral i la posaren per escrit. A partir de la recerca hem constatat com en l'actualitat el coneixement d'aquestes llegendes entre la gent gran i, per tant, la transmissió oral entre generacions és molt minsa. La gent gran recorda vagament haver sentit explicar històries de dones d'aigua i normalment les poden situar en un punt geogràfic concret, però rarament recorden una història estructurada. Sembla com si s'hagués produït un procés de desprestigi d'aquest tipus de coneixement que no encaixaria amb la cultura d'una societat «moderna». D'aquesta manera s'hauria produït en els darrers anys un intent volgut d'oblidar històries, que «no són veritat», que explicava la gent «d'aquell temps». El record vague d'antigues creences es justifica considerant-les històries que explicaven per a la canalla o fins i

tot en algun cas «visions que tenien algunes dones a l'emborratxar-se». Així com es constata un sentiment de valor en la gent gran pels béns materials o activitats humanes ja desaparegudes, les llegendes s'han perdut. Aquest fet és molt significatiu, ja que en conseqüència s'ha trencat el sistema de transmissió per la via tradicional: l'oral, i per tant s'ha perdut un dels seus aspectes més fonamentals. Les noves generacions, que sí consideren la mitologia com a patrimoni i referent cultural, aprenen les llegendes a partir dels reculls escrits, que han fixat una de les moltes possibles versions, perden els matisos, petites variacions i adaptacions que una transmissió oral afavoreix.

EL CANVI

De les *torderades* als eixuts estivals, el cicle del cabal de la Tordera s'ha anat modificant. Encara que no és un factor nou, en general la gent de més edat considera que actualment plou menys i en conseqüència la Tordera i els seus afluent tenen en general un cabal menor. Les grans *torderades* fa molt temps que no es produeixen i els eixuts estivals són més acusats que temps enrere.

És opinió generalitzada, tant per a la Tordera com per als seus afluent, que amb el cabal d'aigua que hi ha actualment no es podria regar la superfície que es regava fa uns quants anys.

Abans, a l'hivern, hi havia hiverns que es passava 15 dies plovent, allò baixava ..., senties les pedres com s'arrossegaven per allà i això anant les màquines a tota pastilla i encara l'aigua que sobrava. Això ha anat perdent (J. Domènec, Sant Celoni, 15-6-2001)

Tot i això, també hi ha qui creu que el clima simplement segueix uns cicles. Josep Pujolràs comenta que efectivament des de fa uns quants anys plou poc, però que del seu record, abans havia succeït el mateix i també segons el record del seu pare.

Els records de la gent gran estan plens d'històries i anècdotes del riu, la majoria dels quals fan referència a riuades.

Una vegada, però no sé quin any era, va fer un aigat bastant fort. Era a la nit. Les tormentes fortes almenys aquí solen ser a la tardor a la nit (...) va baixar molta rierada i ja devia fer molts anys que no en baixava cap de tan forta perquè a la vora de la riera hi havia unes pomeres molt gruixudes i se les va endur (...) Va baixar una muntanya de branques a davant i a redera l'aiga s'estenia i s'ho emportava tot. (...) L'any que diu que va fer més aigat aquí, això ho explicava el pare, en deien l'aigat de Sant Ramon (...) l'aigua passava per allà el passallís i per la carretera damunt el passallís. Mai més hi ha passat. (*J. Pujolràs Recasens, Arbúcies, 31-5-2001*)

Les estructures més indefenses davant les revingudes del riu eren els molins, els ponts i passeres i les rescloses. Joaquim Sabé i Rosa Pou recorden com més d'una vegada havia baixat una *torderada* i la gent del molí d'en Bonamic i el d'en Martorell havien tret els mobles de la casa i els havien portat al porxo de can Auleda per por que se'ls endugués l'aigua (*J. Sabé, Sant Esteve de Palautordera, 4-5-2001*). Un exemple clar de la freqüència de les revingudes del riu era que a la Tordera es lligaven les passeres de fusta a un dels marges, de manera que l'aigua les arraconés però no se les emportés. Malgrat aquesta prevenció, més d'una anava aigua avall. Algunes de les més petites ja es construïen comptant que la següent rierada se l'emportaria:

A can Cornei hi havia hagut una passera però marxava de seguida (*J. Pou Serra, Santa Maria de Palautordera, 25-5-2001*)

La riera de Gualba era en aquest sentit més tranquil·la. Josep Domènec no recorda cap rierada important, però recorda haver sentit explicar com un cop l'aigua s'emportà una paret del pati de la central de Baix i unes acàcies que hi havia plantades. Això, però, succeí abans de la construcció del pantà de Santa Fe, que evità noves rierades (*J. Domènec, Sant Celoni, 15-6-2001*).

Imatge del riu
Tordera, les
aigües baixen
amb força.
Fons J. Mateu

El que l'aigua s'emportava podia provocar disputes. Joan Pou en recorda algunes:

A Sant Esteve havia marxat una passera que era de la Vallmanya i va quedar aquí baix, i aquí baix van posar-la perquè la que hi havia també havia marxat. Però llavors l'amo, que era en Moix, se'n va adonar que era seva i em va dir que l'anés a carregar. La vaig deixar a Sant Esteve davant l'església. Em sembla que ja no la van posar altre cop a baix (...) Una vegada un de can Vilatort deia que els arbres que van baixar eren seus i ja els havien tallat i aprofitat per fusta i tots eren seus. I va ser seu (J. Pou Serra, *Santa Maria de Palautordera*, 25-5-2001)

En alguns casos els efectes de la torderada eren més tràgics.

Una vegada baixaven arbres i n'hi havia que anaven a treure'ls. La vella de can Martí de la Creu li anava perxada aigua avall, ella i tot marxava (Joan Pou Serra, *Santa Maria de Palautordera*, 25-5-2001)

Les torderades sovint deixaven incomunicats els veïns d'un i altre costat de riu i llavors havien de solucionar el problema amb imaginació:

A can Guinyau van fer aquest pont perquè quan en baixava molta es trobaven que els de l'altre cantó, per passar la llet, havien de tirar una corda lligada d'un cap a l'altre, llavors posant-hi una corriola passaven el pa o el que necessitaven i la llet també, la passaven posant els pots dins un cove (*J. Pou Serra, Santa Maria de Palautordera, 25-5-2001*)

Tot i aquestes històries d'aiguats també es recorden eixuts. Quan hi havia eixuts no es podien regar els camps i això comportava l'aparició de disputes per la distribució de l'aigua que hi havia.

La importància d'aquest bé quedava palesa llavors en manifestacions religioses com les processons per demanar aigua. Era costum de la gent del pla de Sant Esteve pujar en processó a Sant Elies per demanar l'aigua de la pluja al sant. Joaquim Sabé recorda com un any d'un gran eixut, quan ell era escolà, pujaren en processó a l'ermita i com els ciris quedaren recargolats de la calor que feia. També recorda com un any el sant els va escoltar i van haver de baixar de Sant Elies a corre-cuita sota un bon xàfec (*J. Sabé, Sant Esteve de Palautordera, 4-5-2001*).

Pels records de la gent gran sembla que la dècada dels 40 fou bastant dolenta en aquest sentit. Josep Domènec recorda especialment els anys 1939 i 1940, en què la manca d'aigua a la riera minvava molt la producció d'electricitat a la central de Baix de Gualba, i ho compara amb el que succeeix actualment (Josep Domènec, Sant Celoni, 15-6-2001). Josep Pujolràs comenta que entre els anys 1945 i 1947 es va produir un gran eixut, alguns quintans del Regàs no es van poder regar i no hi havia prou aigua perquè la turbina del mas fabriqués llum (*J. Pujolràs Recasens, Arbúcies, 31-5-2001*).

El riu també ha variat en la seva fauna. La gent gran explica

que al riu i al seu volt hi havia gran quantitat de fauna, i la pesca i la cacera era abundant. Pel que fa al peix, hem vist com algunes espècies han desaparegut, com la llissa, o han minvat bastant, com l'anguila. S'han introduït, a més, noves espècies, com diferents tipus de truita, introduïda per la pesca esportiva, o el cranc americà. Pel que fa a la resta d'animals, passa més o menys el mateix. Alguns han desaparegut, com la llúdriga, al temps que han aparegut espècies com el visó. Pel que fa a la vegetació, la gent gran ens conta com els noguers que vivien arran de riu han anat desapareixent gradualment al ser tallats per vendre la fusta.

La Tordera
al seu pas per Hostalric.
Foto MEMGA

BIBLIOGRAFIA

AA.DD.: *Recull de contes, narracions i anècdotes de la gent d'Arbúcies*, vol. 2. Arbúcies: Ajuntament d'Arbúcies, 1988.

AA.DD.: *El Montseny i Guàrdies, paisatge, mite i literatura*. Mataró: L'Aixarnador, 1990.

AA.DD.: *Les veus del riu*. Barcelona: Generalitat de Catalunya, Departament de la Presidència, 1998.

AA.DD.: *Història de Gualba, la vall de les aigües blanques*. Barcelona: Arxiu Diocesà de Barcelona, 2000.

D'ABADAL, R.: "Els diplomes carolingis a Catalunya". *Catalunya Carolíngia*. Vol. I. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 1926-1952.

ABRIL, J. M.: *Catàleg. Patrimoni Històric i Arquitectònic de Sant Celoni*. Sant Celoni: La Rectoria Vella, 1997.

ABRIL, J. M.: *Teixidores i tapers. Industrialització a Sant Celoni, 1860-1936*. Sant Celoni: Ajuntament de Sant Celoni, 1998, (Publicacions de la Rectoria Vella).

AMADES, J.: *Costumari català. El curs de l'any*, IV. Barcelona: Salvat Editors, Edicions 62, 1982.

AVENTÍN, M.: *La societat rural a Catalunya en temps feudals*. Barcelona: Columna Assaig, 1996.

BALAGUER, V.: *Al pie de la encina*. Arbúcies: Ajuntament d'Arbúcies, 1993.

BOADA, M.; PUCHE, C.: *Flora, fauna i plantes remeieres del Baix Montseny – Montnegre*. Sant Celoni: Ajuntament de Sant Celoni, 1984.

BOADA, M.: *Fauna i home al Montseny i al Montnegre*. Santa Maria de Palautordera: Ajuntament de Santa Maria de Palautordera, 1990.

BOADA, M.: *Llegendes del Montseny*. Figueres: Jenar Fèlix Editor, 1992.

BOADA, M.; Ullastres, H.: *El massís del Montseny. Guia per a visitar-lo*. Figueres: Brau Edicions, 1998

BOADA, M.: "Canvi ambiental global una perspectiva històrica. El Montseny com a exemple". *Monografies del Montseny*. 1999, núm. 14, p. 93-110. Viladrau: Amics del Montseny.

BUXÓ, M. J.: "L'imaginari fluvial". *Les veus del riu*. Barcelona: Generalitat de Catalunya, Departament de la Presidència, 1998.

CALAM, X.: "Can Bonamich: el molí paperer". *Revista Reguissol*. 1986, núm. 44. Sant Esteve de Palautordera.

CASANOVAS, A.: "La riera d'Arbúcies". *Revista de Girona*, 1991, núm. 144. Girona: Diputació de Girona.

COLL, J.: *Breda històrica i actual*. Barcelona: Ed. Montblanc, 1971, (Monografies Locals 3, Sèrie B).

COLL, J.: *El castell de Montsoriu*. Girona: Parròquia de Santa Maria de Breda, 1994.

COLLELL, J.; ESCUDÉ, C.: *El dir de la gent*. Riells i Viabrea: Ajuntament de Riells i Viabrea, 2000

Comunitat de Regants de Santa Maria de Palautordera: *Ordenanzas para la Comunidad de regantes del río Tordera, correspondiente al término municipal de Santa María de Palautordera, partido judicial de Arenys de Mar, provincia de Barcelona*. Barcelona: Editoria Juris, 1948.

Comunitat de Regants de Sant Esteve de Palautordera: *Ordenanzas de la Comunidad de Regantes de San Esteban de Palautordera*. Sant Celoni: Impremta Bilbeny, 1914.

ESTIVILL, L.: *El Montseny*. Barcelona: Editorial Miquel Arimany, 1950.

FÀBREGA, A.: *Llegendes de ponts, dòlmens i menhirs a Catalunya*. Sant Vicenç de Castellet: El Farell, 2000, (Col·lecció Popular Llegendes, 2).

FUGAROLAS, J.: *Gaserans, anys 50: tal com érem. Vida, treball i tradicions d'un poble de pagès*. Sant Feliu de Buixalleu: Fugarolas, J.; Palahí ed, 2000.

GARCIA-PEY, E. : *Gualba, recull onomàstic i tradicional*. Gualba: Ajuntament de Gualba, 1996.

GONZALBEZ, J.: "Informe sobre l'estat i evolució de la població de mamífers en el Parc Natural del Montseny". *El Montseny i el futur. Estat i evolució dels sistemes naturals del Parc Natural del Montseny (Ecoauditoria 1977-1955)*. Barcelona: Diputació de Barcelona, Servei de Parcs Naturals, 1995.

GORDI, J.; BOADA, M.; PINTÓ, J.; VILAR, L.: "Aproximació a l'evolució del paisatge vegetal a les comarques de la Selva i del Vallès". *Estudi General*, 1993, núm. 13. Girona: Universitat de Girona.

GRIVÉ, M.: *Recull de temes d'història local*. Sant Celoni: Ajuntament de Sant Celoni, 1988.

GUTIÉRREZ, C.: *La Tordera, perspectiva geogràficohistòrica d'un riu*. Sant Celoni: Ajuntament de Sant Celoni, 1999, (Publicacions de la Rectoria Vella).

IGLÉSIES, J.: "Pere Gil (1551-1622) i la seva geografia de Catalunya". *Quaderns de Geografia*, 1949, vol. 1, Barcelona.

ILLA, J.: "El procés de formació d'una vila: Arbúcies". *Aixa. Revista del Museu Etnològic del Montseny*, 1995, núm. 7. Arbúcies: Museu Etnològic del Montseny.

LLOBET, S.: *El medi i la vida al Montseny*. Granollers: Museu de Granollers, Agrupació Excursionista de Granollers, 1990.

LLORENS, J. M.; MATARÓ, M.; RUEDA, J. M.: *Estudi del poblament al segle XI a Sant Feliu de Buixalleu, Arbúcies, Breda i Riells*. Sant Feliu de Buixalleu: Ajuntament de Sant Feliu de Buixalleu, Generalitat de Catalunya, 1982.

LLORENS, J. M.; et al.: "El castell de Montsoriu". *Monografies del Montseny*, 1992, núm. 7. Viladrau: Amics del Montseny.

MADOZ, P.: *Diccionario geográfico-estadístico-histórico de España y sus posesiones de ultramar*. Vol. 11. Madrid: Madoz, ed., 1845.

MADURELL, J. M.: *El paper a les terres catalanes. Contribució a la seva història*. Barcelona: Fundació Vives Casajuana, 1972.

MARTÍ, D.: *La Mare de Déu trobada. Llegenda de la capella de la Pietat*. Arbúcies: inèdit, 1994.

MARTORI, R.: "El mas Martorell de Sant Esteve de Palautordera". *Monografies del Montseny*, 1987, núm. 2. Viladrau: Amics del Montseny.

MASPONS, F.: "Excursió col·lectiva a Gualba i al Gorg Negre". *Butlletí de l'Associació d'Excursions Catalanes*, 1888, núm. 112-127. Barcelona: Associació d'Excursions Catalanes.

MATEU, J.: "Les Fargues d'aram en el Montseny". *Monografies del Montseny*, 1995, núm. 10. Viladrau: Amics del Montseny.

MESTRES, A.: *Llegendes i tradicions del Montseny, Contribució al folklor català*. Barcelona: Salvador Bonacía llibreter, 1933.

PAGÈS, J.; BARTOLOMÉ, J.: "Peixos del curs mitjà i baix de la Tordera". *Sitja del Llop*, 1998, núm. 17. Sant Celoni: Coordinadora per a la Salvaguarda del Montseny.

PANAREDA, J. M.: *El Montseny, visió geogràfica*. Vic: Eumo Editorial, 1991.

PÉREZ, A.: *Sant Esteve de Palautordera. Temps de records*. Sant Esteve de Palautordera: Ajuntament de Sant Esteve de Palautordera, 2000.

PÉREZ, A.: *Santa Maria de Palautordera*. Santa Maria de Palautordera: Ajuntament de Santa Maria de Palautordera, 1998.

PLADEVALL, A.: "La Selva. Marc Històric". *Catalunya Romànica*, 1991, vol. V. Barcelona: Edicions 62.

PLADEVALL, A.: "Algunes aportacions noves a la història i a la toponímia del Montseny, segons un document del 1722". *Monografies del Montseny*, 2000, núm. 15. Viladrau: Amics del Montseny.

PONS, M.: *Aprofitament dels recursos naturals en les baronies de Montclús, Palafròls i Montpalau*. Barcelona: Universitat de Barcelona, 1996.

REGLÀ, J.: *El bandolerisme català del barroc*. Barcelona: Edicions 62, 1966, (Llibres a l'Abast; 39).

RENAU, X.: *Dona d'aigua. El mite de la ninfa dels gorgs interpretat de nou*. Barcelona: Altafulla, 1986.

RIBOT, P.; CAMPRUBÍ, R.: *El Montseny*. Barcelona: Destino, 1975.

RIUS, J.: *Cartulari de Sant Cugat del Vallès*, vol. I, núm. 949. Barcelona: 1946.

RUEDA, J. M.; TORT, S.: El procés d'industrialització de la vila d'Arbúcies". *II Trobada d'Estudiosos del Montseny*, 1989. Barcelona: Diputació de Barcelona.

RUEDA, J. M.: "Canvis d'ús del territori: el Montseny". *Memòria gràfica de les comarques Gironines*, 2000. Girona: Diari de Girona.

RUEDA, J. M.; TURA, J.: *El Montseny*. Girona: Diputació de Girona, 1995. (Quaderns de la Revista de Girona, 58)

SOSTOA, A. DE: "Informe sobre l'estat i evolució de les poblacions de peixos en el Parc Natural del Montseny". *El Montseny i el futur. Estat i evolució dels sistemes naturals del Parc Natural del Montseny (Ecoauditoria 1977-1995)*. Barcelona: Diputació de Barcelona, Servei de Parcs Naturals, 1995.

VERGÉS, P.: *Gualba*. Barcelona: Imprenta de Pedro Ortega, 1911.

VILA, LL.; PASTOR, I.: "Intervenció arqueològica en el pont Trencat". *Lauro. Revista del Museu de Granollers*, 2001, núm. 18. Granollers: Museu de Granollers.

VILAGELIU, J.: *Estampes històriques de Sant Celoni*. Sant Celoni: Imp. Bilbeny, 1969.

VILAGELIU, J.: *Sant Martí de Pertegàs*. Sant Celoni: Imp. Bilbeny, 1973.

VILAGINÉS, J.: "La transició al feudalisme. Un cas original: el Vallès Oriental". *Estudis de Granollers i del Vallès Oriental*, 2. Granollers: Ajuntament de Granollers, 1987.

VULART, A.: "La Comunitat de Regants de Sant Esteve de Palautordera: un model de gestió de recursos hidràulics". *III i IV Trobades d'Estudiosos del Montseny*. Barcelona: Diputació de Barcelona, Servei de Parcs Naturals, 1999 (Monografies, 27).

ZAMORA, F.: *Diario de los viajes hechos en Cataluña*. Barcelona: Ed. Curial, 1973 (Documents de Cultura).

ARXIU CONSULTATS

- Arxiu Municipal de Santa Maria de Palautordera
- Arxiu de la Comunitat de Regants de Santa Maria de Palautordera
- Arxiu Municipal de Sant Esteve de Palautordera
- Arxiu de la Comunitat de Regants de Sant Esteve de Palautordera
- Arxiu Històric Municipal de Sant Celoni
- Arxiu Municipal de Gualba
- Arxiu patrimonial J. Salichs de Gualba
- Arxiu Municipal de Sils – Fons Medinaceli
- Arxiu Municipal d'Hostalric
- Arxiu Històric Municipal d'Arbúcies
- Arxiu Històric Fidel Fita d'Arenys de Mar – Notaries de Montclús i Sant Celoni
- Arxiu de la Junta d'Aigües de Catalunya
- Arxiu de la Rectoria de la parròquia d'Arbúcies
- Centre de Documentació del Parc Natural del Montnegre i el Corredor – La Rectoria Vella
- Centre de Documentació del Parc Natural del Montseny – Museu Etnològic del Montseny

INFORMACIÓ ORAL

Joan Altarriba Montal “Trinquela” (12-08-1988) Pastor. Fons Martí Boada - MEMGA

Melcior Danés i Lola Pintu (26-08-1987) Masovers del Camps de Santa Fe. Fons Martí Boada - MEMGA

Melcior Danés i Lola Pintu (03-09-1987) Masovers del Camps de Santa Fe. Fons Martí Boada - MEMGA

Josepa Tarridas Bonaventura “Sardineta” (07-12-1993) Treballadora del tèxtil de Sant Celoni. Fons Martí Boada - MEMGA

Martí Esclusa i Prat (1993) Treballador a les fàbriques de taps de Sant Celoni. Fons Martí Boada - MEMGA

Hilari Turon (28-08-1997) Pagès d’Arbúcies. Fons Martí Boada - MEMGA

Joan Ferrer Fitó (sense data). Sant Celoni. Fons Martí Boada - MEMGA

Josep Maria Cardalús (15-10-1998). Caçador de Sant Celoni. Fons Martí Boada - MEMGA

Josep Tarrés Donadeu (1986) Treballador a la torneria d’Arbúcies. Fons MEMGA

Joaquim Juncà (1986) Treballador a la Torneria d’Arbúcies. Fons MEMGA

Joan Qüeral Dalmau (11-02-1986) Carrosser d’Arbúcies. Fons MEMGA

Amadeu Auladell i Orri (1985) Carrosser d’Arbúcies. Fons MEMGA

Dolors Beulas (1986) Carrosser d’Arbúcies. Fons MEMGA

Mercè Ferrer Soler (27-11-1993) Mestressa de casa. Fons MEMGA

Josep Bancells Iglésies (6-4-1994) Recader. Fons MEMGA

Lluís de Lama (04-1996) Empresari de la indústria tèxtil d’Arbúcies. Fons MEMGA

Josep Pujolràs i Recasens (15-07-1997) Masover del Regàs. Fons IPEC

Carme Anglès Iglesias “Reina” (21-09-1998) Pàgesa i remeiera de Breda. Fons IPEC

Josep Samon i Saurí (24-11-1998) Terrisser de Breda. Fons IPEC

Dolors Vilà i Roca, Maria Vilà i Roca, Montserrat Roca i Valls (12-02-1999) Treballadores del tèxtil a Sant Celoni. Fons IPEC

Josep Avellana Vidal (18-03-1999) Moliner de Gaserans. Fons IPEC

Miquel Calam Aràbia (08-04-1999) Moliner de Sant Esteve de Palautordera. Fons IPEC

Joaquim Sabé Masó i Rosa Pou Rosàs (01-06-1999) Pagesos de Sant Esteve de Palautordera. Fons IPEC

Daniel Martí Juny (03-04-2001) Estudiós local d'Arbúcies. Fons MEMGA

Joaquim Sabé Masó i Rosa Pou Rosàs (04-05-2001) Pagesos de Sant Esteve de Palautordera. Fons MEMGA

Jaume Masó Masnou (09-05-2001; 16-05-2001) Pagès de Sant Esteve de Palautordera. Fons MEMGA

Esteve Cervera Castañer (18-05-2001) Pagès de Montseny. Fons MEMGA

Lluís Martí Pujol (21-05-2001) Treballador de la fàbrica de paper de Santa Maria de Palautordera. Fons MEMGA

Josep Teixidor Calls i Jaume Salichs (22-05-2001) Pagès de Gualba. Fons MEMGA

Joan Pou Serra (25-05-2001) Pagès de Santa Maria de Palautordera. Fons MEMGA

Josep Pujolràs i Recasens (31-05-2001) Masover del Regàs. Fons MEMGA

Josep Domènec (15-06-2001) Encarregat de la Central de Gualba. Fons MEMGA

A G R A Ï M E N T S

A totes les persones que ens han transmès els seus records
i vivències a l'entorn del riu i el respecte a uns valors
d'un temps passat, però no oblidat, que ens han fet
més viva la percepció d'un entorn privilegiat:
la Tordera i el Montseny.

També volem fer extensiu l'agraïment a les diferents
institucions: ajuntaments, comunitats de regants,
centres de documentació, arxius...
i a les persones amb qui hem tractat,
per tota l'ajuda rebuda.

TORDERADES I EIXUTS. Els usos tradicionals de l'aigua al Montseny és un producte sorgit de l'Inventari del Patrimoni Etnològic de Catalunya, que du a terme el Centre de Promoció de la Cultura Popular i Tradicional Catalana, organisme dependent del Departament de Cultura, en la seva aplicació al Montseny. Aquest treball fou encarregat a l'equip tècnic del Museu Etnològic del Montseny, La Gabella d'Arbúcies (MEMGA), dirigit i coordinat per Josep Manuel Rueda Torres i compost per Gemma Font, Joaquim Mateu i Sandra Pujadas, aquests darrers autors d'aquesta monografia. **Torderades i eixuts** és, d'una banda, un recorregut pels usos tradicionals de l'aigua a la conca de la Tordera, amb una especial incidència en aquells factors diferencials que els caracteritzen, i de l'altra, una anàlisi dels factors de canvi que han portat als usos actuals.

GEMMA FONT VALENTÍ. Va néixer el 1970 a Girona. És llicenciada en Història Medieval per la Universitat Autònoma de Barcelona. Ha treballat en diversos temes de patrimoni arqueològic i etnològic vinculats al Museu Etnològic del Montseny, entre els quals l'Inventari del Patrimoni Etnològic del Montseny. Actualment és responsable del Centre de Documentació del Parc Natural del Montseny, secció Humanitats, del Museu Etnològic del Montseny i treballa en el projecte d'estudi dels masos al Montseny.

JOAQUIM MATEU GASQUET. Va néixer el 1968 a Vidreres. És llicenciat en Arqueologia per la Universitat Autònoma de Barcelona. Ha participat en nombrosos projectes d'àmbit nacional i internacional sobre l'estudi de les primeres comunitats agrícoles. Des del 1991 treballa en diferents projectes d'àmbit històric i etnològic del Montseny, portats a terme pel Museu Etnològic del Montseny, d'entre els quals destaca l'Inventari del Patrimoni Etnològic del Montseny. Actualment és l'encarregat de l'àrea de Conservació del mateix museu i treballa en el projecte d'estudi dels masos al Montseny.

SANDRA PUJADAS MITJÀ. Va néixer el 1970 a Girona. És llicenciada en Història Medieval per la Universitat Autònoma de Barcelona. Ha treballat en diversos temes de patrimoni arqueològic i etnològic vinculats al Museu Etnològic del Montseny, entre els quals l'Inventari del Patrimoni Etnològic del Montseny. Actualment és la responsable de Difusió del Museu Etnològic del Montseny i treballa en el projecte d'estudi dels masos al Montseny.

